KÜRKÇÜOĞLU, Ö. E.

TÜRKİYENİN ARAP ORTADOĞUSU'NA KARŞI POLİTİKASI

1972

ANKARA ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ YAYINLARI No. :340

TÜRKİYE'NİN ARAP ORTA DOĞUSU'NA KARŞI POLİTİKASI

(1945-1970)

Dr. Ömer E. KÜRKÇÜOĞLU
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Siyasal Tarih Asistanı

Sevinç Matbaası, Ankara - 1972

ÖNSÖZ

Türkiye, stratejik Balkan ve Orta Doğu bölgeleri arasında bir geçiş noktası teşkil etmektedir. Buna rağmen, Türkiye'yi yakından ilgilendiren bu bölgelerle ilgili olarak ve Türk dış politikasına ışık tutacak nitelikte yapılan bölgesel incelemelerin sayısı fazla değildir. Değerli meslekdaşım Dr. Oral Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye, 1945-1965* başlıklı çalışmasıyla, Türkiye'nin, aralarında geçiş noktası teşkil ettiği iki bölgeden birincisinin Türk dış politikası bakımından aydınlığa kavuşturulmasında, önemli bir adım atmış olmaktadır. İşte bu incelememizin amacı ise, Türkiye'yi yakından ilgilendiren diğer bölgedeki, yani Orta Doğu'daki bilimsel araştırma eksikliğinin giderilmesine katkıda bulunabilmek olacaktır.

Orta Doğu'nun, günümüzün başlıca aktüel sorunu haline gelmiş bulunması, bu bölgenin bilimsel araştırma konusu yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Öte yandan, bölgenin Türkiye açısından özel önemi ise, incelediğimiz 1945-1970 döneminde, global plândaki Türk dış politikasının başlıca uygulama alanını teşkil etmesidir. Yani, Türkiye'nin Orta Doğu'da izlediği politika, genel plândaki Türk dış politikasının başlıca göstergesi olmuştur denilebilir.

Bu incelememizde, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna karşı izlediği politikayı vermeğe çalıştık. Orta Doğu Arap ülkelerinin kendi iç gelişme ve ilişkilerini veya Türkiye'nin bu ülkelerle iki'li ilişkilerini araştırmağa girişmedik. Amacımız, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna karşı izlediği politikanın, genel plândaki Türk dış politikası içindeki yerini ve gelişme seyrini tesbit etmek oldu.

İncelemede izlenen yöntem şudur: İkinci Dünya Savaşından sonra, Türkiyenin Arap Orta Doğu'suna karşı izlediği politika, 1945-1947, 1948-1951, 1952-1964 ve 1965-1970 olmak üzere dört

dönem içinde incelenmiştir. Her bölümde, önce dönemin genel özellikleri verilmekte, daha sonra ise uluslararası nitelikteki başlıca Orta Doğu gelişmeleri incelenmektedir. Bu gelişmeler de önce ana çizgileriyle incelenmekte, sonra da, her gelişme karşısında Türkiye'nin tutumu araştırılmaktadır. Öte yandan, incelemenin giriş bölümünde, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna karşı izlediği politikayı etkileyen başlıca faktörler ele alınmakta, sonuçta ise, bu politikanın 1945–1970 dönemindeki gelişme grafiği ve genel plândaki Türk dış politikası içindeki yeri ortaya konmağa çalışılmaktadır.

Doktora tezi olan bu çalışmanın hazırlanmasında yardım ve gerekli uyarmalarda bulunan, başta Hocam Prof. Dr. Fahir H. Armaoğlu olmak üzere, Prof. Dr. A. Suat Bilge, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol, Doç. Dr. A. Halûk Ülman, Dr. Oral Sander ve Dr. Kurthan Fişek'e teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ III
İÇİNDEKİLER V

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ

I. BÖLGENİN TANIMI 1
II. TÜRKİYE'NİN ARAP ORTA DOĞU'SUYLA İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER 2
A. Tarih Faktörü 2
B. Batı Faktörü 6
C. Kıbrıs Sorununun Etkisi 9
D. Sovyetler Birliği'nin Etkisi 11

İKİNCİ BÖLÜM
YAKIN İLİŞKİLER DÖNEMİ
(1945-1947)

I. GENEL 15
A. Yakınlaşma Çabaları 15
B. Yakınlaşmayı Güçleştiren Nedenler 16
1. Suriye'nin Tutumu 16
2. Batı'yla İlişkiler 19
II. BM'İN FİLİSTİN'İ TAKSİM KARARI VE TÜRKİYE 20
A. Genel 20
B. Türkiye'nin Tutumu 21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
YOLLARIN AYRILMASI
(1948-1951)

I. GENEL 25

II. ARAP-İSRAİL SAVAŞI VE TÜRKİYE 25

A. İsrail'in Kuruluşu ve Savaş 25

1. İsrail'in Kuruluşu 25
2. Savaş'ın Çıkması 26
3. Filistin Uzlaştırma Komisyonu ve Barış Görüşmeleri .. 27
4. Savaş'ın Sonucu 29

B. Türkiye'nin Tutumu 30

1. Filistin Uzlaştırma Komisyonu Üyeliği 30
2. İsrail'in Tanınması 31

III. ORTA DOĞU KOMUTANLIĞI PROJESİ VE TÜRKİYE 33

A. Genel 33

1. Projenin Nedenleri 33
2. Dörtlü Teklif ve Mısır 34
3. Mısır'ın Reddi ve Sonucu 35

B. Türkiye'nin Tutumu 36

1. Genel 36
2. NATO'ya Katılma Çabaları ve Orta Doğu'nun Savunması 37

a. Genel Olarak 37
b. Yönetim Değişikliği ve Kore Savaşının Etkileri. 39

(i) Yönetim Değişikliğinin Etkisi 39
(ii) Kore Savaşının Etkisi 42

c. İngiltere'nin İtirazının Giderilmesi 43
d. Türkiye'nin Orta Doğu Komutanlığı'nı Desteklemesi 45

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İLİŞKİLERİN KOPMASI
(1952-1964)

I. **GENEL** 49

II. **BAĞDAD PAKTI VE TÜRKİYE** 51

A. **Genel** 51

1. Pakt'ın Kuruluş Nedenleri 51

2. Pakt'ın Kuruluşu 53

a. Türkiye ve Pakistan'ın Rolü 53

b. Irak'ın Önemi 54

c. Türk - Irak (Bağdad) Paktı 55

(i) Türk–Irak Görüşmeleri 55

(ii) İngiltere–Mısır Anlaşmasının Etkisi 56

(iii) Türk–Irak Deklarasyonu 59

(iv) Diğer Arap Ülkelerinin Tutumu 61

(v) Pakt'ın İmzalanması 64

B. **Pakt'ın Sonuçları** 65

1. Orta Doğu'da Birliğin Sağlanamaması 65

a. Genel Olarak 65

b. Arap Ülkelerinin Bloklaşmaları 66

(i) Mısır–Suriye–Suudî Arabistan Bloku 66

(ii) Lübnan ve Ürdün'ün Tutumu 66

(iii) Irak'ın Yalnızlığa İtilmesi 66

c. İsrail'in Tepkisi 67

2. İngiltere'nin Katılmasının Olumsuz Etkisi 67

3. ABD'nin Pakt Karşısındaki Tutumu 68

4. SSCB'nin Orta Doğu'ya Girmesi 69

5. Pakt'ın Türkiye Açısından Sonuçları 71

a. Genel 71

b. Türkiye'nin Arap Ülkeleriyle İlişkilerine Etkisi 72

(i) Türkiye'nin Mısır ve Suriye'yle İlişkilerinin Gerginleşmesi 73

(ii) Bandung Konferansındaki Türk Tutumunun Etkisi 76

(iii) SSCB'nin Orta Doğu'ya Girmesinin Etkisi 79

III. SÜVEYŞ BUHRANI VE TÜRKİYE 81
A. Genel 81
1. Buhranın Ortaya Çıkışı 81
a. Nâsır'ın Süveyş Kanalını Millileştirmesi 81
b. Birinci Londra Konferansı 82
c. Mısır'la Görüşmeler 84
d. İkinci Londra Konferansı 84
e. BM Güvenlik Konseyi Görüşmeleri 85
2. Savaşın Çıkması 86
3. Buhranın Sona Ermesi 88
4. Buhranın Sonucu 90
B. Türkiye'nin Tutumu 91
1. Genel Olarak 91
2. Londra Konferansları ve Türkiye 92
3. Savaş Karşısında Türkiye 95
a. Savaşın Yorumlanışı 95
b. Türkiye'nin Bağdad Paktı Dolayısıyla Tutumu .. 96
c. İsrail'deki Büyükelçinin Geri Çekilmesi 99
4. Buhranın Türkiye Açısından Sonucu 100
IV. 1957 SURİYE BUHRANI VE TÜRKİYE 101
A. Genel 101
1. Buhranın Ortaya Çıkışı 101
a. Ürdün-Suriye Gerginliği 101
b. Diğer Ülkelerin Karışması 103
c. Buhranın Türkiye-Suriye Sorunu Niteliğini Alması 104
d. Buhranın Uluslararası Nitelik Kazanması 105
e. Suudî Arabistan'ın Arabuluculuk Teşebbüsü... 108
f. Sorunun BM'de Görüşülmesi 109
2. Buhranın Sona Ermesi 111
a. SSCB'nin Tutumunu Yumuşatması 111
b. Suriye'nin Mısır'la Birleşmesinin Etkisi 113
B. Buhranın Sonucu 114
1. Genel 114
a. ABD'nin Orta Doğu'ya Girmesi 114
(i) Eisenhower Doktrini 114

(ii) ABD'nin Bağdad Paktı'yla İlişkilerini Kuvvetlendirmesi 117
b. Orta Doğu'nun Sovyet-Amerikan Çatışma Alanı Olması 117
2. Buhranın Türkiye Açısından Sonucu 117
a. Genel Olarak 117
b. Buhranın Türkiye'nin Arap Ülkeleriyle İlişkilerine Etkisi 120
V. 1958 ORTA DOĞU BUHRANI VE TÜRKİYE 122
A. Genel 122
1. Buhranın Ortaya Çıkışı 122
a. Irak İhtilâli 122
b. Lübnan'a ABD'nin Müdahalesi 123
c. İngiltere'nin Ürdün'e Müdahalesi 125
2. Buhranın Sona Ermesi 125
a. Irak'daki Rejimin Batı'lılarca Tanınması 125
b. Lübnan'daki Karışıklıkların Sona Ermesi 126
c. BM Genel Kurul Görüşmeleri 127
d. ABD ve İngiltere'nin Geri Çekilmesi 128
3. Buhranın Sonucu 128
B. Türkiye'nin Tutumu 130
1. Irak İhtilâli Karşısında Türkiye 130
a. Genel Olarak 130
b. Türkiye'nin Müdahale İhtimali 131
c. Türkiye'nin Tutumunu Yumuşatması 132
d. Irak'daki Rejimin Tanınması 133
2. Lübnan Gelişmeleri Karşısında Türkiye 134
3. Ürdün Gelişmeleri Karşısında Türkiye 135
4. Buhranın Türkiye Açısından Sonucu 136

BEŞİNCİ BÖLÜM
YAKINLAŞMA DÖNEMİ (1965-1970)

I. GENEL 137
II. YAKINLAŞMAYI SAĞLAYAN ETKENLER 138
A. Genel Etkenler 138

B. Yönetim Değişikliğinin Etkisi 140

III. 1967 ARAP-İSRAİL SAVAŞI VE TÜRKİYE 141

A. Genel 141

1. Savaşın Nedenleri 141
2. Savaşa Giden Olaylar 142
3. Savaş ve BM Kararları 145
4. Savaşın Sonuçları 149

a. Genel Olarak 149
b. Orta Doğu'yla İlgili Büyük Devletler Açısından 149

(i) ABD Açısından 149
(ii) Fransa Açısından 149
(iii) SSCB Açısından 150
(iv) Çin Halk Cumhuriyeti Açısından 152

B. Türkiye'nin Tutumu 154

1. Savaşa Giden Gelişmeler Karşısında Türkiye 154
2. Savaş Karşısında Türkiye 155
3. Türkiye'nin BM'deki Tutumu 156
4. Savaşın Türkiye Açısından Sonucu 158

IV. İSLÂM ZİRVE KONFERANSI VE TÜRKİYE 160

A. Genel 160

1. Konferans'ın Nedeni 160
2. Konferans'ın Toplanması 161
3. Konferans'ın Sonucu 162

B. Türkiye'nin Tutumu 162

1. Konferans'ın Türkiye İçin Önemi 162
2. Yangın Olayı Karşısında Türkiye 165
3. Türkiye'nin Konferans'a Katılması 166
4. Türkiye'nin Konferans'daki Tutumu 168
5. Konferans'ın Türkiye Açısından Sonucu 169

V. ÜRDÜN OLAYLARI VE TÜRKİYE 173

A. Genel 173

1. Buhranın Nedeni 173

2. Buhranın Ortaya Çıkması 174

a. Rogers Plânı'na Karşı Gerillaların Tepkisi 174

b. Ürdün'ün Gerillalara Karşı Harekete Geçmesi . 175

3. Buhranın Sona Ermesi 175

4. Buhranın Sonucu 176

a. Gerillaların Kontrol Altına Alınması 176

b. Buhranın Suriye Üzerindeki Etkisi 177

c. Nâsır'ın Ölümünün Önemi 177

B. Türkiye'nin Tutumu 178

1. Genel Olarak 178

2. Buhranın Türkiye Açısından Sonucu 180

SONUÇ 183

EKLER 188

YARARLANILAN KAYNAKLAR 191

TÜRKÇE ÖZET 205

İNGİLİZCE ÖZET 208

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

I. BÖLGENİN TANIMI

Orta Doğu deyimi[1] özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra uluslararası literatüre yerleşmiştir. Fakat bu deyimin kapsamı, yani hangi ülkelerin Orta Doğu bölgesine dahil olduğu konusunda tam bir görüş birliğine varılmış değildir. Gerek dış politika yazarlarının ve gerekse çeşitli ülkelerin resmî organlarının Orta Doğu bölgesinin kapsamını farklı şekillerde ele aldıkları görülmektedir.[2]

Bütün bu farklı görüşler incelendiğinde Orta Doğu bölgesinin en geniş kapsamıyla tanımlandığı zaman, batıda Fas'tan başlayarak doğuda, Afganistan ve Pakistan'a, hattâ Hindistan'a, kuzeyde Türkiye'den güneyde Habeşistan'a kadar uzanan bir alanı içine aldığı görülmektedir. Diğer görüşler, Orta Doğu terimine bu geniş çerçeve içinde değişen oranlarda daralan, kapsamlar çizmektedir.

---

(1) Daha ziyade XIX. yüzyıl literatüründe ve Uzak Doğu deyiminin karşıtı olarak kullanılan «Yakın Doğu» ile «Orta Doğu»nun farkının izahı için bkz.: B. Rivlin and J. S. Szyliowicz, *The Contemporary Middle East*, Random House, New York, 1965, s. 5 ve Sami Öngör, *Orta Doğu*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964, ss. 1-4.

(2) Bu konuda çeşitli görüşler için bkz.: Roderic H. Davison, «Where is the Middle East», *The Modern Middle East* (Edited by Richard H. Nolte), Atherton Press, New York, 1963, ss. 13-29 veya «Where is the Middle East», *Foreign Affairs*, Vol. 38, No. 4 (July, 1960), ss. 665-675, B. Rivlin and J. S. Szyliowicz, *op. cit.*, s. 3., J. C. Hurewitz, *Middle East Politics: The Military Dimension*, Frederick A. Praeger, New York, 1969, s. 3 ve George M. Haddad, *Revolutions and Military Rule In The Middle East : The Northern Tier*, Robert Speller – Sons Inc., New York, 1965, s. 11.

Bu incelemede Orta Doğu bölgesinin sınırları tayin edilirken dikkat edilen nokta şu olmuştur: İncelemede, araştırma konusu olan devrede ele alınan politik gelişmelere başlıca etkiyi yapan, yani bu gelişmelere doğrudan doğruya taraf teşkil eden ve Orta Doğu deyimi üzerindeki bütün farklı görüşlerin de Orta Doğu'lu olarak kabul ettikleri ülkeler bu bölgenin kapsamına alınmıştır. Böylece, özellikle coğrafî kıstas esas alındığı zaman çok fazla geniş tutulan Orta Doğu deyimi, siyasal faktöre ağırlık verilmek suretiyle daha dar kapsamlı bir şekilde kullanılmış olacaktır. Şu halde, batıda Mısır, doğuda İran ve Pakistan, kuzeyde Türkiye ve güneyde Suudi Arabistan'ın çevrelediği bölge, Orta Doğu deyiminin kapsamına alınmış olmaktadır. İsrail dışındaki Orta Doğu ülkeleri Müslüman olduğuna göre bu bölgeyi, a) Müslüman ve b) Müslüman olmayan kuşak (İsrail) olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Öte yandan, Müslüman kuşak da, (i) Arap ve (ii) Arap olmayan kuşak (Türkiye, İran ve Pakistan) olmak üzere ikiye ayrılabilir.

Bu incelemenin asıl konusunu ise, Arap Orta Doğusundaki uluslararası gelişmeler ve bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin izlediği politika teşkil edecektir.

II. TÜRKİYE'NİN ARAP ORTA DOĞU'SUYLA İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Türkiye'nin Orta Doğu Arap ülkelerine karşı izlediği politikayı incelemeye başlamadan önce, bu politikaya yön veren başlıca etkenleri ele almak yararlı olacaktır. Bu etkenlerden birincisi, yani Tarih faktörü, doğrudan doğruya Türkiye ile Arap Orta Doğu'su arasındaki ilişkileri etkileyen ve kaynağını geçmişten alan bir etkendir. Diğer üç faktör, yani Batı, Kıbrıs Sorunu ve Sovyetler Birliği faktörleri ise hem genel olarak Türk dış politikasını ve hem de Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna karşı izlediği politikayı etkilemiştir. Şimdi bu etkenleri teker teker ele alalım :

A. Tarih Faktörü

XVI. yüzyılda Osmanlı egemenliği altına giren Arap ülkeleri, I. Dünya Savaşının sonuna kadar Osmanlı yönetiminde kalmışlardır. Arap ülkeleri, Osmanlı Devleti'nin sömürgeleri değildi. İmparatorluk içinde ayrı bir yerleri vardı. Bunun sebepleri nelerdi? Bir kere, 1517 yılından itibaren İslâm dünyasının kutsal Halifelik makamı,

Araplar'dan Osmanlı Sultanlarına geçmişti. Osmanlı hükümdarları İslâm âleminin lideri durumuna gelmişlerdi. Din unsurunun Osmanlı devlet yönetiminde kazandığı önem, Müslümanlığın kaynağını teşkil eden Arap dünyasının da Osmanlı Devleti içinde ayrıcalıklı bir muamele görmesi sonucunu vermişti. Dinin ve dolayısıyla da Arapların Osmanlı Devleti içindeki önemi, zamanla daha da artmıştır. Özellikle, II. Abdülhamid'in yönetimi sırasında (1876–1908), İslâmiyet ön plâna geçmiştir. II. Abdülhamid, İslâmcılığı iç ve dış politikada bir sistem haline getirmeğe çalışmış, Araplara özellikle yakınlık göstermiş ve hattâ Osmanlı İmparatorluğunu bir «Türk-Arap İmparatorluğu haline getirmeği düşünmüştür.»[3] Fakat işin ilgi çekici yönü şuydu ki, Müslüman olmayan Avrupa'daki topraklarını gittikçe kaybetmekte olan ve bunun önünü alamayan Osmanlı Devleti, Müslüman Arap topraklarını da kaybetmeğe başlamıştı. Nitekim, daha 1830 yılında Cezayir'i Fransa'ya kaptıran Osmanlı Devleti, İslâmcılık fikrinin şampiyonu II. Abdülhamid yönetimi sırasında da 1881'de Tunus'un Fransa ve 1882'de de Mısır'ın İngiltere tarafından ele geçirilmesini önleyememişti. Öte yandan, 1890'lardan itibaren Avrupanın iki büyük devleti İngiltere ve Fransa'dan sonra, Almanya da Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu topraklarına ilgi göstermeğe başlamıştı. II. Abdülhamid ise İngiltere ve Fransa'ya karşı Almanya'ya dayanma yoluna gitmiştir. Böylece, Osmanlı Devleti'nin Araplarla meskûn toprakları üzerinde bir İngiliz–Fransız–Alman çatışması ortaya çıkmış oluyordu. Bağdad Demiryolu projesi üzerinde bu çatışma ve rekabet açık bir şekilde görülmektedir.[4] Bu rekabetin bir sonucu, Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya daha da bağlanması ve öte yandan da, Almanya ile İngiltere–Fransa arasındaki bloklaşmayı kesinleştirmesi olmuştu. Böylece kısa bir süre sonra çıkacak I. Dünya Savaşının tarafları ve Osmanlı Devleti'nin Savaş'taki yeri, âdeta Bağdad Demiryolu üzerindeki bu çatışma sırasında belli olmuştu. Bu durumun Osmanlı Devleti'nin Arap toprakları üzerindeki etkisi de şu oldu ki, İngiltere ve Fransa rakipleri durumundaki Al-

(3) Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, Kardeş Matbaası, Ankara, 1970 s. 35. Ayrıca bkz.: Tarık Zafer Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı, Meşrutiyetin Siyasî Hayatı Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleleri*, İstanbul, 1962, Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi 1876–1907*, Cilt: VIII, Ankara, 1962, ss. 539–550 ve Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, 1895–1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1964, ss. 42–43.

(4) Bu konuda bkz.: E. M. Earle, *Turkey, the Great Powers and the Bagdad Railway, A Study in Imperialism*, Macmillan, New York, 1924, *passim*.

manya'yı ve onu destekleyen Osmanlı Devleti'ni sabote etmek için, Arap ülkelerinin bağımsızlığını teşvik ve tahrik etmeğe başladılar. I. Dünya Savaşı sırasında özellikle İngiltere, bir yandan, Arap ülkelerini bağımsızlık vaadiyle Osmanlı Devletine karşı harekete zorlarken, öte yandan da 1916 Mayısında Fransa ile yaptığı Sykes-Picot Anlaşmasıyla[5] bu ülkeleri aralarında paylaşıyordu. Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nin bizatihî kendi ömrünü tamamlamasında olduğu gibi, Arap ülkeleriyle olan bağlarının kopmasında da Avrupa'lı büyük devletlerin emperyalist politikaları baş rolü oynamıştı.

Bununla beraber, büyük devletlerin Arap ülkelerini Osmanlı Devletinden koparmada başarı sağlamalarının, bizzat Osmanlı Devleti'nin kendi iç bünyesindeki bir gelişmeyle de yakın ilgisi vardır. Bu sebeple bu noktaya da temas etmek gerekmektedir. O da şudur ki, I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Arapları Osmanlılar'a karşı ayaklandırırken, Osmanlı Devleti, İslâmcılık fikrinden uzaklaşmış ve Arapları da zaten gözden çıkarmış bulunuyordu. Çünkü, İslâmcılık fikrinin şampiyonu olan II. Abdülhamid, 30 yılı aşan bir süre devam eden saltanatı boyunca içeride istibdâda yönelmiş ve bu da hürriyetçi fikirlerin gizli ve teşkilâtlı bir şekilde gelişmesi sonucunu vermiştir. Nihayet, 1908 yılında tekrar Anayasalı rejime geçilmiş ve II. Abdülhamid de tahttan indirilmiştir. 1908 Meşrutiyet hareketi, bir yönüyle liberal ve hürriyetçi bir nitelik taşırken, aynı zamanda milliyetçi tarafı da vardı. İslâmcılık fikrinin sembolü haline gelen II. Abdülhamid'i tahttan indiren özgürlük taraftarları, Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayan unsurları kaybettiği gibi, Müslüman unsurlardan meydana gelen bir birliği de devam ettiremeyeceğini realist bir şekilde anlamış bulunuyorlardı. Onlara göre, Osmanlı Devleti, Türk unsuruna dayanmalı ve Devletin Türklerden oluşan ana gövdesi dışındaki Türk olmayan dal ve uzantılar gözden çıkarılmalıydı Gövdenin yaşamaya devam etmesi ve kan kaybının durması ancak bu şekilde mümkün olacaktı. Çünkü, «artık yüzlerce milletten mürekkep olan sunî toplulukların devamına imkân kalmamıştı».[6]

(5) Metni için bkz.: J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1914-1956*, Vol. II, D Van Nostrand Co., Inc., New York, 1956, ss. 18-22.

(6) Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 49.

Görüldüğü gibi, 1908 Meşrutiyet hareketi, İslâmcılık fikri yerine Türkçülüğü ön plâna çıkarmış, Türk milliyetçilik akımı gelişmeye başlamıştır. Bu durum, Araplar üzerinde de etkisiz kalamazdı. Pan-İslâmizm fikrinin bir kenara atıldığını ve âdeta gözden çıkarıldıklarını anlayan Arapların Osmanlı Devleti'nden mânen kopmaları tabiiydi. Öte yandan, Türkiye'de gelişmeye başlayan milliyetçi fikirler, Arap aydınlarını da düşünmeye sevketti. 1908 hareketi Türk milliyetçiliği için olduğu kadar, Arap milliyetçiliği için de bir dönüm noktası teşkil etmiştir.

İşte bu ortam içinde, İngiltere ve Fransa'nın Arap bağımsızlığını teşvik çabaları başarılı olmuş ve Arap ülkeleri I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmekte tereddüt etmemişlerdir. Ancak, ilgi çekici nokta şu olmuştur ki, bağımsızlık için ayaklanan Araplar, Osmanlı Devleti Savaş'ta yenildiği ve hatta ömrünü de tamamladığı halde, bağımsızlıklarını elde edememişlerdir. I. Dünya Savaşından sonra, Arap ülkeleri, İngiltere ve Fransa arasında —1916 Sykes-Picot Anlaşması'na uygun olarak— 1920 Nisanında yapılan San Remo Konferansı'nda[7] «Mandat» sistemi adı altında paylaşılmıştır. Bu şekilde, Arap milliyetçileri, bağımsızlık için, vaktiyle destek ve teşviklerini gördükleri İngiltere ve Fransa'ya karşı mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Böylece, yüzyıllarca Osmanlı Devleti'ne bağlı yaşayan Araplar, bağımsızlıklarını Osmanlı Devleti'nden değil, İngiltere ve Fransa'dan alacaklardır. Yani, Araplar, aslında mücadelelerini Osmanlı Devleti'ne karşı başlatmışlar, fakat bu mücadelelerinde karşı taraf rolünü Türkler değil, bizzat mücadeleyi teşvik eden İngiltere ve Fransa oynamış oluyordu.

I. Dünya Savaşından sonra Arap ülkeleri İngiliz ve Fransız manda yönetimi altına girip de Arap bağımsızlık mücadelesi İngiltere ve Fransa'ya yöneldiği sırada, Anadolu'da da başta İngiltere olmak üzere Batı'lı büyük devletlere karşı kurtuluş mücadelesine girişilmiş bulunmaktaydı. Yani Arap ve Türk bağımsızlık mücadeleleri aynı devletlere karşı yönelmişti. İki mücadele arasında hiç olmazsa amaçta bir benzerlik söz konusuydu.

Atatürk'ün önderliğindeki Türk bağımsızlık mücadelesi, Araplarınkinden daha çabuk ve kesin başarı elde etmiştir. 1919–1923 Ana-

(7) Bkz.: *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939* (Ed. by Rohan Butler and J.P.T. Bury), First Series, Vol. VIII, Year: 1920, Her Majesty's Stationary Office, London, 1958, ss. 1–252.

dolu Kurtuluş Savaşı, 1923 Lozan Antlaşmasıyla millî Türk Devleti'nin kurulması sonucunu vermiştir. Böylece, tâ 1908 Meşrutiyet hareketindenberi benimsenen ve Türk unsurlardan oluşacak bir devletin kurulması fikri nihayet gerçekleştirilmiş oluyordu.

Yeni Türk devletinin kuruluşunu izleyen yıllarda, iç bünyede, Atatürk reformları adını alan yenilik hareketlerine girişilmiştir. Bu arada özellikle din ve devlet işlerini ayırma, yani laîklik üzerinde durulmuştur. Atatürk, dinin devlete hâkim olduğu sürece, modern bir devlet yapısı kurulamayacağını ve Türk toplumunu «doğu'lu» zihniyetten kurtararak, çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmanın mümkün olamayacağını çok iyi görmüştü. Din alanında atılan ilk adım, Mart 1924'de hilâfetin lağvedilmesi olmuştur. Daha sonra 1926 yılında din esasına dayanan şer'î kanun düzeni kaldırılarak, İsviçre hukukundan adapte edilmek suretiyle hazırlanan modern Türk Medenî Kanunu kabul edildi. Öte yandan, 1928 yılında da Arap harfleri bırakılarak, Lâtin alfabesine geçildi.

Türkiye'nin laîklik alanındaki bu reform hareketlerinin, dinin tartışmasız en etkili unsur olduğu Arap dünyasında bir çeşit kırgınlık uyandırdığı bir gerçektir. Arap ülkeleri daha 1908 Meşrutiyet hareketiyle kendilerinden mânen koptuğunu gördükleri Türk toplumunun, yeni reformlarıyla Arap ve İslâmiyet dünyasından büsbütün uzaklaştığına kanaat getirdiler.

B. Batı Faktörü

Atatürk Devrimlerinin Batı'ya dönük bir nitelik taşıması,[8] bu sıralarda Batı'ya karşı bağımsızlık mücadelesi yürütmekte olan Arapların Türklerle yollarını bir kere daha ayırıyordu. Türkiye, kültürel alanda olduğu gibi, diplomatik alanda da Batı'ya yaklaşmağa çalışmaktaydı. Batı'lılarla Lozan'dan arda kalan sorunlar çözümlendikçe, 1930'lardan itibaren Türkiye önce yavaş sonraları hızlı bir şekilde Batı'ya yanaşmaya başlamıştır. Oysa, Araplarla Batılılar arasındaki mesafe ise, gittikçe açılmaktaydı. İşte bu paradoksal gelişme, Türkiye ile Arap ülkelerini de dolaylı olarak birbirinden uzaklaştırıyordu. Bu devrede Arap ülkeleri iki büyük Batı'lı ülkenin, yani İngiltere ve Fransa'nın manda yönetimi altında bulunuyordu. Bu sebeple, Türkiye'nin bölgedeki Arap ülkeleriyle ilişkileri de, aslında İngiltere ve

(8) Bkz.: Eroğlu, *op. cit.*, ss.7-8.

Fransa ile olan ilişkilerinin Orta Doğu'ya uzantısı niteliğindeydi, Türkiye, Batı'yla ilişkilerini geliştirdikçe, Arap bağımsızlık hareketine karşı ilgisizliği de artıyordu.

Öte yandan, Türkiye ile Batı'lılar arasında kurulmakta olan yakınlığın, Arap ülkelerine doğrudan doğruya bir olumsuz etkisi de olmuştur. O da Sancak (Hatay) sorunuyla ilgilidir. Fransa, 1936 yılında Suriye'ye bağımsızlık vermeği kabul edince, 1921 Türk–Fransız (Ankara) İtilâfnamesi'ne göre özel bir statüyle Suriye sınırları içinde bırakılmış olan İskenderun Sancağı'nın geleceği sorunu ortaya çıkmıştır. Türkiye, Sancak'ın bırakılmasına razı olmamıştır. Bu konu üzerinde Fransa ile Türkiye arasında yapılan görüşmeler, İngiltere'nin de desteğiyle, bir çözüme ulaşmış ve İskenderun Sancağı'nın Türkiye ve Fransa'nın ortak teminatı altında «ayrı bir varlık» olması sağlanmıştır. Daha sonra Hatay adını alan Sancak Meclisi, 1939 yılında da Türkiye'ye katılma kararı vermiş ve Türk sınırlarına dahil olmuştur. Suriye'liler kendi toprakları saydıkları bir arazi parçasının Arap bağımsızlık mücadelesinin hedefini teşkil eden Batı'lı devletlerle Türkiye arasında bir anlaşmaya varılmak suretiyle Arapların elinden alınmasını bir türlü affetmemişlerdir.[9] Hattâ denilebilir ki, o zamana kadar Türk–Arap ilişkilerinde daha ziyade manevî plânda kalan soğuma ve uzaklaşma, ilk defa Hatay sorunuyladır ki maddî ve somut bir nitelik almış oluyordu. Hatay sorununun Türk–Arap ilişkilerine indirdiği darbe, aradaki mesafeyi daha kesin bir hale getirmiştir.[10]

Türkiye ile Arap ülkelerinin yolları II. Dünya Savaşından sonra bir kere daha ayrılmıştır. Tıpkı 1930'lardan sonra olduğu gibi, 1945'den sonra da Türkiye, bu sefer daha kesin bir şekilde, Batı'ya veya daha doğru bir deyişle ABD'ne yanaşmağa ve hattâ bağlanmaya çalışıyordu. Çünkü, bu sırada Türkiye, Sovyet tehdidiyle karşı karşıyaydı ve Batı'nın ittifakına ihtiyacı vardı.[11] 1945'den 1960'ların ortalarına kadar geçen devrede, Batı'yla yakın ilişkilerin kurulması

(9) Türkiye ise, Musul'u İngiltere'nin baskısıyla Irak'a bıraktığı halde, bu kaybı «unutmasını» bilmişti.

(10) Bu konuda bkz: Avedis K. Sanjian, «The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish-Syrian Relations, (1939–1956)», *The Middle East Journal*, Vol. 10, No. 4 (Autumn, 1956), ss. 379–394.

(11) Bu konuda bkz: Fahir H. Armaoğlu, *Siyasî Tarih, 1789-1960*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964, ss. 752-756 ve Cevat Açıkalın, «Turkey's International Relations», *International Affairs*, Vol. XXIII, No. 4 (Oct., 1947), ss. 477–491.

Türk dış politikasını şekillendiren temel faktör olmuştur. 1945-46'da Sovyet tehdidi karşısında Batı ittifakına yönelen Türkiye, bu sıralarda Batı'yla bağımsızlık mücadelesine devam etmekte olan Arap ülkelerinden ister istemez ayrılmış oluyordu.[12] Bu ayrılık, zamanla Türkiye ile Batılılar arasındaki bağlar kuvvetlendikçe daha kesin bir görünüş kazanmıştır. 1950'lerdeki Orta Doğu gelişmeleri karşısında Türkiye'nin tutumunu bu çerçeve içinde değerlendirmek gerekmektedir. Türkiye'nin bu dönemde Batı'ya bağlılığının, Orta Doğu politikasına etkisi o derecede olmuştur ki, Arap ülkelerinin kendi aralarındaki[13] ve hatta kendi içlerindeki[14] buhranlar karşısında takınılan tutumlarda da, Batı'yla aynı paralelde hareket edilmiştir.

Türkiye'nin Orta Doğu politikası, 27 Mayıs 1960 Devriminden sonra da bir süre önemli bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Esasen, 27 Mayıs hareketi, daha ziyade iç politika gelişmelerinden doğmuştu ve üstelik ihtilâl hükümeti daha başlangıçta Batı taraftarlığının ve CENTO'ya bağlılığın devam edeceğini açıklamış bulunuyordu.[15] Bu durumda, ne genel plânda ve ne de özel olarak Orta Doğu'da önemli bir politika değişikliği olamayacağı ortaya çıkıyordu. Öte yandan, 1960'dan hemen sonra dış politika konularına yeniden eğilmek ve revizyona gitmek fiilen de âdeta imkânsızdı. Çünkü, özellikle 1960-63 devresinde iç politika gelişmeleri bir türlü istikrara kavuşamamıştı. Bu dönemde, ihtilâlin sarsıntılarının giderilmesine çalışılıyordu. Böyle bir ortamda dış politikada köklü bir değişikliğe gitmek, reform yapmak herhalde kolay değildi.

---

(12) İkinci Dünya Savaşından sonra Batılılar, Orta Doğu'dan çekilmenin kaçınılmaz olduğunu anlamışlardı. Bu durumda, Batmm Orta Doğudan çekilmesiyle, belki de Batı faktörü Türkiye ile Arap ülkelerini birbirinden ayıran bir unsur olmaktan çıkabilecekti. Ancak, Batılılar Orta Doğu'dan çekilirken hem birtakım kombinezonlar kurdular ve hem de asıl önemlisi, İsrail'in kurulmasına imkân vererek Orta Doğu'yu gerçek bir «barut fıçısı» haline getirdiler. Bu durumda Arap dünyasında Batı düşmanlığı daha kesin ve derin bir nitelik aldı. Türkiye ise Batılılarla global plandaki yakın ilişkilerinin tabiî sonucu olarak, Orta Doğu'daki savunma kombinezonlarına dahil olduğu gibi, İsrail devletini tanıyan ilk Müslüman ülke olarak da Arap dünyasından kopuyordu.

(13) 1957 Suriye bunalımında olduğu gibi.

(14) 1958 Lübnan olaylarında olduğu gibi.

(15) Eroğlu, *op. cit.*, s. 225'den, *Ak Devrim*, Başbakanlık Devlet Basımevi, Ankara, 1960, s. 50.

C. Kıbrıs Sorununun Etkisi

Dış Politika konusunun, iç politikanın üstünde birinci plâna çıkması, 1963 sonunda patlak veren Kıbrıs buhranı sayesinde olmuştur. Buhran sırasındaki gelişmeler Türk yöneticilerini ve kamu oyunu, Batı'ya bağlılığın gerçekten yararlı olup olmadığı hususunda düşünce ve tereddüde sevketmiştir. İşte bundan sonradır ki Türk dış politikasında revizyon ihtiyacı hissedilmiş ve bu yolda adımlar atılmasına da başlanmıştır. Özellikle 1965 Aralık ayında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Kıbrıs konusunda yapılan oylama, Türkiye'nin Orta Doğu politikası bakımından bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Oylamada Türkiye, uluslararası alanda genel olarak yalnız kaldığım somut bir şekilde görmüş ve bu diplomatik yalnızlıktan kurtulmak üzere dünyaya açılması gerektiğini kesin olarak anlamıştır. Gerçekten de bu tarihten sonra, Türkiye, pekçok ülkeyle temasa geçerek yüksek seviyede karşılıklı ziyaretlere girişmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Avrupalı sosyalist ülkelerle olan ilişkilerde belirgin bir yakınlaşma sağlanmıştır.

İşte Türk dış politikasında bu şekilde başlayan gelişmelerin bir sonucu da Türk–Arap ilişkileri üzerinde görülmüştür. 1965 Genel Kurul kararında hiçbir Arap ülkesi Türkiye'yi desteklememişti. Arap ülkeleri ya Türkiye'nin karşısında yer almışlar, ya da en fazla çekimser kalmışlardı. Türkiye, Arap ülkelerini de yeniden kazanması gerektiğini görüyordu. Enteresan olan nokta şuydu ki, uzun yıllar Batı'yla yakın ilişkilere sahip olduğu sürece, Arap ülkeleriyle yolları tabiî olarak ayrılan Türkiye'nin Arap dünyasıyla tekrar bir yakınlaşmaya girmesi, Kıbrıs buhranı sonucu Türkiye'nin Batı'dan soğuması ve hattâ —yüzeysel ve geçici de olsa— uzaklaşmasıyla mümkün olabilmiştir. Batı faktörü, Türk–Arap ilişkilerini bir kere daha, fakat bu sefer olumlu yönde etkilemiş oluyordu.[16] Öte yandan, dikkati çeken bir nokta da şuydu ki, Türkiye'nin, ilişkilerini kuvvetlendirmeğe yöneldiği sosyalist ülkeler ve özellikle de Sovyetler Birliği, Arap ülkeleriyle çok yakın ilişkilere sahip bulunuyordu. Dolayısıyla, Türkiye'nin Kıbrıs buhranından ve özellikle de 1965'den sonra, SSCB ve diğer sosyalist ülkelerle ilişkilerini kuvvetlendirmek suretiy-

(16) Türkiye'nin 1965'den sonra Arap ülkelerine yaklaşmasını etkileyen diğer bir faktör de, 1965 sonunda Türkiye'de meydana gelen yönetim değişikliğidir. Bu nokta için bkz.: *infra.*, s. 140.

le Batı'lılar karşısında manevra sahasını genişletmesi,[17] Arap ülkeleriyle olan ilişkileri üzerinde de olumlu bir etki yapmış oluyordu.

Türkiye'nin değişen Orta Doğu politikası ilk sınavını 1967 Arap–İsrail Savaşı sırasında verdi. Türkiye'nin gerek Savaş sırasında ve gerekse daha sonraki gelişmeler karşısında «Araplara yatkın bir tarafsızlık» izlemesi, Arap ülkelerinde sempatiyle karşılandı. Nitekim, Arap ülkeleriyle yapılan diplomatik temaslar sonunda yayınlanan ortak bildirilerde, bu yakınlaşmadan karşılıklı olarak duyulan memnuniyete özellikle yer verilmiştir. Öte yandan, Türkiye'nin genel plânda olduğu gibi, Arap ülkeleriyle olan ilişkilerini geliştirmek ihtiyacını duymasında da Kıbrıs sorunu başlıca rolü oynadığına göre, Türkiye'nin Araplara yaklaşma politikası bu noktada da başarı sağlamış sayılabilirdi. Gerçekten de Türk–Arap ortak bildirilerinde genel olarak «Kıbrıs'da her iki cemaatin meşrû hak ve çıkarlarına uygun barışçı bir çözüm yolu» görüşüne yer verilmiştir ki, bu, esas itibariyle Türkiye tarafından formüle edilen bir ifadeydi. Bazı Arap ülkeleriyle yayınlanan ortak bildirilerde «Kıbrıs'la ilgili milletlerarası andlaşmaların geçerli olduğu»[18] şeklinde bir ifadeye de yer verilmiştir ki, bunun Türk görüşüne daha da yakın bir nitelik taşıdığı meydandadır. Öte yandan, Arap ülkelerinin Kıbrıs dâvasında Türkiye'ye eskisinden çok daha yakın bir tutum içinde olduklarını gösteren bir gelişme 1970 yılı sonlarında olmuştur. 1970 Eylülünde Zambia'nm başkenti Lusaka'da yapılan Üçüncü Bloksuzlar Zirve Konferansında Kıbrıs Rum Yönetimi lideri Makarios, 1964 Ekiminde Kahire'de yapılan Konferansdaki gibi[19] Kıbrıs'la ilgili ve Rum tezine uygun bir karar çıkartmağa çalışmıştır.[20] Makarios'un çabala-

(17) SSCB ile 1960'ların ortalarından itibaren sağlanan yakınlaşmada, Kıbrıs sorunu dolayısıyla Batı'ya karşı duyulan tepki temel faktör olmuşsa da, bu yakınlaşmayı NATO Bakanlar Konseyi'nin 14 Aralık 1967'de kabul ettiği Harmel Plânı da teşvik etmiştir. Harmel Planı NATO üyelerini, SSCB ve diğer Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeğe çağırıyordu. *The Future Tasks of the Alliance*, NATO Information Service, 1968, ss. 14–15.

(18) Örneği, 27 Ocak 1968 tarihli Türkiye-Suudi Arabistan Ortak Bildirisi, *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 40 (Ocak, 1968), s. 50.

(19) Bu konuda bkz.: *Keesing's Contemporary Archives, 196?–1964*, ss. 20432-20434. Ayrıca bkz.: Fahir H. Armaoğlu, «Tarafsızlar Konferansı ve Kıbrıs», *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1964, s. 2, Kayhan Sağlamer, «Kahire Konferansı ve Kıbrıs», *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1964, s. 3 ve «Kahire'den Sonrası», *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1964, s. 3.

(20) Bu konuda bkz.: *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 72–73 (Eylül/Ekim, 1970), ss. 58–59.

rına, enteresan bir noktadır, en fazla tepkiyi, Arap ülkeleri göstermiştir.[21] Yine ilgi çekici bir nokta da, Fas, Ürdün, Kuveyt gibi Arap ülkelerinin yanında, BAC, Suriye, Cezayir gibi «ilerici» kanada mensup Arap ülkeleri de Türkiye'yi kuvvetle desteklemişlerdir.[22] Türkiye'nin millî davası olan Kıbrıs sorununda, özellikle uzun yıllar ilişkilerini bir türlü düzeltemediği B.A.C. ve Suriye'nin de desteğini elde etmiş olması, Araplara yakınlaşma politikasının başarılı olduğunu göstermektedir. Bu konuda bir yazar şöyle demiştir :

> «(Lusaka'daki sonuç) ... Türkiye'nin eskisi kadar yalnız bulunmadığı anlamına da gelmektedir... 1964 ile 1970 arasında aşılan yol, muhakkak ki Türk dış politikasının bir yanındaki başarının eseridir. Türkiye, bu süre zarfında Orta Doğu'da daha esnek bir politika izleyerek, Arapların gönlünü kazanırken, ırk ayırımına karşı BM'de uyguladığı aktif tutumla Afrikalılara da sevimli gözükmüştür.»[23]

Gerçekten de, Lusaka Konferansında, Arap ülkelerinin Kıbrıs konusundaki Türk tezini zedeleyecek nitelikte bir kararın çıkmasına engel olmak için gösterdikleri çabalar, Türk dış politikası bakımından bir başarı sayılmalıdır. Türkiye'nin hazır bulunmadığı bir Konferans'da Türk tezinin savunulmuş olması önemli bir olaydır.

D. Sovyetler Birliği'nin Etkisi

Türk dış politikasına daima etkide bulunan diğer bir unsur da Sovyetler Birliği olmuştur. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin Orta Doğu politikasının şekillendirilmesindeki etkisine gelince: Sovyetler Birliğinin genel plânda Türk dış politikasını etkilemesi her zaman söz konusu olduğu halde, Türkiye'nin Orta Doğu politikasını etkilemesi ancak yakın tarihlerde başlamıştır. Bunun da başlıca nedeni, SSCB'nin kendisinin Orta Doğu'ya girmesinin yakın tarihlerde söz konusu olmasıdır. Gerçekten de 1950'lerin ortalarından itibaren SSCB'nin, Mısır'ın yanında Orta Doğu'ya girmeğe başlaması üzerine Sovyet faktörü, Türkiye'nin Orta Doğu politikasını da doğrudan doğruya et-

(21) Konferans kapanırken, Makarios, Zambia Devlet Başkanına bir olup-bitti yaptırtarak Rum tezini okutmuş fakat olaylara yol açmıştır. Özellikle Arap ülkeleri şiddetle tepki göstermişlerdir. Bu arada Irak Dışişleri Bakanı, okunan Rum tezini tanımadıklarını söyleyerek, «en az 26 ülke de bizim gibi düşünüyor» demiştir. *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1970, s. 1.

(22) *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1970, s. 1. Ayrıca bkz.: *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 72-73 (Eylül/Ekim 1970), ss. 83-84.

(23) Mehmet Barlas, «Başarılı Sonuç», *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1970, s. 3.

kileyen bir unsur haline geldi. Oysa daha önceleri SSCB'nin, Türkiye'nin Orta Doğu politikası üzerindeki etkisi dolaylı olmuştu: 1945'den itibaren SSCB, Türkiye için bir tehlike haline gelince, Türkiye Batı'ya gittikçe daha fazla bağlanmış, o ölçüde de Arap ülkelerinden uzaklaşmıştı. SSCB'nin Arap ülkelerinin yanında Orta Doğu'ya girmesinin Türkiye üzerindeki etkisi şu oldu ki, o tarihe kadar Türk–Arap ilişkilerine ancak dolaylı olarak etkide bulunan SSCB, 1955'den itibaren Türk–Arap ilişkilerini olumsuz yönde ve doğrudan doğruya etkileyen bir faktör haline gelmiştir.

Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkileri, 1950'lerin ortalarına kadar bir–örneklik teşkil ediyordu denilebilir. Yani Türkiye'nin, Arap ülkelerinin hemen hepsiyle ilişkileri aşağı yukarı aynı seviyedeydi. Fakat 1952 Mısır İhtilalinden sonra Mısır'da yönetimi 1954'den itibaren Nâsır'm ele alması ve Araplararasındaki Batı aleyhtarlığına yavaş yavaş —pragmatik nitelikte de olsa— ideolojik bir görünüş vermesi, öte yandan Mısır'ın 1950'lerin ortalarından itibaren Sovyetler Birliği ile yakınlık kurmağa bağlaması Türkiye'yi endişelendirmiştir. Bu tarihlerden itibaren ABD ve SSCB arasında yeni bir çatışma alanı haline gelen Orta Doğu'da, Türkiyenin Batı'yla davranış ortaklığı daha kesinlik kazanmıştır. Perde arkasında ABD ve SSCB'nin karşı karşıya geldiği Araplararası uyuşmazlıklarda da, Türkiye, Batı'ya yakın yönetimlerin yanında yer almıştır. Böylece, Türkiye, bir kısım Arap ülkeleriyle yakın, bir kısmıyla ise dostane olmayan ilişkiler içine girmiş oluyordu. Bakılacak olursa, bunlardan birincisi, Arap ülkelerinin «muhafazakar» kanadını, ikincisi ise «radikal» (ilerici) kampı temsil ediyordu.[24]

(24) Burada özel bir duruma da temas etmek gerekmektedir. O da Irak'la ilgilidir. Gerçekten de, 1958 Temmuz İhtilâline kadar zaten Batı'ya yakın olduğu için Türkiye ile iyi ilişkilere sahip bulunan Irak'la 1958'den sonraki yöneticiler devrinde de ilişkiler bozulmadan devam etmiştir. 1958'den sonra Irak, radikal (ilerici) Arap ülkeleri arasına katıldığı halde, Türkiye ile işbirliği devam etmiştir. Bunun da başlıca nedeni, her iki ülkeyi de ilgilendiren ortak sorunların bulunmasıydı ki, Kürt konusu bu sorunların başında geliyordu. Gerek Irak'da ve gerekse Türkiye'de önemli sayıda Kürt unsurunun bulunması, Irak'la Türkiye arasında tabiî bir işbirliği zorunluluğunu yaratmış oluyordu. Öte yandan, Irak'da önemli sayıda Türk etnik unsurunun bulunması, ayrıca Frat nehrinden ortaklaşa faydalanmak (bkz.: Cem Sar, *Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Faydalanma Hakkı*, A. Ü. SBF Yayınları, No. 303, Ankara, 1970, ss. 145–148), tabiî gaz nakli gibi ekonomik konularda da iki ülke arasında bir işbirliğinin söz konusu olması, Türk-Irak ilişkilerinin belli bir seviyenin altına düşmemesini sağlamıştır.

İşte, 1960'ların ortalarından itibaren, Batı'yla ilişkilerdeki «değişme»ye paralel olarak Türkiye'nin SSCB ile de bir yakınlaşma içine girmesi, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerinde de tabiî bir yakınlaşma ortamı yaratmış oluyordu. Bu tarihten sonra ilerici Arap ülkeleriyle de ilişkilerin «normalleşmesi» mümkün olabilmiştir. Fakat görüldüğü gibi, «normalleşme»den bahsedilmektedir. Yani, Tarih içinde genel trendin, «radikal» kanat lehinde olduğu Arap ülkeleri içinde, Türkiye, bugün de, söz gelişi Ürdün'le, BAC'nden daha yakın ilişkilere sahiptir. Yine de ilişkilerin derece farkı, eskisine göre azalmıştır ki, bu da önemli bir gelişmedir.

İKİNCİ BÖLÜM

YAKIN İLİŞKİLER DÖNEMİ

(1945-1947)

I. GENEL

Arap Orta Doğu'sundaki milletlerarası gelişmeler karşısında Türkiye'nin izlediği politikanın gelişme seyri incelendiğinde, 1945–1947 döneminin, daha sonraki devrelerden önemli bir farkı olduğu görülmektedir: Türkiye'nin, Orta Doğu Arap ülkelerine karşı politikasını etkileyen başlıca faktörün, yani Batı etkeninin bu dönemdeki etkisi, sonraki devrelere göre en sınırlı oranda olmuştur. Gerçi Türkiye, 1945 yılında çok partili döneme girerek Batı'lı demokrasi modelini tercih etmek suretiyle, Batılılaşmak yönündeki genel tarihî gelişme çizgisini devam ettirdiğini gösteriyordu. Dolayısıyla Batı faktörünün —en azından manevî plânda— Türkiye'yi Arap Orta Doğu'sundan ayırmakta devam edeceği anlaşılıyordu. Ancak, 1945–1947 devresinde, Türkiye, Batı'yla ittifak bağlarına henüz girişmiş değildi. Bu sebepledir ki, Batı faktörünün, Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na karşı politikasındaki etkisi, bu devrede nisbeten sınırlı olmuştur. Bunun tabiî bir sonucu olarak da Türkiye ile Orta Doğu Arap ülkeleri arasında nisbî bir yakınlık söz konusu olmuştur.

A. Yakınlaşma Çabaları

Bu ortamda, Irak Kral Naibi Abdülilâh, 15 Eylül 1945'de Türkiye'ye gelmiş ve ziyaretine Türkiye'de büyük önem verilmiştir.[1]

(1) Ziyaret ve yankıları için bkz.: *Ayın Tarihi*, Sayı: 142, Eylül 1945, ss. 64-82. Ziyaretten kısa bir süre sonra, 1 Kasım (1945)'de TBMM'nin toplantı yılını açış nutkunda, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Irak'la ilişkiler konusuna

28 Şubat 1946'da Türkiye'ye gelen bir Irak Heyeti, Türkiye ile işbirliği konusunda görüşmeler yapmış[2] ve bu temaslar sonunda, 29 Mart 1946'da Türkiye ile Irak arasında bir Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalanmıştır.[3] Bu arada Türkiye, 6 Mart (1946)'da Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlığını tanımıştır.[4] 20 Haziran (1946)'da Lübnan Cumhurbaşkanı Beşara El-Huri, resmi bir ziyaret için Türkiye'ye gelmiştir.[5] Bu ziyaretleri, Ürdün Kralı Abdullah'ın 8 Ocak 1947'de Türkiye'ye gelişi izlemiştir.[6] Bu ziyaret sırasında Türkiye ile Ürdün arasında bir de Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.[7] Kral Abdullah'ın ziyareti ve Dostluk Anlaşmasının imzalanması, Türkiye'nin; Arap ülkelerinin her biriyle ilişkilerini geliştirmek suretiyle Arap halklarına yakınlaşma isteğinin bir belirtisi olarak yorumlanmıştır.[8]

B. Yakınlaşmayı Güçleştiren Nedenler

1. *Suriye'nin Tutumu*

Türkiye'nin Arap ülkelerine yakınlaşmasında güçlük çıkarabilecek tek konu, Türkiye'nin 1939 yılında, Fransa ile anlaşarak Hatay'ı ilhakını Suriye'nin tanımamasından doğuyordu.[9] Fakat Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa'nın arabuluculuğuyla, 1946 yılında iki ülke arasında bir uzlaşmaya varılmış ve Türkiye, Hatay'ı ilhakının Suriye tarafından resmen tanınması için ısrar etmemeği; Suriye de, bu sorunu resmen ileri sürmemeği kabul etmişlerdir.[10] Buna rağmen,

---

özel yer vermiş ve «...Irak ile dostluk münasebetlerimizin gelişmesi ve derinleşmesi ihtimallerini memnunlukla karşılıyoruz...» demiştir. Kâzım Öztürk, *Cumhurbaşkanları'nın T. Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları*, Ak Yayınları No. 19, İstanbul, 1969, s. 378.

(2) Anadolu Ajansı'na bir demeç veren, Irak heyetinin başkanı, Nuri Sait Paşa, «...Türkiye ve Irak arasında yapılan işbirliğinin bütün Arap milletlerini de Türkiye'ye raptedeceğine kaniiz... Bizi takiben diğer Arap milletleri de Türkiye ile işbirliği yapacaklardır» diyordu. *Ayın Tarihi*, Sayı: 147, Şubat 1946, ss. 41-42.

(3) Antlaşmanın metni için bkz.: *Ayın Tarihi*, Sayı: 166, Eylül 1947, ss. 21-23.

(4) *Keesing's Contemporary Archives*, (bundan sonra *Keesing's*) *1946-1948*, s. 7796.

(5) Bkz.: *Ayın Tarihi*, Sayı: 151, Haziran 1946, ss. 74-96.

(6) Bkz.: *Ayın Tarihi*, Sayı: 158, Ocak 1947, ss. 64-81.

(7) Antlaşmanın metni için bkz.: *Ayın Tarihi*, Sayı: 159, Şubat 1947, ss. 21-22.

(8) *Keesing's*, *1946-1948*, s. 8375.

(9) *Ibid.*, s. 8375.

(10) *Ibid.*, s. 8375.

Suriye'de, zaman zaman en yetkili ağızlardan Hatay konusunun tekrar ortaya atıldığı görülmüştür.[11] Öte yandan, bu sıralarda Büyük Suriye idealini gerçekleştirmeğe çalışan Ürdün Kralı Abdullah'ın Türkiye'yi ziyareti de Suriye'de tepkiyle karşılanmıştır. Kral Abdullah'ın Türkiye'ye yaptığı ziyarete çatan Suriye basını, «Eğer hakikaten Türkler Arap âlemine yakınlaşmak istiyorlarsa, herhalde bu emellerine Amman'dan geçerek nail olamayacaklardır» diyordu.[12] Suriye basını, Türkiye'nin İngiltere ile işbirliği halinde bir «Doğu Bloku» kurmak düşüncesinde olduğunu, bu şekilde Orta Doğu'da İngiliz nüfuzunun devamına yardım etmek ve bölgedeki Arap ülkelerinin bağımsızlığı önüne engeller dikmek istediğini ileri sürüyordu.[13] *Savtaşşaab* gazetesi, şunları yazıyordu :

> «...Münhasıran İngiltere'nin ve Türkiye'nin menfaatlerine hizmet eden, Doğu Arabistan'da İngiliz hâkimiyetini meşrû bir hâle getirmek isteyen ve Türkiye'nin Birinci Cihan Savaşından sonra kendisinden haksız olarak alınmış kendi vilâyetleri saymakta devam ettiği Arap memleketlerinde Osmanlı Emperyalizminin ihyasını hazırlayan Doğu Blokunun ihdası projesi ... entrikaların başlıcasını teşkil etmektedir ... Uzun ve devamlı bir mücadelenin

(11) Örneği, Suriye Başbakanı'nın bu konuda 29 Ocak 1947'de söylediği sözler için bkz.: *Ayın Tarihi*, Sayı: 158, Ocak 1947, s. 60. Türkiye de bu iddiaları cevapsız bırakmıyordu. TBMM Başkanı Kâzım Karabekir, Antakya'da yaptığı konuşmada, «Hatay Türktür ve Türk kalacaktır» diyordu. *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1947, s. 1. Türk basınında da bu iddialar cevapsız bırakılmıyordu. Örneği: *Ayın Tarihi* Sayı: 159, Şubat 1947, ss. 26-27'den, Falih Rıfkı Atay, «Suriye'deki Bazı Tahrikçiler», *Ulus*, 24 Şubat 1947. Başbakan Recep Peker de 1 Mart 1947'de yaptığı basın toplantısında bu konuya temasla, «Bize nisbetle Suriye meselesi diye bir şey yoktur... Suriye'de... samimî komşuluk icaplarının ve makûl düşünüşün hiçbir suretle tavsip edemiyeceği birtakım tezahürata, yazarlara yer verildi. Bunları karşılıklı menfaatleri müdrik, olgun bir düşünüş tarzıyle bağdaşan bir hareket tarzı olarak telâkki etmek güç olur. Bütün bunlara rağmen biz, ağır başlı, hakkına güvenen ve nefsine itimadı olan, kendi haklarında olduğu kadar komşularının, karşısındakilerin haklarına saygı gösteren soğukkanlı, tecrübeli bir devlet sıfat ve vekarını muhafaza ediyoruz. Yakın bir zamanda komşumuzun da isabetli bir anlayışa varacağını ümit ediyoruz» diyordu. *Ayın Tarihi*, Sayı: 160, Mart 1947, s. 7.

(12) *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1947, s. 3.

(13) *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1947, s. 4.

mahsulü olan müstakil Suriye Cumhuriyeti, İngiliz ve Türk komplolarına bütün kuvvetleriyle karşı gelecektir.»[14]

El Müfid gazetesi de, «Ankara Hükümeti, Doğu Blokunun kurulmasını gerçekleştirmek için halen yeni bir teşebbüs yapmaktadır. Bu münasebetle şunu açıkça beyan edelim ki, bu blok Araplar için hiçbir fayda arzetmez. Ve bilhassa bugünkü şartlar altında bu bloka kat'iyyen iltihak etmemek lâzımdır» diyordu.[15]

Bakılacak olursa, Suriye'nin, İngiltere, Türkiye ve Ürdün arasında bir Doğu Bloku'nun hazırlıkları yapıldığı yolundaki iddialarını ispat edecek somut bir belirti, 1947 başlarında, henüz ortada yoktur.[16] Bununla beraber, Suriye'yi kuşkulandıran nedenler de yok değildi. Örneği, Ürdün Kralı Abdullah, Türkiye'ye yaptığı ziyaretle ilgili olarak Amman'da verdiği bir demeçte, «...Şimdi batı'da Büyük Britanya ile, doğuda büyük Türk milletiyle dostuz... Bu yola ... milletlerarası durumumuzu kuvvetlendirmek için girmiş bulunuyoruz» diyordu.[17] İngiltere'nin bu sırada Orta Doğu'da Arap milliyetçileriyle mücadelesi göz önünde tutulacak olursa ve Türkiye'nin de İngiltere ile ilişkilerine verdiği önem[18] dikkate alındığı takdirde, Suriye'nin iddialarının –1947 başları için değilse de– sebepsiz olmadığı ortaya çıkmaktadır.

---

(14) *Ayın Tarihi*, Sayı: 158, Ocak 1947, s. 81.

(15) *Ibid.*, s. 81.
Suriye, biraz mübalâğalı olmakla beraber, Türkiye-Ürdün yakınlaşmasından endişelenmekte haksız da değildi. Çünkü, Hatay dolayısıyla Türkiye'yle; Kral Abdullah'ın Büyük Suriye ideali dolayısıyla da Ürdün'le arası üye değildi. Bu iki ülke arasındaki bir yakınlığın Suriye'yi endişelendirmesi, tabiîydi. (Ürdün'ün Büyük Suriye idealiyle ilgili olarak bkz.: Majid Khadduri, «The Scheme of Fertile Crescent Unity, A Study in Inter-Arab Relations», *The Near East and the Great Powers* (Edited by Richard N. Frye), Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1951, ss. 137-177).

(16) 1947 sonlarına doğru, Türkiye ile Arap devletleri, Yunanistan ve İtalya arasında bir Akdeniz Birliği kurulmasından söz edilmiştir. (Bu konuda bkz.: Ömer Rıza Doğrul, «Akdeniz Birliği», *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1947, s. 3) Daha sonrak yılarda, Orta Doğu Savunma Komutanlığı projesiyle, gerçekten, İngiltere'nin de dahil olduğu bir plân söz konusu olacaktır.

(17) *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1947, s. 1.

(18) Recep Peker'in Başbakanlığında kurulan hükümetin, 14.8.1946 tarihinde okunan programında bu hususda şöyle deniyordu: «...İngiltere ile münasebetlerimiz, bildiğiniz gibi, 1939 tarihli ittifak andlaşmasına dayanmaktadır. Bu münasebetle cihan ölçüsünde karşılıklı saygı ve sevgi duygusu üze-

2. *Batı'yla İlişkiler*

Yukarıda da belirtildiği gibi, Batı faktörünün Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna karşı politikası üzerindeki etkisi, 1945–47 döneminde, sonraki devrelere göre en sınırlı oranda olmuştu. Ancak bu etki yine de söz konusuydu. Şöyle ki, Arap ülkeleri (özellikle de Mısır), İngiltere'ye karşı bağımsızlık mücadelelerine devam ederken,[19] Türkiye de 1945'de Türk-Sovyet ilişkilerinin ciddî bir bunalıma girmesi üzerine Batı'nın desteğini elde etme çabalarına girişmişti.[20] Bunun sonucu olarak ABD, 1947 Martında Türkiye (ve Yunanistan'a) yardıma başlıyor,[21] 1947 Temmuzunda da ABD ile Türkiye arasında bir yardım anlaşması imzalanıyordu.[22] Bu şekilde Batı'yla henüz yeni bir ittifak bağına girmemiş olmakla beraber, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suyla yollarının ayrılacağını, 1945–47 döneminin gelişmeleri ortaya koymaktaydı.

Bununla beraber, 1945–47 devresinde Türkiye'nin —sınırlı ölçüde de olsa— Arap ülkelerine yakın bir politika izlemesi mümkün olabilmiştir. Türkiye bu devrede Orta Doğu'da Batı ülkeleriyle politika paralelliği içinde görünmemiştir. Türkiye'nin bu politikası, en belirgin ifadesini 1947 yılındaki BM Filistin görüşmeleri sırasında bulmuştur. Bu görüşmelerde Türkiye, genel olarak Arap ülkelerinin yanında yer almıştır.

---

rine kurulmuş ve barışın nimetlerinden faydalanan eşit haklı milletler manzumesi idealini besleyen her iki memleket arasında tam samimiyet, hulus ve itimat havası içinde gelişmektedir. Türkiye-İngiltere ittifakı mazide olduğu gibi istikbalde de dış politikamızın başlıca temeli olarak kalacaktır.» Kâzım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, Ak Yayınları, No. 16, İstanbul 1968, s. 288.

(19) Bu konuda bkz.: John Marlowe, *Arab Nationalism-British Imperialism*, The Cresset Press, London, 1961, Zeine N. Zeine, *The Struggle For Arab Independence*, Khyat's, Beirut, 1960, Ann, Williams, *Britain and France in the Middle East and North* Africa, Mac Millan and Co., Ltd., London, 1968.

(20) Bu gelişmeler için bkz.: A. Halûk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 1939–1947*, SBF Yayınları, No.: 128–110, Ankara, 1961, ss. 49–85.

(21) Truman Doktrini adım alan ve ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık yardım yapmasını öngören metin için bkz.: *Keesing's, 1946–1948*, ss. 8491–8492.

(22) Metni için bkz.: Ülman, *op. cit.*, s. 110'dan, *Düstur*, Üçüncü Tertip, Cilt: 28, ss. 1485–1488.

II. BM'in FİLİSTİN'i TAKSİM KARARI VE TÜRKİYE

A. Genel

İkinci Dünya Savaşının sona ermesinden sonra Filistin'in geleceği konusu yeniden önem kazanmıştır.[23] Özellikle Yahudilerin —dâvalarına desteğini sağladıkları ABD kanalıyla— İngiltere üzerinde yaptıkları baskılar[24] karşısında, İngiltere, 1947 Nisanında Filistin konusunu, «her iki tarafın da kabul etmediği ve kendi vicdaniyle de bağdaşmayacak bir çözüm yolunu zorla empoze etmenin sorumluluğunun sadece İngiltere'ye ait olmaması» gerekçesiyle, Birleşmiş Milletler'e havale etti.[25]

İngiltere'nin başvurması üzerine 29 Nisan–15 Mayıs tarihlerinde toplanan BM Genel Kurulu Büyük Devletlerin dahil olmadığı bir Soruşturma Komisyonu kurulmasına ve Komisyon'un Filistin'e bizzat giderek bir rapor hazırlamasına karar verdi.[26] Komisyon, 16 Haziran–24 Temmuz tarihleri arasında, Filistin'de yaptığı incelemelerden[27] sonra, 31 Ağustos'da vardığı sonuçları açıkladı. Komisyon oybirliğiyle birtakım noktaları tesbit etmiş, ayrıca bir çoğunluk ve bir de azınlık raporu hazırlamıştı. Oybirliğiyle benimsenen noktalarda, Filistin'de manda yönetiminin en kısa zamanda sona erdirilmesi ve bağımsızlık tanınması öngörülüyordu.[28] Oy çokluğuyla kabul edilen raporda, Filistin'in, aralarında ekonomik birlik bulunan bağımsız Arap ve Yahudi devletlerine bölünmesi ve Kudüs şehrinin her iki devletin dışında, uluslararası kontrola tâbi olması teklif edil-

---

(23) Gelişmeler için bkz.: *Keesing's, 1943–1946*, ss. 7560 vd. ve *Keesing's 1946–1948*, ss. 7891 vd. Filistin konusunun tarihçesi için bkz.: Joseph Dunner, *The Republic of Israel, Its History and Its Promise*, Whittlesey House, New York, 1950, ss. 3–61.

(24) Bu konuda bkz.: Nadav Safran, *The United States and Israel*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1963, ss. 34–36, Williams, *op. cit.*, ss. 85–90 ve Kermit Roosevelt, «The Partition of Palestine», *The Middle East Journal*, Vol. 2, No. 1 (Jan, 1948), ss. 1–16.

(25) Williams, *op. cit.*, s. 87'den, G. Kirk, *The Middle East, 1945–1950*, London, 1954, s. 239.

(26) *Keesing's, 1946–1948*, s. 8671 ve *Yearbook of the United Nations, 1947–1948*, s. 227.

(27) *Keesing's, 1946–1948*, s. 8819 ve *Yearbook of the United Nations, 1947–1948*, s. 228.

(28) *Keesing's*, s, *1946–1948*, s. 8820 ve *Yearbook of the United Nations, 1947–1948*, ss. 229–231.

mekteydi.[29] Komisyon'un sadece bir kısım üyelerince benimsenen azınlık raporunda ise Filistin'de merkezi Kudüs olan ve Arap ve Yahudi devlet birimlerinden oluşan bağımsız bir Federal Devletin kurulması öngörülüyordu.[30] 10 Kasım'da ABD ve SSCB'nin, Filistin'in taksimi yolundaki teklifi kabul ettiklerini açıklamaları üzerine, İngiltere de, 13 Kasım'da, 1 Ağustos 1948'e kadar Filistin'in tamamen boşaltılacağını ve İngiliz kuvvetlerinin, Arapların ve Yahudilerin istemedikleri bir çözüm yolunun zorla kabul ettirilmesinde kullanılmayacağını bildirdi.[31] BM Filistin Komitesi'nin, yaptığı görüşmelerde[32] son şeklini verdiği taksim projesi, 26 Kasım'da Genel Kurul'a getirildi. Genel Kurul da 30 Kasım'da taksim kararını aldı.[33]

B. Türkiye'nin Tutumu

Türkiye, Arap Orta Doğu'suyla ilişkilerinde 1945–1947 döneminin genel niteliğine uygun olarak BM'deki Filistin görüşmelerinde Arap ülkelerinin yanında yer almıştır.[34] Türkiye, BM Genel Kurul'unun Filistin konusundaki görüşmelerinde, Arap ülkelerinin Filistin'e bağımsızlık verilmesi için sundukları karar tekliflerini desteklemiştir.[35] Türkiye temsilcisi H.R. Baydur, 8 Mayıs (1947)'de, Ge-

(29) *Keesing's, 1946–1948*, ss. 8821–8882 ve *Yearbook of the United Nations, 1947–1948*, s. 230.

(30) *Keesing's, 1946–1948*, s. 8822 ve *Yearbook of the United Nations, 1947–1948*, ss. 230–231.

(31) *Keesing's, 1946–1948*, s. 8967.

(32) Bkz.: *Ibid.*, s. 8978 ve *Yearbook of the United Nations, 1947-1948*, s. 245.

(33) Karar 10 çekimser, 13 aleyhte oya karşı 33 oyla alınmıştı. Büyük devletlerden ABD, SSCB. ve Fransa kararın lehinde oy kullanmış, İngiltere ise çekimser kalmıştı. Karara aleyhte oy veren 13 ülke ise Arap ülkelerinden başka, Afganistan, Küba, Yunanistan, Hindistan, Pakistan, İran ve Türkiye idi. *Keesing's 1946-1948*, s. 8979 ve *Yearbook of the United Nations, 1947–1948*, ss. 246–247.
BM. Genel Kurulu'nun, Filistin'in taksimine karar vermeğe yetkisi olup olmadığı hukuki açıdan tartışma konusu olmuştur. BM'in yetkili olmadığını savunan görüş için bkz.: John W. Halderman (Ed.), *The Middle East Crisis: Test of International Law*, Oceana Publications, Inc., New York, 1969, ss. 12–15 ve ss. 68–109. Karşı görüş için bkz.: Nathan Feinberg, *The Arab–Israel Conflict in International Law*, The Magnes Press, Jerusalem, 1970, ss. 44–71. BM Kararına göre Filistin'in taksim sınırlarını gösteren harita için bkz.: Ek. No. 1.

(34) Bu konuda bkz.: Mehmet Gönlübol, *Turkish Participation in the United Nations, 1945–1954*, A.Ü. SBF Yayınları, No. 189–180, Ankara, 1965, ss. 32–37.

(35) *Keesing's, 1946–1948*, s. 8671.

nel Kurul Siyasî Komisyonunda yaptığı konuşmada, Filistin'in bağımsızlığını savunmuştur.[36] Filistin konusunu incelemek üzere BM Genel Kurulunun bir soruşturma Komisyonu kurmasıyla ilgili oylamalarda da Türkiye, Arap ülkeleriyle birlikte hareket eden az sayıdaki ülkelerden biri olmuştur.[37] Filistin Komitesi'nin raporları üzerinde yapılan görüşmelerde de Türkiye, Arap ülkelerini desteklemiş[38] ve nihayet Genel Kurul'un 30 Kasım'daki taksim kararına Arap ülkeleriyle birlikte aleyhte oy kullanmıştır.[39]

Filistin sorununda, Arap ülkeleri için «kestaneleri ateşten çekecek» bir büyük devlet yoktu.[40] Bugün Arap ülkelerinin en yakın destekçisi durumunda olan Sovyetler Birliği de, o tarihte çeşitli nedenlerle[41] Filistin'in taksimini desteklemişti.[42] İşte bu durumda, Arap ülkelerini destekleyen birkaç ülkeden birinin de Türkiye olması önem kazanıyor ve Arap ülkelerinde de olumlu karşılanıyordu. Bu

(36) *Ibid.*, s. 8672.
(37) *Ibid.*, s. 8672.
(38) *Ibid.*, s. 8978.
(39) *Ibid.*, s. 8979 ve *Yearbook of the United Nations, 1947-1948*, s. 247.
(40) G.E.K., «Arab Nationalism and Nasserism», *The World Today*, Vol. 14, No. 12 (Dec., 1958), s. 536.
(41) Bu konuda bkz.: Arthur J. Klinghoffer, «Pretext and Context: Evaluating the Soviet Role in the Middle East», *Mizan*, Vol. 10, No. 3 (May/June, 1968), s. 87 ve George Lenczowski, «Soviet Policy in the Middle East», *Current History*, Vol. 55, No. 327 (Nov., 1968), s. 273.
(42) Türkiye'nin Filistin konusunda Arapları desteklemesi, 1945-47 döneminin genel niteliğinin bir sonucu olmakla beraber, Sovyetler Birliği'nin bu sırada Türkiye için bir endişe unsuru olduğu dikkate alınırsa, Türkiye'nin Filistin sorunundaki tutumuna SSCB'nin bu konudaki tutumunun da etkisi olduğu söylenebilir. Gerçekten de, SSBC'nin Filistin'in taksimini yani Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasını istemesi, o yıllarda Türk basınında kuşkuyla karşılanmış; Filistin'de kurulacak Yahudi devletinin Sovyetler Birliği taraftarı ve sol eğilimli olacağı endişesi dile getirilmiştir. Örneği, Ömer Rıza Doğrul, «Ortaşarkın Göbeğinde bir Sovyet Volkanı», *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1948, s. 3. Ayrıca bkz.: *Ayın Tarihi*, Sayı: 170, Ocak 1948, s. 200'den, «Filistin Hâdiseleri», *Ulus*, 13 Ocak 1948. Suriye Devlet Başkanı Şükrü El-Kuvvetli'nin *Cumhuriyet* gazetesine verdiği ve Ankara'da «büyük ilgiyle» karşılanan demecinde de, «Türkiye'nin Filistin dâvasında Arapları desteklemesi'nin, Arap devletleriyle arasındaki bağlantıların kuvvetini artırdığını» belirtirken eklediği şu sözler ilgi çekicidir: «...Unutulmaması gereken bir cihet de siyonistlik tehlikesinin Türkler tarafından dikkatle gözetilen diğer bir tehlikeyle olan münasebetidir ki Arap milletleri bu tehlikeye karşı Türklerle aynı duyguyu taşıyorlar.» *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1948, s. 1.

olumlu tepki, Türkiye ile ilişkileri iyi bir çerçeve içine giremeyen Suriye'nin Cumhurbaşkanı Şükrü El Kuvvetli tarafından BM oylamasından hemen sonra Türkiye Cumhurbaşkanı İnönü'ye gönderilen teşekkür mesajında ifadesini bulmuştu.[43] Öte yandan Şam'da yayınlanan *El Kabes* gazetesi de, Türkleri kastederek «Bin Yıldır İslâmı Savunanlara» başlığını verdiği bir yazıda, «İslâmın büyük müdafilerini» —yani Türkleri— Filistin'i savunmağa çağrıyordu.[44] *Cumhuriyet* Gazetesi de, Beyrut çıkışlı bir haberinde Arap basınında bu konudaki tepkileri şöyle özetliyordu:

> «...Filistin meselesinin halli hususunda dünya devletlerinin göstermiş oldukları gayret ve faaliyet... Arap âlemini ikna ve tatmin etmekten uzaktır. Bu karanlık ve ümitsiz vaziyet içinde Türkiye'nin Arap ve Filistin dâvalarına karşı takınmış olduğu vaziyet, yegâne teselli ve ümit kaynağıdır.»[45]

(43) *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1947, s. 1.

(44) Aptülahat Akşin, «Türkler ve Araplar», *Orta Doğu*, Yıl: 4, Sayı: 34 (Şubat, 1965), ss. 2–4.

(45) *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1948, s. 3.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YOLLARIN AYRILMASI (1948-1951)

I. GENEL

Türkiye, Batı'yla, 1947 Truman Doktriniyle başlayan yakın ilişkilere[1] giriştikçe, Orta Doğu gelişmeleri karşısındaki tutumu da buna bağlı olarak değişme göstermiştir. Türkiye, Batı'ya yaklaştıkça, Orta Doğu'da o zamana kadar desteklediği Arap ülkelerinden de uzaklaşmağa başlamıştır. Türkiye'nin Orta Doğu politikasındaki bu değişikliğin ilk belirtisi Filistin konusunda ortaya çıkmıştır. 1945-47 döneminde Filistin konusunda Arap ülkelerini destekleyen Türkiye, yavaş yavaş bu tutumundan uzaklaşarak Batı paralelinde bir politika içine girmiştir.[2]

II. ARAP - İSRAİL SAVAŞI VE TÜRKİYE

A. İsrail'in Kuruluşu ve Savaş

1. *İsrail'in Kuruluşu*

BM'in taksim kararı, Arap ülkelerinde tepkiyle karşılanmış ve Amerikan, Sovyet ve BM aleytarı gösterilere yol açmıştı.[3] Aralık (1947) başlarından itibaren, Filistin'de, Arap ve Yahudiler arasında

(1) Bkz.: Ülman, *op. cit.*, ss. 95-121 ve Mehmet Gönlübol ve A. Halûk Ülman, «Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı, 1945-1965», *SBFD*, Cilt: XXI, No: 1 (Mart, 1966), ss. 147-160.

(2) Gönlübol ve Ülman, *op. cit.*, s. 160.

(3) *Keesing's, 1946-1948*, s. 8980.

gittikçe artan bir gelişme gösteren çatışmalar ortaya çıkmıştı.[4] BM'in taksim kararının uygulanmasını imkânsız kılan bu gelişmeler, bir yandan Güvenlik Konseyi'nde ele alınırken,[5] öte yandan Genel Kurul da durumu görüşmek üzere toplantıya çağrılmıştı.[6] Genel Kurul'un 19 Nisan (1948)'de başlayan görüşmeleri,[7] İngiltere'nin Filistindeki manda yönetiminin resmen sona erdiği 15 Mayıs günü, hiçbir önemli karar alamadan süresiz olarak ertelenirken, 14 Mayıs'da Filistin'de İsrail devletinin kurulduğu ilân ediliyordu.[8]

2. *Savaş'ın Çıkması*

Bunun üzerine, Arap ülkeleri «Filistin'in taksimi yolundaki BM kararına karşı savaşa gitmek» yolunda 17 Aralık (1947)'de Kahire'de aldıkları karara[9] uygun olarak, 14-15 Mayıs'da Filistin'i işgale başladılar.[10] Ortaya çıkan bu yeni durum karşısında BM, 20 Mayıs'da, taraflar arasında arabuluculuk yapmak üzere İsveç'li Kont Bernadotte'u görevlendirdi[11] ve 22 Mayıs'da da Güvenlik Konseyi, bütün ilgili taraflara çağrıda bulunarak, Filistin'de askeri hareketten kaçınmalarını ve ateş kesmelerini istedi.[12] İsrail, 23 Mayıs'da Güvenlik Konseyi'nin çağrısına uyduğunu bildirdi; Arap ülkeleri

(4) *Ibid.*, ss. 9237-9241.

(5) *Ibid.*, s. 9241 ve *Yearbook of the United Nations, 1947-1948*, ss. 403 vd.

(6) *Keesing's, 1946-1948*, s. 9243 ve *Yearbook of the United Nations, 1947-1948*, ss. 410-411.

(7) *Keesing's, 1946-1948*, ss. 9273-9274 ve *Yearbook of the United Nations, 1947-1948*, ss. 259 vd.

(8) *Keesing's, 1946-1948*, ss. 9274-9275.
İsrail devletinin kuruluş bildirisinde, İsrail'in, «yahudi halkının tabiî ve tarihî hakkı ve BM Genel Kurulu'nun kararıyla» kurulduğu belirtiliyor ve devletin, bütün vatandaşları için ırk, cins ve dinî inanç ayırımı gözetmeden sosyal ve siyasal eşitlik sağlayacağı öngörülüyordu. Bildiride ayrıca, kutsal yerlerin korunacağı, İsrail'in BM ilkelerine bağlı kalacağı belirtiliyor; İsrail'deki Araplara devletin bütün kurumlarında eşit temsil hakkı vaadinde bulunuluyor ve bütün Arap ülkelerine barış çağrısı yapılıyordu. *Keesing's, 1946-1948*, s. 9275.

(9) *Ibid.*, s. 9244.

(10) *Ibid.*, s. 9275.

(11) *Ibid.*, s. 9282 ve *Yearbook of the United Nations, 1947-1948*, s. 281.

(12) *Keesing's, 1946-1948*, s. 9282 ve *Yearbook of the United Nations, 1947-1948*, s. 422.

ise kesin bir cevap vermediler.[13] Güvenlik Konseyi, 29 Mayıs'da taraflara 4 haftalık mütareke teklifinde bulunan bir karar aldı.[14] Arap ülkeleri ve İsrail 1 Haziran'da bu çağrıya uyacaklarını bildirdiler.[15] Bu sırada BM temsilcisi Bernadotte da Orta Doğu'daki temaslarına başladı.[16] Bernadotte'un uzun süren ve tarafları tatmin edemeyen temasları sırasında 11 Eylül'de Kudüs'de bir Yahudi tedhişçi grubu tarafından öldürülmesi üzerine, arabuluculuk görevine yardımcısı Ralph Bunche getirildi.[17]

3. *Filistin Uzlaştırma Komisyonu ve Barış Görüşmeleri*

Öte yandan, BM Genel Kurulu 12 Aralık'da ABD, Fransa ve Türkiye temsilcilerinden oluşacak bir Filistin Uzlaştırma Komisyonu kurulmasına karar verdi.[18] Güvenlik Konseyi de 29 Aralık'da derhal ateş kesilmesini öngören bir çağrıda bulundu.[19] Mısır ve İsrail Ocak 1949 başında, ateş-kes kararma uydular.[20] 13 Ocak'da da Rodos'da R. Bunche aracılığıyla görüşmelere başladılar.[21] Bu arada İsrail ile Lübnan temsilcileri arasında da sınırda ateş-kes anlaşması görüşmeleri yapılmaktaydı.

İsrail-Mısır görüşmeleri, 24 Şubat'da bir anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlandı. Anlaşmaya göre[22] İsrail ve Mısır, BM Güvenlik

---

(13) *Keesing's, 1946–1948*, s. 9302 ve *Yearbook of the United Nations, 1947–1948*, ss. 422-423.
(14) *Keesing's, 1946–1948*, s. 9302 ve *Yearbook of the United Nations, 1947–1948*, s. 427.
(15) *Keesing's, 1946–1948*, s. 9321 ve *Yearbook of the United Nations, 1947–1948*, s. 427.
(16) *Keesing's, 1946–1948*, s. 9321 ve *Yearbook of the United Nations, 1947–1948*, ss. 429 vd.
(17) *Keesing's, 1948–1950*, s. 9520 ve *Yearbook of the United Nations, 1947–1948*, s. 450.
(18) *Keesing's, 1948–1950*, s. 9672 ve *Yearbook of the United Nations, 1948–1949*, ss. 174–175.
(19) *Keesing's, 1948–1950*, s. 9743 ve *Yearbook of the United Nations, 1948–1949*, ss. 182–183.
(20) *Keesing's, 1948–1950*, s. 9743 ve *Yearbook of the United Nations, 1948–1949*, s. 184.
(21) *Keesing's, 1948–1950*, s. 9747 ve *Yearbook of the United Nations, 1948–1949*, s. 184.
(22) *Keesing's, 1948–1950*, s. 9829 ve *Yearbook of the United Nations, 1948–1949*, s. 184.

Konseyinin çağrısına uygun olarak askerî harekâta başvurmaktan ve birbirlerine karşı saldırıya girişmekten kaçınmayı taahhüd ediyorlardı. Anlaşma, mütareke hattını[23] da çiziyor, fakat bu sınırların «siyasal veya ülkesel sınırlar olmadığı»nı belirtiyordu. Anlaşma, «taraflar arasında barışçı bir çözüme varılıncaya kadar» yürürlükte kalacaktı. İsrail–Mısır anlaşmasından sonra, 11 Mart'da da İsrail ile Ürdün arasında önce bir ateş–kes anlaşması, daha sonra da 3 Nisan'da da mütareke sınırlarını tesbit eden anlaşma imzalandı.[24] 23 Mart'da İsrail ile Lübnan da mütareke imzaladılar.[25] 13 Nisan'da da İsrail ile Suriye arasında ateş–kes anlaşması imzalandı,[26] fakat mütareke görüşmelerinden uzun bir süre olumlu sonuç alınamadı. Nihayet, 20 Temmuz'da İsrail ve Suriye de mütareke anlaşmasını imzaladılar.[27]

Bundan sonra BM Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nun teşebbüsüyle, 27 Nisan'da, İsrail ile dört Arap komşusunun temsilcileri, Lozan'da bir araya geldiler ve savaştan sonra ortaya çıkan üç önemli sorunu, yani (i) Arap mültecilerinin geleceği, (ii) Kudüs'e uluslararası statü verilmesi ve (iii) sınırların çizilmesi konularını görüşmeğe başladılar.[28] Fakat 2 ay kadar devam eden bu görüşmeler özellikle mülteciler konusundaki görüş ayrılıkları[29] yüzünden 25 Haziran'da kesildi.[30]

BM Filistin arabuluculuğu görevini yürüten Ralph Bunche, 27 Temmuzda Güvenlik Konseyi'ne sunduğu raporda, «Filistin ça-

(23) Bu hat, Tel Aviv'in 20 mil kadar güneyinden ve Gazze'nin hemen kuzeyinden Akabe Körfezine kadar uzanıyordu. *Keesing's, 1948–1949*, s. 9829.

(24) *Ibid.*, s. 10100 ve *Yearbook of the United Nations, 1948–1949*, s. 185.

(25) *Keesing's, 1948–1950*, s. 10100 ve *Yearbook of the United Nations, 1948–1949*, s. 185.

(26) *Keesing's, 1948–1950*, s. 10100.

(27) *Ibid.*, s. 10117 ve *Yearbook of the United Nations, 1948–1949*, s. 185. Ateş kesimi–mütareke ayırımı için bkz.: Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, Cilt: II, A. Ü. SBF Yayınları, No. 195–177, Ankara, 1965, ss. 576–578.

(28) *Keesing's, 1948–1950*, s. 10100.

(29) İsrail, Arap mültecileri sorununun ve bu arada mültecilerin İsrail'e dönmeleri imkânı konusunun, genel barış antlaşmasının bir parçası olarak ele alınması ve birlikte görüşülmesinde ısrar ediyor; Arap ülkeleri ise mülteciler konusunun herhangibir genel siyasal çözümden önce ele alınmasını istiyorlardı. *Ibid.* s. 10100.

(30) *Ibid.*, s. 10100.

tışmasının askerî aşamasının sona erdiği»ni bildiriyordu.[31] Öte yandan, ABD, İngiltere ve Fransa hükümetlerinin 25 Mayıs (1950) de ortaklaşa yayınladıkları bildiride,[32] her üç ülkenin bölgede barış ve istikrarın kurulmasına önem verdikleri ve bölge devletleri arasında kuvvet kullanılmasına karşı oldukları belirtiliyordu. Bildiride ayrıca üç ülkenin; «herhangi bir bölge devleti, sınırları veya mütareke hatlarını ihlâle hazırlandığı takdirde, böyle bir teşebbüsü önlemek üzere gerek BM içinde ve gerekse dışında derhal harekete geçecekleri»de ifade ediliyordu.

4. *Savaş'ın Sonucu*

Ancak, 1948 Savaşının ortaya çıkardığı sorunları âdil ve kesin bir çözüme bağlamak mümkün olamadı. Savaşın yarattığı fiilî durumlar devam ettirildi. BM tarafından öngörülen çözüm yolları uygulanmadı. Bir kere İsrail de Ürdün de, Kudüs'ün uluslararası statü altına konmasına karşı gelerek Savaş sırasmda şehrin iki ülke arasında paylaşılmasıyla ortaya çıkan bölünmenin devamında israr ettiler.[33] Öte yandan, Ürdün, Savaş sırasında Arap orduları tarafından işgal edilen Arap Filistini'nin, Mısır'ın kontrolündeki Gazze dışındaki kısmını ilhak kararı aldı.[34] İsrail-Ürdün sınırı Kudüs'ün içinden geçiyordu. Böylece, İsrail'le komşuları Lübnan, Suriye ve Mısır'la, mütareke hatlarının; Ürdün'le ise bu ilhak kararının ortaya çıkardığı fiilî sınırlar, BM taksim kararında öngörülenden farklı bir durum yaratmış oluyordu. Kudüs ve sınırlar konusunun yanında üçüncü başlıca anlaşmazlık konusu olan mülteciler sorununda ise, geçici ve fiilî de olsa bir çözüm yoluna varılamadı. Bu noktada tarafları birleştirmek mümkün olamadı.[35] Böyle olunca da, Filistin mültecileri konusu, etkisini bugüne kadar devam ettiren ve Arap-İsrail uyuşmazlığının adeta düğüm noktası haline gelen bir sorun olarak ortada kaldı.

---

(31) *Ibid.*, s. 10198 ve *Yearbook of the United Nations, 1948-1949*, s. 186.

(32) *Keesing's, 1948-1950*, s. 10745.

(33) *Ibid.*, s. 10405.

(34) *Ibid.*, s. 10672.
Bkz.: Ek. No. 2.

(35) Bkz.: *supra.*, s. 28.

B. Türkiye'nin Tutumu

1. *Filistin Uzlaştırma Komisyonu Üyeliği*

BM Filistin görüşmelerinde Arap ülkelerini destekleyen ve taksim kararına karşı çıkan Türkiye bir süre daha bu görüşünü devam ettirmiş[36] ve bu arada 12 Aralık 1948'de BM Genel Kurulu tarafından kurulmasına karar verilen Filistin Uzlaştırma Komisyonu'na ABD ve Fransa ile beraber Türkiye de seçilmişti.[37] İşte Filistin sorununda Türkiye'nin Araplara yakın tutumundan uzaklaşması somut olarak bu şekilde ortaya çıkmıştır. Çünkü Komisyonun kurulmasına Arap ülkeleri aleyhte, Türkiye ise lehte oy vermiş,[38] böylece Filistin sorununda Türkiye ile Arap ülkeleri ilk defa tamamen ayrı yönde hareket etmiş oluyorlardı.[39] Üstelik, Türkiye, Arap ülkelerinin, kurulmasına karşı çıktıkları bir Komisyon'da görev alıyordu. Öte yandan, kurulan Komisyon'un amacı «uzlaştırma» olduğuna göre, bizatihî Komisyon üyeliği de âdil ve tarafsız bir tutumu gerektiriyordu. Bu durumda Türkiye'nin Araplara yakın politikasından uzaklaşarak tarafsızlığa doğru kayması tabiîydi. Ancak ne var ki, Türkiye, iki Batı'lı ülkenin, yani ABD ve Fransa'nın yanında, Arap ülkelerinin, kurulmasına karşı çıktıkları bir Komisyon'da görev almakla; genel plânda olduğu gibi, Orta Doğu'da da Batı'yla politika paralelliğine girmeğe ve dolayısıyla Arap Orta Doğusundan da uzaklaşmağa başlamış oluyordu.[40]

---

(36) Bu konuda, hükümetin yarı-resmi organı *Ulus* gazetesi, Şubat 1948'de şunları yazıyordu: «...kanaatimizce, Birleşmiş Milletler, Filistin'in yarısını Yahudilere vermekte ısrar ederse, bu bitip tükenmez bir mücadeleye kapı açmaktan başka bir şey olmayacaktır...» *Aynı Tarihi*, Sayı: 171, Şubat 1948, s. 240'dan, «Filistin'de Kopacak Fırtınalara Hazırlık», *Ulus*, 28 Şubat 1948. Aynı gazetenin dış politika yazarı da bu konuda şöyle diyordu: «Birleşmiş Milletler Asamblesi tarafından Filistin'in Yahudilerle Araplar arasında paylaşılması hakkında verilen karar meseleyi büsbütün karıştırmış ve Yakın Doğunun barışını tehlikeye düşürmüştür. Geçen sonbaharda verilen Asamble kararının tatbik kabiliyeti olmadığı anlaşılmıştır...» *Aynı Tarihi*, Sayı: 171, Şubat, 1948, s. 230'dan, A. Şükrü Esmer, «Filistin Çıkmazı», *Ulus*, 7 Şubat 1948.

(37) *Keesing's, 1948-1950*, s. 9673.

(38) *Ibid.*, s. 9673 ve Gönlübol, *Turkish Participation...*, s. 37.

(39) Gönlübol, *Ioc. cit.*, s. 38

(40) Mısır'da yayınlanan *El Mısrî* gazetesi, Uzlaştırma Komisyonundaki Türk temsilcisi (gazeteci ve milletvekili) Hüseyin Cahit Yalçın aleyhinde yayın yapmakta ve «Yahudilere yardım ve Yahudi menfaatlerini tercih etmek ba-

2. *İsrail'in Tanınması*

İsrail'in kurulması Türkiye'de önce endişeyle karşılanmıştı. Hükümetin yarı-resmî organı durumundaki *Ulus* gazetesi bu konuda şöyle diyordu: «Filistin'de İngiliz Manda idaresinin sona ermesiyle bağımsız bir İsrail Devletinin kurulması, Orta Doğu'nun aslında çözülmesi güç bir siyasî problemini büsbütün çıkmaza sokmuş bulunuyor...»[41] Öte yandan, İsrail devletine, Türkiye'de, «yeni bir Sovyet peyki» gözüyle de bakılmıştır.[42] Bu konuda bir yazar şöyle diyordu:[43]

> «...Yahudilere, Rusların yardım ettikleri söylenmektedir. Hattâ Stern (Yahudi tedhişçi) grubunun Romanya'dan ve Balkan'lardan gelen Yahudi'ler vasıtasıyla devamlı surette Rusya ile temas halinde bulunduğu ifşa edilmiştir. Bu arada Polonya'lı Yahudiler de faal bir rol oynamaktadırlar. Yahudilerin tarafında Rus subaylarının bulunduğu açığa vurulmuştur. Demek, Arapların arkasında İngiliz-ler, Yahudilerin arkasında Ruslar vardır... Orta Şark'daki ihtilâlin Rusya'nın menfaatlerine hizmet etmesine müsaade edilecek midir? Bu takdirde Komünizm, Orta Şarkın en mühim stratejik noktasını eline geçirmiş olacaktır.. Filistin komünistleştiği takdirde, Rus baskısı yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya doğru, Türkiye'ye de tevcih edilmiş olacaktır. O halde bu hareketlerin içinde bütün Akdeniz'in emniyeti bahis mevzuudur...»

Türkiye'nin İsrail'e karşı bu tutumu; bir yandan —yukarıda belirtildiği gibi— Filistin Uzlaştırma Komisyonu üyeliğinden itibaren Arap ülkeleriyle yolların ayrılmağa başlamasına ve öte yandan da, İsrail'in «yeni bir Sovyet peyki» olmadığının ortaya çıkmasına

---

kımından Yahudi murahhaslarından daha ileri gitmek... ve İsrail'in ilhamıyla hareket etmek»le suçlamaktaydı. Bkz.: *Ayın Tarihi*, Sayı: 187, Haziran 1949, ss. 120-121'den, Ömer Rıza Doğrul, «Lozan Uzlaştırma Komisyonunun Faaliyetleri Dolayısıyla», *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1949.

(41) *Ayın Tarihi*, Sayı: 174, Mayıs 1948, s. 130'dan, «Filistin Çıkmazı», *Ulus*, 16 Mayıs 1948.

(42) Abidin Daver, «Kan ve Ateş İçinde Doğan Bir Devlet», *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1948. Ayrıca bkz.: *supra.*, s. 22.

(43) *Ayın Tarihi*, Sayı : 174, Mayıs 1948, s. 126'dan, M. Faik Fenik, «Filistin'de Çarpışan Menfaatler», *Vatan*, 1 Mayıs 1948.

paralel olarak değişme göstermiştir.[44] Nitekim, hükümetin yarı-resmî organı *Ulus* gazetesinin dış politika yazarı, Türkiye'nin Filistin Uzlaştırma Komisyonu'na seçilişinden hemen birkaç gün sonra yayınlanan makalesinde, «...mevcut vaziyet ve şartlar altında Filistin'de kurulmuş olan İsrail devletinin tanımamak mümkün olmayacaktır...» diyordu.[45] Dışişleri Bakanı N. Sadak da 8 Şubat 1949 günü Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte, bu konuya temasla şunları söylüyordu: «İsrail Devleti bir vâkıadır. 30'dan fazla devlet tanımıştır. Arap temsilcileri de İsrail temsilcileriyle konuşmaktadırlar. Türkiye'ye gelince, Uzlaştırma Komisyonunda vazifemizi daha iyi görebilmek için bugünkü durumumuzu değiştirmemeği daha faydalı buluyoruz.»[46] Dışişleri Bakanı'nın bu sözlerinden kısa bir süre sonra, 28 Mart (1949)'da Türkiye —bu yolda karar alan ilk Müslüman ülke olarak— İsrail'i resmen tanıdı.[47] Tanıma kararı üzerine Türk basınında yer alan şu yazı, Türkiye'de İsrail'e karşı, o kadar kısa süre içinde ne kadar farklı bir gözle bakılmağa başlandığını göstermesi bakımından ilgi çekicidir :

> «Biz kendi hesabımıza, hudutlarımızdan pek uzak olmayan bu devletin teşekkülünü memnunlukla kaydediyoruz. Arap Birliğini teşkil eden devletlerin arzuları her ne kadar bu merkezde değilse de, ortada hakikati kabul etmek zarureti vardır. Zamanla mevcut pürüzlerin halledileceğine şüphe yoktur.
>
> Çalışkan bir millet olan Yahudilerin ticarette olduğu kadar siyasette de muvaffak olacaklarına inanıyoruz. Arabistan çölünün ortasında modern bir mâmure kurmak istemeleri ve buna da kısmen muvaffak olmuş olmaları âti

(44) Bu ikinci noktayla ilgili olarak, özellikle ABD'nin, İsrail'in kuruluşundan hemen birkaç saat sonra İsrail hükümetini tanıması (*Keesing's, 1946-1948*, s. 9275), Türkiye'de İsrail konusunda duyulan endişeleri yumuşatan ilk gelişme olmuştur. Bu konuda bir yazar şöyle diyordu: «...Truman'ın yeni Yahudi Devletini tanımakta istical etmesi Filistin'de harp eden Yahudi Şeflerini bütün bütün Moskova'nın kolları arasına atmamak endişesi ile izah olunabilir...» *Ibid.*, ss. 132-133'den, Asım Us, «Amerika, Yahudiler ve Araplar», *Yeni Gazete*, 17 Mayıs 1948.

(45) *Ayın Tarihi*, Sayı: 181, Aralık 1948, s. 164'den, Şükrü Esmer, «Filistin Anlaşmazlığı», *Ulus*, 18 Aralık 1948.

(46) *Ayın Tarihi*, Sayı: 183, Şubat 1949, s. 176.

(47) *Keesing's, 1948-1950*, s. 9892.

için iyi ümitler beslememize müsaittir. Biz başta olmak üzere bütün devletlerin arzusu, Filistin'de nihayet sukûnun avdetinden ibarettir.

Bu çalışkan komşumuzun yakın zamanda sa'yinin semeresini göreceğine ve Asya'da küçük bir İsviçre gibi verimli bir Devlet haline geleceğine eminiz.»[48]

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de, 1 Kasım 1949'da TBMM'ni açış nutkunda İsrail konusunda şunları söylüyordu: «Yeni doğan İsrail devleti ile siyasî münasebetler açılmıştır. Bu devletin Yakın Doğu'da bir barış ve istikrar unsuru olacağını ümit ediyoruz.»[49]

Bu şekilde, İsrail konusundaki tutum değişikliği, Türkiye'nin Arap Orta Doğusuyla yollarının ayrılmasının somut belirtisi oluyordu. Türk dış politikasında 1945'den sonra, Batı'ya yönelme şeklinde kendini gösteren genel gelişmenin, 1940'larm sonuna doğru, Türkiye'nin Orta Doğu politikasını da etkileyen başlıca faktör halini aldığı görülmektedir.

III. ORTA DOĞU KOMUTANLIĞI PROJESİ VE TÜRKİYE

A. Genel

1. *Projenin Nedenleri*

Orta Doğu Komutanlığı kurulması fikri, doğrudan doğruya İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasının değişen uluslararası şartlarında Orta Doğu'dan çekilmesinin zorunlu olduğunu anlaması, fakat bölgeden çekilirken de stratejik değeri dolayısıyla Orta Doğu'daki üslerini daha az tepki uyandıracak bir biçimde korumak isteğinin bir sonucudur. Burada özellikle söz konusu olan, İngiltere'nin Süveyş'deki üssüydü. İngiltere, İkinci Dünya Savaşında Süveyş üssünün askerî değerini görmüştü.[50] Ancak, Savaş'dan sonra, Mısır'-

(48) *Ayın Tarihi*, Sayı: 184, Mart 1949, ss. 62-63'den, «İsrail Hükümeti», *Hürriyet*, 30 Mart 1949.

(49) Öztürk, *Cumhurbaşkanları'nın T. Büyük Millet...*, s. 415.

(50) J.C. Hurewitz, *Middle East Politics: The Military Dimension*, Frederick A. Praeger, New York, 1969, s. 85.

la İngiltere arasında Süveyş konusunda anlaşmazlık doğmuştu. Mısır, İngiltere'ye Süveyş üssünü veren 1936 Andlaşmasını[51] ortadan kaldırmak istiyordu.[52] İngiltere ise Orta Doğu'da birleşik bir Komutanlık kurmak suretiyle Süveyş'deki varlığının devamı için çalışmaktaydı.

O yıllarda Orta Doğu ülkelerinin gerek kendi aralarındaki ve gerekse Batı'yla olan ilişkilerinin genel durumu, Orta Doğu'da Kuzey Atlantik Antlaşması gibi bir ittifakın kurulmasına elverişli olmadığı için, tamamen askerî nitelikte bir «komutanlık» kurulması fikri daha pratik görünüyordu.[53] Bu şekilde İkinci Dünya Savaşı sırasındaki İngiliz Orta Doğu Komutanlığına benzer bir kuruluş meydana getirilecek, ancak bu sefer bölge devletlerinin de ortaklığı sağlanarak gerekli ve zorunlu işbirliği elde edilmiş olacaktı.[54] Böyle bir kuruluş, üslerin İngiltere'nin yönetimi altında kalmasına oranla da daha az tepki uyandıracaktı.[55]

2. *Dörtlü Teklif ve Mısır*

İngiltere'nin bu fikrini, 1950 Haziranında patlak veren Kore Savaşından sonra, Orta Doğu'daki İngiliz üslerinin Batı savunma sistemine bağlanması gereğine inanmaya başlayan ABD de destekledi.[56] Üçüncü Batılı büyük devlet olan Fransa da, Orta Doğu'yla ilgili 25 Mayıs 1950 tarihli Üçlü deklarasyonu[57] birlikte imzaladığı iki müttefiki ABD ve İngiltere'yi bu projede destekledi. ABD, İngiltere ve Fransa, Orta Doğu Komutanlığı fikrinin önderliğini yaparlarken yanlarına Türkiye'yi de aldılar. Çünkü, Türkiye, gücü ve coğrafî yeri dolayısıyla bölgenin savunması için gerekli olduğu gibi, Orta Doğu'lu ve Müslüman bir ülke olarak, Orta Doğu Komutanlığı projesinin tamamen «Batı damgası» taşımasını da önleyebilecekti.[58]

(51) Metni için bkz.: J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record : 1914-1956*, Vol. II, D. Van Nostrand Co., Inc., New York, 1958, ss. 203-211.
(52) Hurewitz, *Middle East Politics...*, s. 86.
(53) John C. Campbell, *Defense of the Middle East, Problems of American Policy*, Harper-Brothers, New York, 1958, s. 40.
(54) *Ibid.*, s. 40.
(55) *Ibid.*, s. 40.
(56) Hurewitz, *Middle East Politics...*, s. 137.
(57) Bkz.: supra., s. 29.
(58) Campbell, *op. cit.*, s. 41.

İngiltere ve müttefikleri, Orta Doğu Komutanlığının kurulmasında Mısır'a özel bir önem veriyorlardı. Söz konusu projenin temel taşı Süveyş'i elinde bulunduran ve merkezi Kahire'de olan Arap Birliği içindeki hâkim mevkii dolayısıyla, Mısır'ın kazanılması gerekiyordu.[59] Kahire kabul ettiği takdirde diğer Arap ülkeleri de Mısır'ı izleyebilirdi.[60]

İngiltere, ABD, Fransa ve Türkiye, 13 Ekim 1951'de Mısır'a yaptıkları ortak teklifte[61] Orta Doğu Komutanlığına katılmasını istediler. Teklifte, «Mısır'ın hür dünyaya dahil olduğu ve dolayısıyla gerek kendisinin ve gerekse genel olarak Orta Doğu Doğu'nun savunmasının, diğer demokratik ülkeler için de aynı derecede önem taşıdığı» belirtildikten sonra, «Mısır'ın ve Orta Doğu'daki diğer ülkelerin, dışarıdan gelecek bir saldırıya karşı savunulmasının ancak bütün ilgili devletlerin işbirliğiyle sağlanabileceği» ileri sürülüyordu. Ortak teklifte ayrıca, «Mısır'ın savunmasının, ancak Orta Doğu bölgesinin etkili bir şekilde savunulmasına ve bunun, bitişik bölgelerin savunmasıyla ahenkli olarak yürütülmesine bağlı olduğu» ifade ediliyordu. Teklifte daha sonra, bölgenin savunmasına katkıda bulunabilecek ülkelerin katılacakları bir Müttefik Orta Doğu Komutanlığının kurulmasının uygun olacağı ve Fransa, Türkiye, İngiltere ve ABD'nin böyle bir Komutanlığın kurulması için diğer ilgili ülkelerle işbirliğine hazır oldukları belirtiliyordu. Mısır da Orta Doğu Komutanlığına, diğer kurucu üyelerle eşit ortaklık halinde katılmağa çağrılıyordu. Mısır, Dörtlü Teklif'e ek olarak sunulan kayıtlarla[62] katılmayı kabul ettiği takdirde İngiltere, 1936 tarihli Andlaşma'dan vazgeçmeği ve kurulacak Komutanlığın emrine verilecek kuvvetlerinin dışında, Mısırdaki bütün askerlerini geri çekmeği taahhüt ediyordu.

3. *Mısır'ın Reddi ve Sonucu*

Mısır hükümeti, 14–15 Ekim (1951)'de teklifi görüştü ve «Mı-

(59) *Ibid.*, s. 42.

(60) *Ibid.*, s. 42.

(61) Metni için bkz.: *Keesing's, 1950–1952*, s. 11773 ve *Documents on International Affairs, 1951*, ss. 425–427.

(62) Bunların başında, Mısır'ın, kurulacak Müttefik Yüksek Komutanlığı'nın genel karargâhının ülkesinde yerleşmesine izin vermesi; İngiltere tarafından Mısır'a resmen devredilecek olan (Mısır'daki) İngiliz üssünün Müttefik Orta Doğu Komutanlığının emrine bırakılması ve Mısır'ın Komutanlığa gereken diğer kolaylıkları da sağlaması öngörülüyordu.

sır'da İngiliz işgal kuvvetleri bulunduğu sürece bu teklifleri dikkate alamıyacağı»nı belirterek, red cevabı verdi.[63] Mısır teklifi reddettiği gibi, 1936 tarihli İngiltere-Mısır Andlaşmasını da feshetti.[64]

Mısır hükümetinin, gerek Mısır'da ve gerekse diğer Arap ülkelerinde destek gösterileriyle[65] karşılanan red kararı, Orta Doğu Komutanlığı projesine öldürücü darbe oldu. Aslında bu sonuç beklenmeyen bir gelişme sayılmamalıydı. Çünkü Süveyş'de İngiltere'ye bile tahammülü olmayan Mısır milliyetçilerinin, teklif edilen proje gerçekleştirildiği takdirde, başka ülkelerin ve bu arada diğer iki büyük Batı'lı devletin «varlığı»nı da kabullenmesi gerekiyordu. Yani bir bölgesel savunma kuruluşunun çerçevesinde, Süveyş üssü «uluslararası» hale getirilmiş olacaktı.[66] Kahire'nin ise buna göz yumması mümkün değildi.[67]

Mısır'a rağmen kurulacak bir Komutanlık, Batı'lı devletlerin, Batının çıkarlarını korumak için meydana getirdikleri bir kuruluş olmaktan öteye gidemeyecekti. İşte bu temel nedenledir ki, Orta Doğu Komutanlığı projesinin gerçekleşmesi mümkün olamadı.[68]

B. Türkiye'nin Tutumu

1. *Genel*

Türkiye'nin Orta Doğu Komutanlığı projesiyle ilgili tutumunun daha önceki yıllara oranla ayırdedici bir niteliği vardır. Gerçekten de, 1945'i izleyen ilk yıllarda, Türkiye'nin genel plândaki dış politikasının gelişme yönü, yani Sovyetler Birliği karşısında duyulan güvenlik endişesi sonucu Türkiye'nin Batı ittifakını araması, Türkiye'nin Arap Orta Doğusuyla ilişkilerini de etkilemeğe başlamıştı. Ancak, dolaylı bir etki söz konusuydu. Türkiye, Batı'ya yaklaştıkça

(63) *Keesing's, 1950-1952*, s. 11774.
(64) *Ibid.*, s. 11774. Mısır ayrıca, iki ülkenin Sudan üzerinde ortak yönetimini kuran 1899 tarihli kondominyum anlaşmasını (metni için bkz.: J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1535-1914*, Vol. I, D. Van Nostrand Co., Inc., New, York, 1956, ss. 210-218) da feshetti ve Mısır Kralı, «Mısır ve Sudan Kralı» ünvanını aldı.
(65) Kararın Arap ülkelerinde ve Batı'da yarattığı tepkiler için bkz.: *Keesing's, 1950-1952*. ss. 11775-11779.
(66) Campbell, *op. cit.*, s. 40.
(67) *Ibid.*, s. 46.
(68) *Ibid.*, s. 45.

Arap ülkelerinden de uzaklaşıyordu. Orta Doğu Komutanlığı projesiyle ise değişik bir durum ortaya çıkmıştı . Şöyle ki, Türkiye Orta Doğu'daki tutumunu, 1945'den sonra dış politikasının başlıca hedefini teşkil eden Batı ittifakı için kullanmağa başlamıştır. Yani Türkiye'nin Orta Doğu Politikası, Türk dış politikasının genel plândaki amacı için bir araç niteliğini almıştır. Daha önceki yıllarda ise böyle bir durum olmadığı gibi ancak dolaylı bir etki söz konusuydu. Orta Doğu Komutanlığı projesiyle bu etki doğrudan bir nitelik aldığı gibi, önceki yıllarda, genel plândaki Türk dış politikasının Türkiye'nin Orta Doğu politikasını tek yönlü etkilemesi söz konusu olduğu halde, 1950'lerin başlarından itibaren bu etki karşılıklı bir görünüş kazandı. Öte yandan, bu gelişmenin önemli bir sonucu da, Orta Doğu'nun bu tarihten itibaren Türk dış politikası içindeki yerinin yeni bir ağırlık kazanması olmuştur. Hattâ, denilebilir ki, Orta Doğu, Türk dış politikasının ağırlık merkezini teşkil etmeğe başlamıştır.

2. *NATO'ya Katılma Çabaları ve Orta Doğu'nun Savunması*

a. Genel Olarak

Batı'lı ülkelerin 4 Nisan 1949'da kurdukları NATO'ya, Türkiye başından itibaren ilgi göstermişti. Türkiye de güvenlik endişesi duymaktaydı ve bu endişeyi gidermek için de Batı'nın ittifakını elde etmek çabasındaydı. Türkiye için asıl endişe, kuzeyini güven altına almak ve bunun için de Batı'nın, daha doğru bir deyişle ABD'nin, desteğini sağlamak olduğu için, ABD'nin de dahil olduğu Orta Doğu Komutanlığı projesine gelinceye kadar, esasen 19 Ekim 1939 ittifakıyla bağlı olduğu İngiltere'nin sadece doğu Akdeniz'in güvenliğiyle ilgili olarak ortaya attığı ve ancak bir fikir olmaktan da ileri gitmeyen savunma kombinezonlarına pek ilgi göstermemiştir. 1947 sonlarında söz konusu edilen Akdeniz Birliği,[69] Türk resmî çevrelerinde ilgi uyandırmamış, daha sonra NATO'nun kurulmasına giden gelişmeler sırasında ortaya atılan Akdeniz Paktı[70] fikri ise Türk hüküme-

(69) Bkz.: *supra.*, s. 18.

(70) NATO'nun doğu Akdeniz'i de kapsayacak şekilde genişletilmesi yerine, bu bölge için ayrı bir pakt'dan söz edilmesinin nedeni, bu sıralarda doğu Akdeniz bölgesinin gerek Filistin sorunu ve gerekse İngiliz-Mısır anlaşmazlığı yüzünden tehlikeli bir görünüş arzetmesiydi. Böyle olunca, Atlantik ittifakının doğu Akdeniz'i de içine alacak şekilde genişletilmesi, NATO'nun Avrupa'daki etkisini azaltarak Pakt'ı zayıflatabilir ve genel savaş tehlikesini arttırabilirdi. Aptülahat Akşin, *Türkiye'nin 1945'den Sonraki Dış Politika Gelişmeleri, Orta Doğu Meseleleri*, B. Kervan Matbaası, İstanbul, 1959, s. 34.

tince ancak bir «ideal» olarak nitelendirilmişti. Nitekim Dışişleri Bakanı N. Sadak, 7 Nisan 1948'de verdiği bir demeçte Akdeniz Paktı konusunda şöyle diyordu: «Bunun için imkânlar tahassül eder ve bütün Akdeniz memleketlerinin dahilî ve haricî şartları buna elverişli olursa, günün birinde birleşebilmek bizim için gerçekten bir idealdir.»[71] Dışişleri Bakanı, 16 Mart 1949'da TBMM'nde yaptığı bir konuşmada da bu konuya temasla, «...Birçok şartlara ve imkânlara bağlı olan bu Pakt hakkında alınmış bir karar henüz yoktur...» diyordu.[72]

Öyle anlaşılıyor ki, NATO'nun kurulmasından sonra, Türkiyenin Orta Doğu'nun savunmasıyla ilgili tutumunda bir değişiklik olmuştur. Bundan sonra Türkiye bir yandan NATO'ya girmeğe çalışırken, öte yandan da, Avrupa'da alınan güvenlik tedbirlerinin Orta Doğu'da da gerçekleştirilmesini istemeğe başlamıştır. Dışişleri Bakanı Sadak, bu konuda şunları şöylüyordu :

> «Atlantik Paktı devletleri Batı Avrupa ile Atlantik sahasına dahil diğer memleketlerin savunma plânlarını hummalı bir şekilde hazırlamaktadırlar. Fakat bu plânlarda Batı Akdeniz dikkate alındığı halde Doğu Akdeniz ihmal edilmektedir... Doğu Akdeniz bölgesi müdafaa edilmeden Batı Akdenizin nasıl müdafaa edilebileceğini anlayamıyorum.»[73]

---

(71) *Ayın Tarihi*, Sayı: 173, Nisan 1948, s. 52.

(72) *Ayın Tarihi*, Sayı: 184, Mart 1949, s. 13.

(73) *Ayın Tarihi*, Sayı: 197, Nisan 1950, s. 28'den, Asım Us, «Türkiye Dışişleri Bakanının Bir İhtarı», *Vakit*, 9 Nisan 1950. Dışişleri Bakanının bu sözlerini nakleden yazar, devamla şöyle diyordu: «...İlâve edelim ki, Akdeniz'in emniyeti bir sene evvel Atlantik Paktının imza edildiği zamana nisbetle bugün daha çok ehemmiyet almıştır." Aynı konuda bir başka yazar da şunları belirtiyordu: «...Atlantik Paktı hiç şüphe yok ki büyük bir muvaffakiyettir... fakat... aynı emniyet tedbirleri Orta Doğu ile Uzak Doğu'da alınmadığı takdirde sulhla, tecavüz cepheleri arasındaki mücadele ve silâhlı mütareke devri, yeni bir infilâke kadar devam eder...» Ömer Rıza Doğrul, «Atlantik Paktını Tamamlayacak Tedbirler», *Cumhuriyet*, 21 Mart 1949, s. 3. Başka bir yazar da şöyle diyordu: «...Doğu Akdeniz, Batı Akdeniz'in kapısıdır. Kapıyı açık bırakıp da gerisindeki araziyi ve denizleri müdafaa etmeği düşünmek güç anlaşılır, hatta hiç anlaşılmaz bir stratejidir...» *Ayın Tarihi*, Sayı: 197, Nisan 1950, s. 29'dan, Abidin Dav'er, «Görmedikleri Bir Realite», *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1950.

Bakılacak olursa, Türkiye'nin NATO'ya katılma isteği, Pakt'ın sorumluluk alanının genişletilmesi sonucunu doğuracağı için,[74] NATO'lu ülkeler, Türkiye'nin Avrupa'da alman güvenlik tedbirlerinin Orta Doğu'da da gerçekleştirilmesi fikrine önceleri ilgi göstermediler. Ancak 1950 yılında ortaya çıkan iki gelişme, Türkiye'nin bu yoldaki çabalarına kuvvet kazandırdı :

b. Yönetim Değişikliği ve Kore Savaşının Etkileri

(i) Yönetim Değişikliğinin Etkisi

Türkiye'de 1950 Mayısında yapılan seçimler sonunda meydana gelen yönetim değişikliğinin Batı demokrasi modeliyle o kadar kısa sürede sonuç sağlanabilmesini göstermesi ve öte yandan da bizatihî iktidara geçen Demokrat Parti yönetiminin özellikle ekonomik kalkınma yolu bakımından Batı'ya daha yakın bir nitelik taşıması, Türkiye'nin Batı'ya bağlanma çizgisine daha belirgin ve zorunlu bir görünüş vermiştir.[75] Nitekim bu tarihten sonra Türkiye'nin NATO'ya girme çabaları yeni bir hız kazanmış ve bu konu adeta bir prestij sorunu niteliğini almıştır. Dışişleri Bakanı F. Köprülü'nün, DP'nin iktidara gelişinden kısa bir süre sonra verdiği bir demeç Türkiye'nin genel dış politikası ve Orta Doğu politikasının ilerideki gelişme seyrinin yönünü ortaya koymaktadır :

(74) Diğer nedenler için bkz.: DJK. «Greece, Turkey and NATO», *The World Today*, Vol. VIII, No. 4 (Ap., 1952), s. 163.

(75) Bu gelişmenin -Batı faktörünün Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suyla ilişkilerindeki genel etkisi dolayısıyla- Türkiye'yi Arap ülkelerinden uzaklaştıracağı tabiî idi. Oysa başlangıçta Arap ülkeleri, Türkiye'deki yönetim değişikliğini memnunlukla karşılamışlardı. Örneği, Suriye Cumhurbaşkanı Haşim el-Attasi, bir Türk gazetecisine verdiği demeçte, «...Cumhurbaşkanımız Sayın Celâl Bayar'ın Büyük Millet Meclisini açış nutuklarında, Arap memleketleri hakkındaki sözleri (bkz.: Öztürk, *Cumhurbaşkanları'nın T. Büyük Millet...*, s. 443), yalnız Suriye'de değil, bütün Arap âleminde çok iyi karşılanmıştır» diyordu. *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1950, s. 3. Suriye Cumhurbaşkanı, Suriye'de bulunan Türk gazetecilerine verdiği bir başka demeçte de şöyle diyordu: «...DP, büyük bir hüsnüniyetle işe başlamıştır. Bu hareket, Türkiye için yeni bir inkilâptır. Biz Suriye'liler ve bütün Arap âlemi, Türkiye'nin dostluğundan memnunuz.» *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1950, s. 3. El-Attasi bu son sözlerinin anlamını bir başka demecinde açıklamaktadır. Suriye Cumhurbaşkanı, 1951 Mayısında verdiği demeçte, DP'nin okullara din dersleri koyması, bazı türbeleri açması, ezanı Arapça okutması gibi din konusunda aldığı kararları kastederek, «...Türkiye'deki bu inkilâpla Türklerin İslâmiyete yakınlaşmasının arttığını hissettik...» demiştir. *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1951, s. 2.

«...Bugünkü dünyanın, siyasî ve manevî telâkkileri birbirinden tamamiyle ayrı iki cepheye ayrıldığı, hazin olmakla beraber, artık bir hakikattir. Bugün, manevî kıymetlere dayanan hürriyetsever ve sulhsever milletlerden mürekkep demokrasi cephesi karşısında, bu kıymetleri hiçe sayan ve onlarla istihza eden bir Komünizm Emperyalizmi mevcut bulunuyor. Demokrat ve sulhsever milletlerin bu korkunç Emperyalizm ile uyuşabilmek haline kapılarak beş yıldır giriştikleri bütün teşebbüsler daima iflâs ile neticelenmiş ve bu derin gaflet, Komünizm Emperyalizminin hırs ve istihzasını arttırmaktan başka bir şeye yaramamıştır. İdeolojik telâkkileri itibariyle birbiriyle samimî surette uyuşmalarına asla imkân olmayan bu iki cephe arasında, tarafsız ve müstakil bir siyaset takip etmek hülyasına kapılarak hürriyet cephesine iltihaktan çekinen milletler, bu affedilmez gafletlerinin cezasını mutlaka çekeceklerdir.

...Gerek coğrafî mevkii, gerek istiklâlini ve şerefini her şeyin üstünde tuttuğu için her taarruza karşı şiddetle müdafaa hususunda tam bir vahdet gösteren Türk Milletinin bu azimli vaziyeti, Türkiye'yi Yakın-Şark sulhunun en ehemmiyetli bir âmili mevkiine getirmiştir ve haricî siyasetimiz de tamamiyle millî iradenin bir ifadesidir... Birleşik Amerika ile her bakımdan en geniş ve en anlayışlı bir işbirliğine, askerî bir ittifak ile bağlı olduğumuz eski dostlarımız İngiltere ve Fransa ile en samimi münasebetlere dayanan dış siyasetimiz, bir taraftan Şark komşularımızla ve bütün Akdeniz milletleriyle aramızdaki dostluk rabıtalarını daha kuvvetlendirmek, diğer taraftan da bir Avrupa devleti sıfatıyla[76] Avrupa Konseyinde[77] kendisine düşen bütün vazifeleri dürüst ve şuurlu bir surette ifa etmek yolundadır.

...Ancak, dünya sulhunün ve insanlık idealinin zaferi için bu kadar kararlı olan ve bu uğurda şimdiye kadar çok

(76) Dışişleri Bakanı, bu şekilde, Türkiye'nin NATO'ya girmesine karşı, ayrı bir kültür alanına dahil olduğu için yöneltilen muhalefete (bkz.: D.J.K. «Greece, Turkey and...», s. 163) cevap vermekteydi.

(77) Türkiye, 8 Ağustos 1949'da Avrupa Konseyi'ne katılmıştı. *Ayın Tarihi*, Sayı: 189, Ağustos 1949, s. 90.

ağır maddî fedakârlıklara katlanan Türkiye'ye karşı Birleşik Amerika'nın şimdikinden daha geniş ve daha tesirli askerî ve iktisadî yardımlarda bulunması ve bugünkü fiilî işbirliğinin hukukî teminata bağlanması, Orta-Şark sulhunun muhafazası hususunda az zamanda büyük müsbet neticeler doğurabilir...»[78]

Başbakan A. Menderes de iktidara geçişini izleyen günlerde bir İngiliz gazetesine verdiği demeçte,[79] Atlantik Paktı ile sağlanan genel güvenlik sistemine bağlanacak bir Akdeniz savunma sisteminin kurulmasını başlıca bir sorun olarak kabul ettiğini söylemiş[80] ve Türkiye'nin İngiltere ile olan ittifakına verdiği önem üzerinde özellikle durarak şunları eklemiştir: «Süveyş Kanalının fiilî müdafaası Akdeniz için hayatî ehemmiyeti haizdir. Hali hazır şartlar dahilinde, bu müdafaayı teşkilâtlandıracak en iyi hal çaresi, İngilizlerle Mısırlılar arasında kararlaştırılabilir.»

Bu şekilde, Türkiye bir yandan yukarıda belirtildiği gibi, Batı ile «fiilî işbirliğinin hukukî teminata bağlanması'nın, Orta Şark sulhunun muhafazası hususunda az zamanda büyük müsbet neticeler doğurabileceği»ni ve öte yandan da «Süveyş Kanalının müdafaasının Akdeniz için hayatî ehemmiyeti» olduğunu söylerken, İngiltere'nin Orta Doğu'da Türkiye'nin üzerine almasını istediği rolün[81] hangi şartla kabul edilebileceğini de ortaya koymaktaydı. Yani, Türkiye, ancak Batı ittifakına dahil edildiği takdirde Orta Doğu'da İngiltere'nin istediği aktif rolü üzerine alabileceğini gösteriyordu.

---

(78) *Ayın Tarihi*, Sayı: 201, Ağustos 1950, ss. 25-27.

(79) *Ayın Tarihi*, Sayı: 199, Haziran 1950, ss. 104-105.

(80) Yeni hükümetin programında da bu konuya yer veriliyor ve şöyle deniliyordu: «Bu arada, cihan sulhu için haiz olduğu ehemmiyet her gün daha iyi anlaşılan şarkî Akdeniz emniyetini maddî ve manevî bakımlardan korumak ve kuvvetlendirmek için, bir taraftan büyük dostumuz ve müttefiklerimizin dikkat ve alâkalarını bu mesele üzerine çekmek, diğer taraftan da kendilerine sıkı dostluk rabıtaları ile bağlı bulunduğumuz Yakın Şark devletleriyle daha sıkı münasebetler kurarak bu bölgelerde adalet ve anlayış esaslarına dayanan samimî bir dostluk ve tesanüt havası yaratmak lüzumunu duymaktayız. Kanaatimize göre, bu neticenin süratle elde edilmesi yalnız bu bölgelerin değil hattâ Orta Şark memleketlerinin, binnetice dünyanın emniyeti bakımından da büyük bir ehemmiyet arz etmektedir.» Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri...*, s. 364.

(81) Bkz.: D.J.K., *op. cit.*, s. 163.

(ii) Kore Savaşının Etkisi

1950 Haziranında çıkan Kore Savaşının, Türkiye'nin NATO'ya girme çabalarına etkisi şu oldu ki, Türkiye'nin bu isteği NATO'lu ülkelerce de olumlu karşılanmağa başladı. Çünkü, ABD, elindeki atom üstünlüğü yüzünden o zamana kadar çıkmayacağını sandığı bölgesel savaşların çıkabileceğini anlamıştır.[82] SSCB, Uzak Doğu'da bir savaş çıkarmağa cesaret ettiğine göre, aynı şeyi Doğu Avrupa'da da deneyebilirdi.[83] Türkiye'nin (ve Yunanistan'ın) Batı savunması için önem kazanması bu şekilde olmuştur. Nitekim, NATO Konseyi adına ABD Dışişleri Bakanı D. Acheson, 20 Eylül 1950 tarihinde Türk Hükümetine verdiği notayla, Türkiye'yi, Akdeniz'in savunmasıyla ilgili NATO çalışmalarına katılmağa çağırdı. Notada şöyle deniliyordu :

> «Şimalî Atlantik Paktı Konseyi, beşinci toplantısında, karşılaştığı emniyet meselelerinin tetkiki ile ilgili olarak Akdeniz sahası hakkında ve Türkiye Hükümeti arzu ettiği takdirde, Türkiye'nin, Şimal Atlantik Andlaşması teşkilâtının Akdeniz sahasının müdafaası ile ilgili askerî plânlaştırma mesaisine iştirâkini sağlayacak tedbirlerin alınmasını arzuya değer mütalâa etmiştir. Konsey, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler üyesi sıfatıyla bu teşkilât prensiplerine karşı gösterdiği faal müzaherete ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz istikrarının idamesi hususunda oynamakta olduğu mühim role gereği gibi vakıftır.
>
> Konsey, Türk Hükümetinin, Şimalî Atlantik Antlaşması teşkilâtının Akdeniz müdafaası ile ilgili plânlaştırma mesaisi safhasına iştirâkinin bu saha müdafaasına mânalı bir surette medar olacağı kanaatindedir.»[84]

Türk Hükümeti de 2 Ekim 1950'de verdiği cevabî notasında, «...zaten politikasını, güvenliği ve barışı müessir şekilde korumağa hizmet esasında teksif etmiş bulunduğu için, Konseyin arzusuna uya-

(82) Oral Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye, 1945-1965*, A.Ü. SBF Yayınları, No.: 276, Ankara, 1969, s. 90

(83) Gönlübol ve Ülman, «Türk Dış...», s. 161.
Bu sıralarda, 1948 yılındanberi, Sovyetler Birliği ile Yugoslavya'nın ilişkileri gerginleşme halindeydi.

(84) *Ayın Tarihi*, Sayı : 203, Ekim 1950, s. 158.

rak mevzuubahis mesaiye iştirâke karar verdiği»ni bildirdi.[85] Türkiye, Batı ittifakım elde etme yolunda önemli bir adım atmış oluyordu. Bu konuda, Dışişleri Bakanı F. Köprülü TBMM'nde, 24 Şubat 1951 tarihinde yaptığı konuşmada şöyle diyordu :

> «...Bu uğurda yapmış olduğumuz teşebbüs, matlup neticeyi temin bakımından tam değilse bile her halde ondan evvel yapılmış olan müracaatlara alınan cevaplardan farklı olarak, semeresiz kalmamış ve kudret ve imkânları, halisane niyetleri, coğrafî vaziyetinin ehemmiyeti, kendi emniyetini korumak azmi teslim olunan memleketimiz, Akdeniz sahası müdafaa plânlarının tanzimi vazifesiyle mükellef Atlantik Paktının Akdeniz Komitesiyle teşriki mesaiye dâvet olunmuştur...
>
> Biz, hem coğrafî mevkii, hem kültürü bakımından, bir yandan Avrupa'ya, öteki yandan da Orta Doğu'ya bağlı bulunmaktayız. Esasen hakikatte, Avrupa ve Orta Doğu diye yekdiğerinden ayrılmış iki kıta mevcut değildir. Biri ötekisinin devamı, mütemmimidir. Siyasetimiz ve ifadelerimizle bunu açıkça ispat ediyoruz...»[86]

c. İngiltere'nin İtirazının Giderilmesi

ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından, 15 Mayıs 1951'de yapılan açıklamada, ABD'nin, Türkiye (ve Yunanistan)'ın NATO'ya üye olarak alınmalarını İngiltere ve Fransa'ya teklif ettiği bildirilmiştir.[87] Ancak İngiltere, Türkiye'yi NATO'ya dahil etmek yerine, bu ülkenin, kurulması düşünülen Orta Doğu Komutanlığı'nda görev alması fikrinde ısrar ediyordu. ABD'nin teklifi üzerine 30 Mayıs'da Avam Kamarası'nda bir konuşma yapan İngiltere Dışişleri Bakanı H. Morrison, Türkiye'nin savunmasının İngiltere için önem taşıdığını; bir kere, İngiltere'nin Türkiye'ye (19 Ekim) 1939 İttifakıyla bağlı olduğunu, ikinci olarak, NATO Konseyi kararı gereğince, Akdeniz'in savunma plânlaması çalışmalarında Türkiye ile birlikte faaliyette bulunduğunu belirttikten sonra şöyle diyordu :

> «...Üçüncüsü, Orta Doğu'nun savunmasıyla olan ilgisi dolayısıyla, Birleşik Krallığın, bu bölgenin savunma-

(85) Notanın metni için bkz.: *Ibid.*, s. 185.
(86) *Ayın Tarihi*, Sayı: 207, Şubat 1951, ss. 180-181.
(87) *Keesing's, 1950-1952*, s. 11514.

sında Türkiye ile işbirliği yapmakta özel menfaati vardır. Orta Doğu Kara Kuvvetleri Komutanı General Robertson, geçenlerde bu amaçla Türkiye'yi ziyaret etti ve Türk Genel Kurmayı'yla görüşmeler yaptı.

Türkiye'de... bugün mevcut olan genel eğilim, hali hazırdaki savunma düzenlemelerinin yeterli olmadığı ve Türkiye'nin... Batı'nın savunmasına daha yakından bağlanması gerektiği şeklindedir... Biz, Türkiye ile Batılı Müttefikler arasındaki savunma bağlarının kuvvetlendirilmesini destekleriz.

Ancak, tek mesele, bunun en iyi şekilde nasıl yapılabileceğidir. Bu konu, sadece Avrupa'yı değil, aynı zamanda Orta Doğu'yu da ilgilendiren karmaşık bir takım askerî ve diğer sorunları ortaya çıkarmaktadır...»[88]

Türkiye'nin NATO'ya girebilmesi için İngiltere'nin tereddüdünün giderilmesi gerekiyordu. Türkiye'nin ise, Atlantik Paktına üye olmadan önce Orta Doğu Komutanlığının kurulmasını dikkate almayacağı anlaşılıyordu.[89] Ancak İngiltere'nin itirazını gidermek için, Türkiye, NATO'ya alındığı takdirde, Orta Doğu savunmasında rol oynamağı kabul etmiştir. Nitekim, Dışişleri Bakanı F. Köprülü'nün 20 Temmuz 1951 tarihinde TBMM'nde yaptığı konuşmada bu nokta ortaya çıkmaktadır :

«...Şu noktaya işaret etmek isterim ki, Orta Şark müdafaasının gerek stratejik, gerek ekonomik bakımlardan Avrupa'nın korunması için zarurî bulunduğuna kaniiz. Bu itibarla, Türkiye, Atlantik Paktına iltihak edince, Orta Şark'da bize düşen rolü müessir bir surette ifa ve gerekli tedbirleri müştereken ittihaz için ilgililerle derhal müzakereye girmeğe amâde olacaktır...»[90]

Görünen odur ki, Türkiye'nin bu tutumu, İngiltere için tatmin edici olmuştur. Nitekim, İngiltere Dışişleri Bakanı Morrison, Avam

(88) *Ibid.*, s. 11514.
(89) *Ayın Tarihi*, Sayı: 213, Ağustos 1951, s. 190.
(90) *Ayın Tarihi*, Sayı: 212, Temmuz 1951, s. 74. Aynı konuda, BM nezdindeki Türk temsilcisi Selim Sarper de, New York'da basın mensuplarına verdiği bir demeçte, Türkiye, Atlantik Paktına girerse, Orta Doğu'da önemli bir rol oynayabileceğine işaret etmiştir. *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1951, s. 3.

Kamarası'nda 18 Temmuz (1951)'de yaptığı konuşmada, İngiltere'nin, Türkiye (ve Yunanistan'ın) NATO'ya girmelerini kabul ettiğini açıklamış ve şöyle demiştir :

> «...Türkiye ile ilgili temel güçlük, NATO'ya katılma isteğiyle Orta Doğu'nun genel savunmasındaki yerini uzlaştırmak olmuştur... Türkiye'nin Orta Doğu'nun savunmasında kendisine düşen rolü oynaması üzerinde hassasiyetle duruyoruz. Türk Hükümeti de bu görüşü paylaşmaktadır. Dünyanın bu önemli bölgesinin güvenliği için yapılan plânlara Türkiye'nin katılması için gereken çalışmaların bir an önce tamamlanmasını ümit ederim.»[91]

İngilterenin itirazının giderilmesinden kısa bir süre sonra, NATO'lu 12 ülkenin Dışişleri Bakanlarının 16-20 Eylül (1951) tarihinde Ottawa'da yaptığı toplantıda, Türkiye (ve Yunanistan'ın) Pakt'a alınmasına oybirliğiyle karar verildi.[92]

d. Türkiye'nin Orta Doğu Komutanlığı'nı Desteklemesi

Türkiye, NATO'ya kabulünden sonra, bu konuda daha önce yaptığı taahhüde uygun olarak, Orta Doğu Komutanlığı projesiyle ilgili çalışmalarda ABD, İngiltere ve Fransa ile birlikte hareket etmiştir. Bu üç ülkenin askerî temsilcileri 12 Ekim (1951)'de Ankara'ya geldiler ve Türk yetkilileriyle görüşmeler yaptılar. 15 Ekim'de Türk Hükümeti tarafından yayınlanan bildiride, Orta Doğu'nun güvenliğinin ortak bir sorun olduğu belirtilerek, Orta Doğu Komutanlığı'nın kurulmasının «zorunlu ve yararlı» görüldüğü ve Türk Hükümetinin «böyle bir Komutanlığın değerini prensip olarak kabul ettiği» açıklanıyordu.[93] Ankara'daki görüşmeler devam ederken, 13 Ekim'de, Türkiye, ABD, İngiltere ve Fransa ile birlikte Mısır'a, Orta Doğu Komutanlığı'nı desteklemesi için yapılan teklife katıldı.[94] Bu konuda Dışişleri Bakanlığı şu açıklamayı yapmıştır:

> «...Bu proje, Mısır'ı olduğu kadar, Türkiye'yi de birinci derecede ilgilendiren Orta-Şark savunmasını temin etmeğe mâtuf bulunmakta; Mısır'a tam eşitlik haklarıyla

(91) *Keesing's, 1950-1952*, s. 11630.
(92) *Ibid.*, s. 11755.
(93) *Ibid.*, s. 11764.
(94) Bkz.: *supra.*, s. 35.

ve lâyık olduğu büyük ehemmiyetle mütenasip bir mevki temin etmekte ve nihayet, İngiltere ile Mısır arasında Süveyş Kanalı işinden doğan gergin durumu Mısır'ın olduğu kadar bütün hür dünyanın menfaatlerini koruyan çok taraflı bir tertip içinde mâkul ve icaplara uygun bir şekilde halletmek imkânlarını cemetmektedir. Bu itibarla Türkiye Hükümeti, Orta-Şark'da sulh ve istikrarın korunması ile ilgileri müsellem bulunan ve bunu temin için gereken maddî imkânlara malik olan Birleşik Amerika ve Fransa Hükümetleriyle mutabık olarak, dost Mısır Hükümeti nezdinde mezkûr projeyi desteklemeği kararlaştırmış ve bu kararı tatbiken, Kahire'deki Büyükelçisi, projenin İngiltere Büyükelçisince Mısır Hükümetine tevdiinden sonra, 13 Ekim günü, Birleşik Amerika ve Fransa Büyükelçileri gibi, Mısır Hariciye Nazırını ziyaret ederek dostane tavsiyelerde bulunmuştur.»[95]

Mısır'ın Dörtlü Teklif'i reddetmesi üzerine[96] ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye Hükümetleri, 10 Kasım (1951)'de Orta Doğu Komutanlığı'yla ilgili olarak ortak bir bildiri yayınladılar.[97] Bildiride, «Orta Doğunun savunmasının hür dünya için zorunlu olduğu» ve «dış saldırılara karşı korunmasının ancak bütün ilgili devletlerin işbirliğiyle mümkün olacağı» belirtildikten sonra, Orta Doğu Komutanlığının bölgenin savunmasına yönelen işbirliğinin merkezini teşkil edeceği ve «bölgenin kendi içinde ortaya çıkacak sorunlara ve uyuşmazlıklara müdahale etmeyeceği» ileri sürülüyordu. Ortak açıklamada, bu projeye bütün devletlerin «eşitlik» esasına göre katılacağı ve Komutanlığın herhangibir ülkenin çıkarına hizmet etmesinin söz konusu olmadığı ifade ediliyordu. Bildiride ayrıca bölge devletlerinin Komutanlık içindeki rollerinin gittikçe artmasının, buna karşılık bölgesel olmayan ülkelerin rollerinin ise zamanla azaltılmasının öngörüldüğü de belirtiliyordu. Bu şekilde, Türkiye ve Batı'lı Üç Büyük Devlet Mısır'ın tepkisi karşısında Orta Doğu Komutanlığı'nm bir çeşit savunmasını yapmak ihtiyacını duymuş oluyorlardı. Bu gelişmelerin Türkiye açısından ise önemi şuydu ki, NATO'ya kabul edildikten hemen sonra, Türkiye, Batı'lı ülkelerle Orta Doğu'da birlikte hareket etmeğe başlamış oluyordu. Bu şekilde,

(95) *Ayın Tarihi*, Sayı: 215, Ekim 1951, s. 18.
(96) Bkz.: *supra.*, s. 36.
(97) Metni için bkz.: *Keesing's, 1950-1952*, s. 11832.

1945'den sonra genel plândaki Türk dış politikasının Batı yönündeki gelişme seyrinden önceleri pek etkilenmeyen veya ancak dolaylı olarak etkilenen Türkiye'nin Orta Doğu Arap politikası, Orta Doğu Komutanlığı'yla bir dönüm noktasına ulaşmış ve böylece, Orta Doğu'daki Türk politikasıyla, global plândaki Türk dış politikası arasında tam bir paralellik kurulmuş oluyordu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İLİŞKİLERİN KOPMASI (1952-1964)

I. GENEL

1951 sonlarında bir yandan Türkiye'nin NATO'ya katılmasıyla, öte yandan da Orta Doğu Komutanlığı projesiyle ilgili gelişmeler, Türkiye'nin Orta Doğu Arap politikasına yeni bir görünüş vermekteydi. Bu görünüş, 1952 yılından itibaren, yani 18 Şubat 1952'de Türkiye'nin NATO'ya resmen katılmasından[1] sonra, daha kesinlik kazanmağa başlamıştır. Bu tarihten itibaren, Türkiye, Orta Doğu gelişmelerinde Batı'yla birlikte hareket etmiştir. Dolayısıyla da, Türkiye'nin Orta Doğu Arap politikasını her dönemde etkilemiş bulunan Batı faktörü, esas ağırlığını 1950'lerden itibaren göstermeğe başlamış ve hattâ temel faktör haline gelmiştir. Batı faktörünün Türk dış politikasında kazandığı bu etki, Hükûmetin yarı-resmî organı *Zafer* gazetesinde şu şekilde dile getiriliyordu :

> «...Atlantik Paktına girişimiz neden büyük bir dönüm noktasıdır? Çünkü, tarihte ilk defa olaraktır ki, Türkiye, Batı demokrasileri cephesinde Birleşik Amerika ile de ahden bağlanarak, resmen yer almakta, kendi safını sarih bir surette tayin etmektedir. Artık mukadderatımız, dünyadaki hür demokrasilerin mukadderatına bağlanmıştır. Müşterek barışı kurmakta onlarla işbirliği yapacağız ve medenî âlem manzumesi içinde hem kendi emniyetimizi garanti ederek, hem de her türlü tecavüz tehdidine karşı

(1) *Keesing's, 1950–1952*, s. 12052 ve *Düstur*, 3. Tertip, Cilt. 33, ss. 314–315.

koyarak, medeniyet (in), insanlık idealinin her ne şekilde olursa olsun örselenmesine müştereken mani olacağız...»[2]

Türkiye bu şekilde, Batı'yla «kader birliği»ne girerken, Arap dünyası ise 23 Temmuz 1952 tarihinde meydana gelen Mısır İhtilâliyle[3] beraber, Batı'dan daha kesin çizgilerle ayrılmağa başlıyordu. Mısır İhtilâli, Arap dünyasındaki Batı aleytarlığına radikal bir nitelik getiriyordu. Bir yazarın ifadesiyle, «Fransız İhtilâli, Avrupa için ne idiyse, Mısır İhtilâli de, Arap dünyası için aynı şeydi».[4] Arap ülkelerindeki Batı aleyhtarlığının aldığı bu yeni görünüşün, Batı'yla tam bir politika paralelliğine yönelmiş bulunan Türkiye'nin Arap politikasını etkilemesi kaçınılmaz olacaktı. Batı'yla Arap ülkelerinin ilişkilerindeki olumsuz gelişmeler, Türkiye'nin bu ülkelerle olan ilişkilerini de aynı şekilde etkileyecekti. Dolayısıyla, 1950'lerin başlarından itibaren, Orta Doğu'da Arap ülkelerini Batı'yla karşı karşıya getiren her olay, zorunlu olarak, Türkiye'yi de bu ülkelere karşı tutum almaya sevketmiştir.

Öte yandan, Türkiye'nin Orta Doğu politikasını etkileyen ikinci başlıca faktör olan Sovyetler Birliği de, daha önceki dönemlerde ancak dolaylı bir etkiye[5] sahip olduğu halde, 1950'lerden itibaren, doğrudan doğruya etkide bulunmağa başlamıştır. 1950'lerin başlarından itibaren Orta Doğu gelişmelerinde Türkiye ve Sovyetler Birliği zaman zaman karşı karşıya gelmişlerdir. Bu durum, Türkiye'nin Orta Doğu politikasındaki dönüm noktalarından birini teşkil eden Orta Doğu Komutanlığı projesiyle ortaya çıkmıştır. Orta Doğu Komutanlığı, Türkiye'nin Orta Doğu'da Batı paralelindeki politikasının başlangıcı olduğu gibi, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin (Orta Doğu'da) karşı karşıya gelişlerinin de başlangıcı olmuştur. Nitekim, Sovyetler Birliği, 24 Kasım 1951'de ABD, İngiltere ve Fransa'dan başka Türkiye'ye de verdiği notada, Orta Doğu Komutanlığının saldırgan bir nitelik taşıdığını, Sovyet sınırlarından uzak olmayan bir bölgede «yeni saldırgan plânlara» göz yumamayacağını söyleyerek, dört

(2) *Ayın Tarihi*, Sayı: 219, Şubat 1952, s. 189'dan, M. Faik Fenik, «Yepyeni Bir Devreye Giriyoruz», *Zafer*, 18 Şubat 1952.

(3) İhtilâl gelişmeleri için bkz.: *Keesing's, 1952-1954*, ss. 12361 vd.

(4) Marlowe, *Arab Nationalism*...,ss. 119–120.

(5) Sovyetler Birliği, Türkiye'nin genel plânda Batı'ya yaklaşmasının başlıca nedeni olmak suretiyle, Batı etkeni dolayısıyla Türkiye'nin Arap Orta Doğu'sundan uzaklaşmağa başlamasının da dolaylı âmili oluyordu. Ayrıca bkz.: *supra.*, s. 22.

ülkeyi, «Kuzey Atlantik bloku'nun saldırgan tedbirleri»ni gerçekleştirmek üzere, Orta Doğu Komutanlığı'nı tasarlamakla suçluyordu.[6] Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da karşı karşıya gelmesi, başka bir deyimle, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin Orta Doğu Arap politikasını doğrudan doğruya etkilemesi bu şekilde başlamış ve 1950'lerin ortalarından itibaren, SSCB'nin Orta Doğu'ya girmesine paralel olarak, gittikçe artan bir yoğunluk kazanmıştır.

Şimdi, bu genel çerçeve içinde, Türkiye'nin Orta Doğu Arap politikasını 1952–1964 döneminde etkileyen gelişmeleri inceleyelim.

II. BAĞDAD PAKTI VE TÜRKİYE

A. Genel

1. *Paktın Kuruluş Nedenleri*

1950 Haziranında Kore Savaşının patlak vermesinden sonra, ABD, gerek Uzak Doğu'da ve gerekse Avrupa'da birtakım savunma tedbirleri almağa başlamıştı. Böylece, Kore Savaşının sorumlusu olarak görülen Sovyetler Birliği'nin etrafında bir «güvenlik kordonu» meydana getirilmek isteniyordu. Orta Doğu ise SSCB'ne bitişik olduğu halde, Batı kollektif sistemine bağlanmamış bulunan bir bölgeydi. Daha önce İngilterenin inisiyatifiyle girişilen Orta Doğu Komutanlığı projesi teşebbüsünden sonuç alınamamıştı. Ancak, Kore Savaşı, Orta Doğu'nun önemini arttırdığı için, bu bölgeyi Batı savunma sistemine bağlamak işiyle, bizzat Batının lideri ABD ilgilenmeğe başlamıştır. Orta Doğu'da bir savunma örgütünün kurulması; İngiltere'nin bölgedeki varlığının devamına uygun bir formül aranması sorunundan daha önemli bir konu haline gelmişti. ABD Dışişleri Bakanı J.F. Dulles, 27 Ocak 1953 günü yaptığı konuşmada, Orta Doğu konusunda ABD'nde duyulan endişeleri şu şekilde belirtmiştir :

> «Orta Doğu'da, Komünistlerin Arapları İngilizlere ve bize karşı fanatik bir nefrete sevketmeğe çalıştıklarını görüyoruz. Bu bölge, dünyanın bilinen en büyük petrol rezervine sahiptir. Sovyetler Birliği'nin bölgeyle ilgisi de,

(6) *Keesing's, 1950-1952*, s. 11854 ve *Documents on International Affairs, 1951*, ss. 432–433.

Stalin'in, 1940'da Hitler'e söylediği ve Orta Doğu'nun, Sovyet isteklerinin merkezi olarak görülmesi gerektiği yolundaki sözlerinde açıkça görülmektedir. Bütün bu bölge, muhtemel düşmanlarımızın eline geçtiği takdirde, ekonomik güç dengesinde büyük bir değişikliğe yol açacaktır. Öte yandan, bu bölge, Avrupa'nın Asya ile bağlantısını temin eden hayat yoluna yani Süveyş Kanalı'na da sahip bulunmaktadır...»[7]

ABD'nin inisiyatifi ele alması, Orta Doğu'da bir savunma sistemine giden gelişmelerde dönüm noktası olmuştur. ABD'nin, İngiltere'den farklı olarak, Orta Doğu'da, özellikle Arap ülkeleri arasında antipati uyandıracak bir «geçmişi» yoktu. Üstelik, İngiltere'den daha güçlü bir devlet olması dolayısıyla, doğrudan doğruya ABD'nin inisiyatifiyle girişilecek bir Pakt teşebbüsünün gerçekleşme şansı daha fazlaydı.

ABD Dışişleri Bakanı Dulles, Orta Doğu'da bir bölgesel savunma teşkilâtı için zemin yoklamasında bulunmak üzere 11-28 Mayıs (1953) tarihleri arasında, Mısır'dan başlayarak bütün Orta Doğu ülkelerini ziyaret etti.[8] Fakat, Dulles, bütün Orta Doğu'yu kapsayacak bir savunma sistemi için gerekli ortamı bulamadı. ABD Dışişleri Bakanı, gezisinden döndükten sonra 1 Haziran'da açıkladığı raporunda şöyle diyordu :

«Orta Doğu Savunma Teşkilâtı, yakın bir iş olmaktan ziyade, geleceğe ait bir ihtimaldir. Arap memleketlerinin çoğu, İsrail'le veya İngiltere veya Fransa ile olan anlaşmazlıklarıyla o derece meşguller ki, Sovyet Komünizmine pek az önem veriyorlar. Bununla beraber, Sovyetler Birliği'ne yakın olan kuzey seddi ülkeleri bu tehlikenin farkında görünüyorlar.

Bir ortak güvenlik sisteminin kurulması isteği, pek kuvvetli olmamakla beraber, mevcuttur. Fakat böyle bir sistemin dışardan zorla kabul ettirilmesi mümkün değildir. Aynı tehlikeyi hissederek ve ortak bir kader duygusuyla hareket etmek suretiyle, bunu, bölge devletleri bizzat

(7) *Keesing's, 1952-1954*, s. 12739.
(8) *Ibid.*, s. 12957. Dulles, 26-27 Mayıs'da Türkiye'yi de ziyaret etmiştir. *Ayın Tarihi*, Sayı: 234, Mayıs 1953, ss. 13-14.

kendileri gerçekleştirmelidirler. Böyle bir güvenlik birliğinin resmen kurulmasını beklerken, kuvvetlerini birbirlerine veya Batı'ya karşı değil de bütün hür insanlara yönelen ortak tehlikeye mukavemet etmek üzere kullanmaları gereken ülkelere, ABD yardımda bulunabilir.»[9]

Dulles'in raporu incelendiğinde şu noktalar ortaya çıkıyordu. Bir kere, Dulles, Orta Doğu Savunma Teşkilâtı'nın kurulmasının yakın bir gelecekte mümkün olamayacağını tesbit etmişti. ABD Dışişleri Bakını, özellikle Arap ülkelerinin Pakt'ın esprisini teşkil edecek Sovyet tehlikesinin farkında olmadıklarını söylüyordu. Dulles'e göre, sadece «kuzey seddi» ülkeleri —yani SSCB'ne komşu olan ve Arap olmayan Orta Doğu ülkeleri— «bu tehlikenin farkında görünüyorlar»dı. Dulles'ın raporundan çıkan diğer bir nokta da, bir ortak güvenlik sisteminin bizzat bölge devletleri tarafından gerçekleştirilmesi zorunluluğuna olan inancıydı. Bununla beraber, Dulles, «kuvvetlerini... bütün hür insanlara yönelen ortak tehlikeye» —yani Komünizm'e— karşı kullanacak ülkelere, ABD'nin «yardımda bulunabileceği»ni de ekliyordu.

ABD, Orta Doğu Savunma Teşkilâtı konusunu bu şekilde ileriye bıraktığı halde, aşağıda görüleceği gibi, özellikle Türkiye ve onu destekleyen Irak'ın çabalarıyla Pakt fikri, iki yıl içinde gerçekleştirilmiş olacaktır.

2. *Paktın Kuruluşu*

a. Türkiye ve Pakistan'ın Rolü

ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in sözünü ettiği «Kuzey Seddi»nin meydana getireceği bir ittifakın temel taşı, «Orta Doğu'nun en güçlü devleti Türkiye olacaktı».[10] Öte yandan, 1952 yılında NATO'ya giren Türkiye, Batı savunma ittifakındaki tek Orta Doğu'lu ülkeydi.[11] Bu nedenle Türkiye, Orta Doğu ile Batı savunma sistemi arasında, tabiî bir köprü olabilecek durumdaydı. Öte yandan, diğer bir

(9) Metni için bkz.: James W. Spain, «Middle East Defence: A New Approach», *The Middle East Journal*, Vol. 8 No. 3 (Summer, 1954), s. 252'den, *Department of State Bulletin*, June 15, 1953, ss. 835 vd. ve *Documents on International Affairs, 1953*, ss. 259-266.

(10) Campbell, *Defense of...*, s. 50.

(11) Hurewitz, *Middle East Politics...*, s. 75.

«Kuzey Seddi» ülkesi olan Pakistan da önemli bir mevkie sahipti. 1950'lerin ortalarında, 70 milyon kadar olan nüfusuyla, Pakistan özellikle insangücü bakımından, zamanında Hindistan'ın İngiltere'ye temin ettiği faydayı Orta Doğu savunmasına sağlayabilirdi.

Orta Doğu Savunma Paktına ilk adım olarak 28 Aralık 1953'de ABD ile Pakistan arasında bir teknik ve ekonomik yardım anlaşması imzalandı.[12] Daha sonra da iki ülke arasında 19 Mayıs 1954'de bir Karşılıklı Savunma için Yardım Anlaşması imzalandı.[13] Anlaşmada Pakistan'ın bölgesel savunmaya katılacağı belirtiliyordu. 2 Nisan 1954'de de Türkiye ve Pakistan, bir Dostane İşbirliği anlaşması imzaladılar.[14]

Böylece, kurulacak Pakt'm «Kuzey Seddi» mensubu iki üyesi, zincirin ilk halkasını meydana getirmiş oluyorlardı.[15]

b. Irak'ın Önemi

Gerek Türkiye ve gerekse Pakistan, Orta Doğu'nun Arap olmayan kuşağına mensuptular. Oysa, Orta Doğu'da kurulacak bir Pakt'ın başarılı olabilmesi, Arap ülkelerini de içine almasına bağlıydı.

Orta Doğu Arap ülkeleri arasında, Batı ile ve özellikle de İngiltere ile ilişkileri en yakın olan devlet Irak'dı. Öte yandan, Pakt'a giden gelişmelerde önemli rolü olan Türkiye'nin de Irak'la yakın ilişkileri vardı. Ancak Irak için, Türkiye ve dolayısıyla da Batı ile ittifaka girişme kararını vermek yine de kolay olmamıştır. Çünkü Batı tarafından teşvik gören bir bölgesel savunma kuruluşuna gir,mek Araplara göre, «İsrail'in statükosunu kabul etmek»ten farksızdı.[16] Bu durumda, Irak'ın diğer Arap ülkeleriyle ilişkileri bozu-

(12) Metni için bkz.: *Keesing's, 1952–1954*, s. 13529.
(13) Metni için bkz.: *Ibid.*, s. 13264.
(14) Metni için bkz.: *Ibid.*, s. 13519 ve *Ayın Tarihi*, Sayı: 245, Nisan 1954, ss. 35–37.
(15) Türk–Pakistan anlaşması hakkında Türkiye Başbakanı şunları söylemişti: «Pakistan'la olan anlaşmamız Orta Şark'da sulhün muhafazası için lüzumlu bulunan ve bunu gaye edinen bir teşkilâtın kurulmasında ilk adımdır...» *Ayın Tarihi*, Sayı: 247, Haziran 1954, s. 90.
(16) George J. Tomeh, «Syria and Neutralism», *The Dynamics of Neutralism in the Arab World, A Symposium* (Ed., by Fayez A Sayegh), Chandler Publishing Co., San Fransizco, 1964, s. 175.

lacaktı. Öte yandan, Irak'ın, kendi içinde de muhalefetle karşılaşması mümkündü.[17] Fakat, Irak özellikle Kürt azınlığının arzettiği tehlike ve kanun dışı edilmiş olmakla beraber, Irak Komünist Partisinin bir endişe unsuru olarak devam etmesi gibi nedenlerle, ABD' nin inisiyatifiyle girişilen Orta Doğu paktının temel gerekçesini teşkil eden Sovyet tehdidine yine de az çok inanıyordu. Ayrıca, Batı yardımıyla ekonomik kalkınmasını sağlamak suretiyle Arap dünyası içindeki yerini kuvvetlendirmek de istiyordu.[18]

Irak, Orta Doğu'da Batı ile işbirliğinin ilk adımı olarak, 1954 Nisanından itibaren ABD'nden askerî yardım almağa başladı.[19]

c. Türk - Irak (Bağdad) Paktı

(i) Türk—Irak Görüşmeleri

1954 yılının ikinci yarısından itibaren, Irak Devlet adamlarıyla Türk yöneticileri arasında, kurulması düşünülen işbirliği konusunda yoğun temaslar yapılmıştır. İlk olarak, 2 Eylül 1954'de Irak Veliahdı Abdüllilâh Türkiye'ye gelmiş,[20] daha sonra da 9 Ekim'de Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, İngiltere dönüşünde Türkiye'ye uğramıştır.[21] İstanbul'da yaptığı basın toplantısında, Irak Başbakanı, Orta Doğu paktı hakkında şunları söylüyordu :

> «...Eğer selâmetimiz, Türkiye–Pakistan Paktına girmekte ise, ona da girilir. Hür milletleri birbirlerine bağlayan paktlar zinciri her gün yeni bir halka almaktadır. Bu zincir, Uzak Şark'a kadar uzamalıdır ki sulh ve selâmet tahakkuk etsin.
>
> Bu hedeflere varılabilecek yollar üzerinde Başvekiliniz Adnan Menderes ile bütün teferruatı görüştük... Görüşmelerimizin iyi neticelerini çok yakında göreceksiniz.»[22]

---

(17) Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, Kral'ın huzurunda siyasî liderlerle bir toplantı yapmış ve içeriden bir muhalefette bulunulmayacağı hususunda teminat almıştır. Campbell, *Defense of...*, s. 53.

(18) *Ibid.*, s. 53.

(19) *Keesing's, 1952–1954*, s. 13551.

(20) *Ayın Tarihi*, Sayı: 250, Eylül 1954, s. 1.

(21) *Ayın Tarihi*, Sayı: 251, Ekim 1954, s. 30.

(22) *Ibid.*, s. 44.

Türk-Irak görüşmelerinden sonra, 19 Ekim'de yayınlanan ortak bildiride de şöyle deniliyordu :

> «...Türk ve Irak milletleri arasındaki kardeşliğin tabiî neticesi ve iki milletin yüksek menfaatlerinin muhtevası bulunan Türk-Irak dostluğunun her sahada faal ve sıkı işbirliği şeklinde tecelli etmesinin yalnız iki memleket için değil, bilhassa Orta Şark için de çok hayırlı olacağı hakikatı gözönünde tutularak bunu temine mâtuf hedef birliği tebellür etmiştir.
>
> Bugünkü şartlar muvacehesinde tecezzi kabul etmez bir bütün teşkil eden cihan sulhü ve istikrarının teessüs edebilmesinin ancak Birleşmiş Milletler andlaşmasının ideallerine ve prensiplerine samimiyetle bağlı milletlerin, onları topyekûn tahakkümü altına almak ve mevcudiyetlerini yok etmek gayesini güdenlere karşı aralarında tam tesanüt halinde ve gediksiz bir müşterek emniyet cephesi kurmalarıyla mümkün olabileceği hususunda mutabık kalınmış ve böyle bir müşterek emniyet cephesinin tam müsavat şartları içinde Orta Şark'da da kurulabilmesi için daha fazla gecikilmeden elbirliği ile çalışmak gerektiği neticesine varılmıştır.
>
> Başvekil Adnan Menderes, ... Türkiye'nin Arap devletleri hakkında beslediği halisâne sevgi ve itibar hislerini anlatmış ve Türkiye'nin bu devletlerin meşrû menfaatlerine aykırı olabilecek bir hattı hareket takip eylemesinin bizzat kendi menfaatleri bakımından da bahis mevzuu olamıyacağı hususunda hükûmeti namına her türlü teminatı vermeğe amâde bulunduğunu ifade eylemiştir...»[23]

(ii) İngiltere-Mısır Anlaşmasının Etkisi

Türk-Irak görüşmelerinin sonuca ulaşmasında, İngiltere ile Mısır'ın Süveyş üssü konusunda 19 Ekim (1954)'de bir anlaşmaya[24] varmalarının önemli etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de,

---

(23) *Ibid.*, ss. 69-70.

(24) Anlaşmanın metni için bkz.: *Keesing's, 1952-1954*, s. 13833. Anlaşmada öngörülen başlıca hükümler şunlardı: Bir kere, İngiltere, 20 ay içinde, Mısır'da bulunan askerlerini geri çekmeği ve 1936 tarihli (1951 Ekiminde Mısır

İngiltere-Mısır uyuşmazlığı devam ettiği sürece, Irak'ın —nihayet bir Arap ülkesi olarak— Batı'yla işbirliğine girmesi güç olacağı gibi, kurulması düşünülen Pakt'ın Arap dünyası içindeki başarı şansı da azalacaktı. Bu nedenle, İngiltere ile Mısır arasında anlaşmaya varılması gerek Türkiye'de ve gerekse Irak'da olumlu karşılanmıştır :

Irak Başkanı N. Sait Paşa, Türkiye'yi 1954 Ekiminde ziyareti sırasında İstanbul'da yaptığı basın toplantısında, «...Süveyş Kanalı ve Filistin meseleleri Arap memleketlerini tatmin edecek münasip bir hal çaresine bağlanırsa, bütün Arap devletleri Batı ile işbirliği yapılabileceğine kani bulunmaktadırlar.» demiştir.[25] Irak Başbakanı'nın belirttiği gibi, Batı ile işbirliği başlıca iki sorunun çözümüne bağlı olduğuna ve İngiltere-Mısır Anlaşmasıyla bu sorunlardan bir tanesi yani Süveyş konusu bir çözüm yoluna girdiğine göre, Irak'ın Batı ile İşbirliğinden duyabileceği endişe önemli ölçüde hafiflemiş demekti. Nitekim, İngiltere-Mısır Anlaşması, Irak'da olumlu karşılanmış ve «Orta Doğu'daki ve özellikle Irak'daki İngiliz-Arap ilişkilerinin iyileştirilmesi yolunda atılmış hayırlı bir adım» olarak kabul edilmiştir.[26]

Öte yandan, İngiltere-Mısır Anlaşması, Türkiye'de de olumlu karşılanmıştır. Bu konuda bir yazar şöyle diyordu :

---

tarafından feshedilmiş olan) İngiltere - Mısır Andlaşmasmm sona erdiğini kabul ediyordu. Anlaşmanın diğer bir hükmüne göre, Mısır'a veya Arap Birliği'nin başka bir üyesine ve Türkiye'ye karşı silâhlı bir saldırı halinde, İngiltere, Süveyş'deki üssü kullanmak imkânını elde ediyordu. Savaş durumu sona erince de, İngiltere, bu üssü tekrar ve derhal boşaltacaktı. Anlaşmada, ayrıca, Süveyş Kanalı'nm Mısır'ın ayrılmaz bir parçası olduğu belirtiliyor ve Kanal'ın uluslararası önemi dolayısıyla, 1888 tarihli İstanbul Sözleşmesine göre geçiş serbestliğinin devamı gerekliliği teyid ediliyordu. Anlaşma —tekrar uzatılmadığı takdirde— 7 yıl sonra yürürlükten kalkacaktı. Ancak, Süveyş Buhranından sonra, Mısır, Anlaşmayı 1 Ocak 1957 tarihinde feshedecektir. *Keesing's, 1957-1958*, s. 15300.

(25) *Ayın Tarihi*, Sayı: 251, Ekim 1954, s. 43. Irak Başbakanı, daha da önce, 17 Eylül (1954)'de Kahire'yi ziyareti sırasındaki bir basın toplantısında, Arap ülkelerinin 1949'da vardıkları bir anlaşmaya göre, Süveyş ve Filistin sorunları çözümlendiği takdirde Batı ile tam bir işbirliği yapacaklarını söylemiştir. Irak Başbakanı, Süveyş konusunun çözümlenmekte olduğunun anlaşıldığını, «dikenli bir konu» olan Filistin sorununun da kısa zamanda çözüme kavuşturulacağından emin bulunduğunu sözlerine eklemişti. *Keesing's, 1952-1954*, s. 13788.

(26) *Ayın Tarihi*, Sayı: 251, Ekim 1954, s. 312.

«...Türkiye ile Irak arasında başlayan görüşmeler ve atılan işbirliği temelleri, diğer Arap memleketlerine de yayılacak mıdır? Bu suali bugün cevaplandırmak mümkün değildir. Fakat Süveyş anlaşmasının bu hedefe varılmasını kolaylaştıracağı da muhakkaktır...»[27]

Mısır'ın İngiltere ile anlaşma imzalaması ve bu anlaşmaya Türkiye'nin güvenliğiyle ilgili bir hükmün konmuş olması,[28] Türk Hükümetince memnunlukla karşılanmıştır. Başbakan Menderes, Mısır Başbakanı Nâsır'a 21 Ekim (1954)'de gönderdiği mesajda, kanal sorununun çözüme bağlanmasından duyduğu memnunluğu şu şekilde ifade ediyordu :

«...hiç şüphe yok ki, Mısır'ın dünyadaki itibarını bir kat daha arttıracak ve ona sulhsever devletlerin işbirliğinde müstesna bir mevki temin edecektir. Elde ettiğimiz neticenin Orta Şark'da istikrar ve itimadın kuvvetlenmesi bakımından ehemmiyeti çok büyüktür. Bu suretle yalnız memleketinizin istilâsına değil, aynı zamanda yokedilmek tehlikesi karşısında mevcudiyetini koruyabilmek için bu sıkı tesanüde muhtaç olan hakikî sulh ve adalet âşıkı milletler camiasına da büyük bir hizmette bulunmuş oluyoruz. Kanal anlaşmasına Türkiye'nin emniyetini de derpiş eden hükmün konulmasından dolayı duyduğumuz teşek-

(27) *Ibid.*, s. 304'den, Ö. S. Coşar, «Mısır Şimdi Ne Yapacak?», *Cumhuriyet*, 21.X.1954.

(28) *supra.*, s. 57.
Türkiye ile ilgili bir hükmün İngiltere ile Mısır arasında yapılan anlaşmada yer alması, Türkiye'nin, 1950'lerin başlarından itibaren Orta Doğu'da Batı ile «kader birliği»ne girişmesinin bir belirtisi oluyordu. Mısır, bu «tavizi» İngiltere'ye isteyerek vermemişti. İngiltere ile Mısır arasındaki görüşmelerde bu konu tartışmalara yol açmıştır. Görüşmeler sırasında Mısır hükümetinin sözcüsü, bu konuda yaptığı bir açıklamada, Orta Doğu Komutanlığını birlikte teklif etmeleri dolayısıyla, İngiltere ile Türkiye arasında hiçbir fark bulunmadığını, İngiltere'nin bu nokta üzerinde ısrarla durmakla, görüşmeleri bir çıkmaza sokmak suretiyle Süveyş'deki durumu devam ettirmek istediğini söylemiştir. *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1953, s. 6. Mısır Cumhurbaşkanı Necip de bu konuda şunları söylüyordu: «...Meselenin düğüm noktası, Türkiye'nin NATO ittifakında üye oluşudur. Şöyle ki, meselâ Fransa tecavüze uğrayacak olursa, Türkiye kendisini de tecavüze uğramış sayacak ve bu takdirde Mısır daima, Süveyş üssünü NATO emrine vermek mecburiyeti altında kalacaktır. Böyle bir vecibe altında kalmak istemiyoruz.» *Cumhuriyet*, 19 Mart, 1954, s. 3.

kür hislerini bu vesile ile ifade etmeği zevkli bir vazifi telâkki etmekteyim...»[29]

Bu olaydan sonra, Türkiye başta Mısır olmak üzere, Arap ülkelerine karşı bir dostluk kampanyasına girişmiştir.[30] Anlaşılan Türkiye, İngiltere-Mısır Anlaşmasından sonra Orta Doğu'da bir Pakt'ın daha kolaylıkla kurulabileceğine ve diğer Arap ülkelerinin de Irak'ı izleyerek, Türkiye ile işbirliğine yöneleceğine inanmağa başlamıştır. Ancak, gelişmeler Türkiye'nin bu değerlendirmesinin fazla «iyimser» olduğunu kısa zamanda ortaya koyacaktır :

(iii) Türk-Irak Deklarasyonu

İngiltere-Mısır Anlaşmasının «cesaret verici» ortamı içinde Türk ve Irak yöneticileri Ocak 1955'de tekrar biraraya geldiler. 6 Ocak (1955)'de Başbakan Menderes ve diğer Türk yöneticileri Irak'ı ziyaret ettiler. Görüşmeler sonunda 12 Ocak'da yayınlanan Türk-Irak Deklarasyonu'nda, Irak Başbakanı'nın 1954 Ekiminde İstanbul'u ziyareti sırasında, Orta Doğu'nun güvenliği için kurulması gerektiği tesbit edilen işbirliğinin «bir an önce gerçekleştirilmesini ve genişlemesini temin maksadıyla, Türkiye ve Irak'ın bir antlaşma akdini kararlaştırdıkları» açıklanıyordu. Deklarasyon'da daha sonra şöyle deniliyordu :

> «Bu vesika, Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 51. maddesinde ifade edilmiş olan meşrû müdafaa hakkına istinaden, âkitlere, gerek bölgede, gerek dışından, yani her nereden olursa olsun, kendilerine vukubulabilecek tecavüzlere müştereken karşı konulması için onlar arasında işbirliği yapılması taahhüdünü ihtiva edecektir.
>
> Bu andlaşmaya, vakit kaybedilmeksizin, çok yakın bir zamanda, nihaî şekli verilip imzalanacaktır.
>
> Türkiye ve Irak hükümetleri, Orta Şark'da, Birleşmiş Milletler Andlaşmasınm prensiplerine ve bu prensiplere dayanan kararlara uygun şekilde istikrarın tesisine, her ne şekilde olursa olsun tecavüz niyetlerinin önlenmesi

(29) *Ayın Tarihi*, Sayı: 251, Ekim 1954, s. 72.

(30) Başbakan Menderes'in 26 Aralık 1954 günü bu konuda verdiği demeç için bkz.: *Ayın Tarihi*, Sayı: 253, Aralık 1954, ss. 64-66.

suretiyle emniyetin takviyesine ve sulhün vikayesine hizmet edeceğine kani bulundukları böyle bir andlaşmaya, onun gayelerinin tahakkukuna hizmet azmini isbat etmiş olan veya coğrafî mevkiinden dolayı veya elindeki imkânlar sayesinde bu yolda faaliyet sarfedebilecek vaziyette bulunan devletlerin iltihakını faydalı ve lüzumlu telâkki eylemektedirler.

Bu itibarla, bu andlaşmanın nihaî şeklini almasına takaddüm edecek çok kısa zaman zarfında bu mevzuda kendileriyle beraber hareket etmek arzusunu gösterecek devletlerle sıkı temas halinde bulunacaklar, mümkün olursa vesikanın imzasının onlarla birlikte yapılmasına çalışacaklar ve her hal ve kârda imzadan sonra dahi aynı gayretlere devam edeceklerdir.»[31]

Deklarasyon incelendiğinde, kurulması düşünülen Pakt'ın şu özellikleri taşıyacağı anlaşılıyordu :

— Bir kere, Pakt'ın gerek bölge içinde ve gerekse bölge dışından gelebilecek saldırılara karşı işbirliğini öngöreceği belirtiliyordu. Burada, «bölge dışından gelecek saldırı»yla, Sovyetler Birliği'nden yönelebilecek bir saldırının kastedildiği belliydi. «Bölge içinden gelecek saldırı» ifadesiyle ise, İsrail'in kastedildiği anlaşılmaktadır. Bu şekilde, Arap ülkelerinin, imzalanacak andlaşmaya katılmalarını teşvik etmek amacının güdüldüğünü söylemek mümkündür.

— İkincisi; Türkiye ve Irak hükümetleri, andlaşmaya katılmalarını uygun gördükleri devletlerin sahip olmaları gereken nitelikleri sıralarken, sadece coğrafî kıstas, yani bölge devleti olmak zorunluluğu üzerinde durmamışlardır. Kurulacak Pakt'm barışçı amaçlarının «tahakkukuna hizmet azm'ni ispat etmiş... veya elindeki imkânlar sayesinde, bu yolda faaliyet sarfedebilecek» durumdaki devletlerin katılmasının da «faydalı ve lüzumlu» bulunduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla, bölge dışmdan bir devletin, örneği İngiltere'nin, Pakt'a katılması bu şekilde mümkün olabilecek demekti.

---

(31) *Ayın Tarihi*, Sayı : 254, Ocak 1955, ss. 114–115.

(iv) Diğer Arap Ülkelerinin Tutumu

— Menderes'in Suriye ve Lübnan'ı Ziyareti

Türk-Irak deklarasyonunun son kısmında, imzalanması söz konusu olan andlaşmaya katılacak devletlerle «sıkı temas halinde bulunulması» öngörülüyordu. Bununla ilgili olarak, Başbakan Menderes, Ocak 1955'de Bağdad dönüşünde Suriye ve Lübnan'ı ziyaret etmiştir. 14 Ocak'da Şam'a uğrayan Türkiye Başbakanı, Suriye Başbakanı Faris el-Khoury ve diğer hükümet ileri gelenleriyle görüştükten sonra, aynı gün Beyrut'a geçerek Lübnan hükümetiyle de temaslarda bulunmuştur.[32]

Fakat her iki ülke de kurulacak Türk-Irak Paktı'na katılmak konusunda taahhüd altına girmekten çekinmişlerdir. Özellikle Suriye'de, Türk-Irak işbirliğine katılma fikri olumsuz tepkilere yol açmıştır.[33] Lübnan, Pakt konusuna nisbeten ilgi göstermesine rağmen kesin bir tutum alamamıştır. Lübnan Dışişleri Bakanı, 15 Ocak'da yaptığı açıklamada Türkiye'nin, Lübnan'ı, kurulacak Pakt'a katılmağa çağırdığını ve Türkiye'nin İsrail'le benzer nitelikte bir anlaşma yapmayacağı yolunda teminat verdiğini belirtiyordu. Ancak, görüşmeler sonunda yayınlanan ortak bildiride, Türkiye, Lübnan ve diğer Arap ülkeleri arasında ilişkilerin kuvvetlendirilmesi için temaslara devam edilmesi üzerinde anlaşmaya varıldığı belirtilmekle yetinilmekteydi.[34] Türkiye Başbakanı, yaptığı basın toplantısında Lübnan hükümetinin bir Orta Doğu savunma teşkilâtının kurulmasına taraftar olduğunu, ancak Arap Birliği'nin onayını almadan yalnız başına hareket etmek de istemediğini açıklamıştır.[35]

Suriye ve Lübnan'ın tutumu, Orta Doğu'da İngiltere-Mısır Anlaşmasına rağmen havanın hâla Batı'yla işbirliğine elverişli olmadığını gösteriyordu. Batı'ya yakın bir yönetim olduğu halde, Lübnan'ın da tereddüt göstermesi, âdeta kurulacak Pakt'ın sonucunu belli etmekteydi.

— Mısır'ın Tepkisi

Pakt fikrine Mısır'ın tepkisi ise şiddetli olmuştur. Oysa, İngil-

(32) *Keesing's, 1955-1956*, s. 14057.
(33) *Ibid.*, s. 14057.
(34) *Ibid.*, s. 14057.
(35) *Ibid.*, s. 14057.

tere–Mısır Anlaşması, gerçekten Orta Doğu Paktı için bir dönüm noktası ise, Mısır'ın, Pakt karşısında olumlu bir tutum alması beklenirdi. Nitekim, yukarıda da belirtildiği gibi, özellikle Türk yöneticileri, Mısır'dan «ümitliydiler». Ancak, İngiltere–Mısır Anlaşmasının anlamının biraz fazla büyültülmüş olduğu kısa zamanda ortaya çıkmıştır.

Mısır hükümeti, 16 Ocak'da Arap ülkelerinin Başbakanlarını, Türk–Irak anlaşmasıyla Arap birliğine «indirilen ciddî darbe»yi görüşmek üzere toplantıya çağırdı.[36] 22 Ocak'da başlayan ve 6 Şubat'a kadar devam eden görüşmelerde Mısır diğer Arap ülkelerinin, Türk–Irak işbirliğine karşı kesin bir cephe almalarını sağlayamamakla beraber, toplantının havası, Irak'dan başka bir Arap ülkesinin Türkiye ile işbirliğine katılmayacaklarını da ortaya koymuştur.[37] Mısır, Türkiye ile işbirliğinin, aslında Batı ile işbirliği demek olacağı fikrini savunmaktaydı ki, herhalde bu değerlendirme yanlış değildi. Mısır hükümetinin organı durumundaki *El Cumhuriye* gazetesi, «Arap ülkelerinin, doğrudan doğruya ABD ve İngiltere veya dolaylı olarak Türkiye kanalıyla Batı ittifaklarına sürüklenmelerinin doğru olmayacağı»nı yazıyordu.[38]

Mısır hükümeti, Arap ülkelerinin Türkiye ile işbirliğini önlemek için yoğun bir kampanya açmıştır. Kahire Radyosu, 25 Ocak (1955) günündeki yayınında, «İsrail dostu» olmakla suçladığı Türkiye ile bir ittifak yapmanın, İsrail'le dolaylı bir ittifak yapılması demek olacağını ve bunun Arap dâvasına ihanet olduğunu öne sürmüştür.[39] Hattâ, 27 Ocak (1955)'de Türkiye ile İsrail arasında askerî bilgi alışverişini öngören bir anlaşma yapıldığı iddia ediliyordu.[40]

— *Mısır'ın Tepkisi Karşısında Türkiye*

Arap ülkelerini bir Pakt etrafında toplamak amacıyla girişilen çabaların öncülüğünü üzerine almış bulunan Türkiye için, Mısır'ın açtığı kampanya şaşırtıcı olmuştur. Türkiye, İngiltere–Mısır Anlaşmasından sonra, Mısır'ın böyle bir tepki göstereceğini beklememişti.

(36) *Ibid.*, s. 14057.
(37) *Ibid.*, ss. 14057–14058.
(38) *Ibid.*, s. 14057.
(39) Patrick Seale, *The Struggle For Syria, A Study of Post–War Arab Politics, 1945–1958*, Oxford University Press, London, 1965, s. 217.
(40) Faiz S. Abu–Jaber, «The Origins of Soviet–Arab Cooperation», *Mizan*, Vol. XI, No. 4 (July/Aug., 1969), s. 226.

Mısır'ın bu tepkisi karşısında Türkiye bir süre «savunma» durumunda kalmış, kurulacak Pakt'a Arap ülkelerinin katılacağı yolundaki ümidini kaybetmek istememiştir. Mısır'ın yukarıda belirtilen iddiaları karşısında Türk hükümeti 30 Ocak (1955)'de şu açıklamayı yapmıştır :

> «Türk-Irak anlaşmasının tevlit ettiği müsbet havayı bozmak kasdiyle Türkiye ile İsrail arasında askerî ittifak akdedildiğine veya yapılacak Türk-Irak paktına İsrail'in de dahil olacağına dair her türlü ciddiyetten âri bir takım haberlerin neşredilmekte olduğu müşahade edilmektedir. Bu haberlerin her türlü asıl ve esastan âri olduğunu tekzip etmeğe Anadolu Ajansı memur edilmiştir.»[41]

Başbakan Menderes de, 21 Ocak'da verdiği demeçte, Mısır'ı kazanmak amacıyla şunları söylemiştir :

> «...İki memleket Başvekilleri arasında bir temas temin edilmesini Mısır hükümetinden hürmet ve muhabbetle rica ettik. Memleketimize şeref vermek arzusunu izhar ettikleri takdirde, muhterem Mısır Başvekilinin bu ziyaretinin Türk hükümetini ve milletini bahtiyar edeceğini ve kendisine elden gelen her türlü itibar ve hürmetin gösterileceğini bildirdik. Kendilerinin bu ziyareti arzu etmemeleri takdirinde, istedikleri tarihte Mısır'ı ziyarete hazır olduğumuzu ve bizimle herhangibir sebeple Mısır'da görüşmek arzu olunmaması halinde ise, hatta diğer dost bir memlekette bu temasın yapılmasının da mümkün olabileceğini ilâve olarak arzeyledik.
>
> Bu ısrarlı ricalarımıza karşı, memleketimizle birdenbire sıkı temasa geçilmesine Mısır umumi efkârının müsait bulunmadığı ve bu hususta zamana ve birtakım zemin ve efkârı hazırlayıcı faaliyetlere ihtiyaç bulunduğu cevabı verildi... Şu anda ifade edebilirim ki, bugün dahi görüşmek arzu ederlerse nereye ve ne zaman isterlerse derhal gitmeğe hazır bulunuyoruz.
>
> ...Bu beyanatımla, aynı zamanda kardeş Mısır'ın cümlemizin hayranı olan bu teşebbüsümüzü iyi mânasında

(41) *Ayın Tarihi*, Sayı: 254, Ocak 1955, s. 110.

alarak her suretle bizi takviye etmesini ve bütün Arap devletlerinin de kardeşlik esasına dayanan böyle bir müdafaa camiası teşkilinde bize iltihak eylemesini tekrar ve âlenen rica etmek maksadını da temine çalışmış olmaktan memnunluk duymaktayım...»[42]

Mısır'ın Batı ile işbirliğini reddettiği için, bu sonucu doğuracak bir Pakt'a girmek istemeyişini Türkiye yanlış değerlendirmekte devam ediyordu. Türkiye, «dostluk», «kardeşlik» duygularının Arap ülkelerini peşinden sürüklemesi için yeterli olduğunu sanıyor. Batı faktörünün, Türkiye ile Arap ülkeleri arasında işbirliğini güçleştirici bir unsur olduğunu göremiyordu. Türkiye, İngiltere-Mısır Anlaşmasının imzalanmasını da Arap ülkelerinin böyle bir işbirliğine hazır oldukları şeklinde değerlendirmişti. Ancak Mısır'ın İngiltere ile imzaladığı Anlaşma bir ittifak andlaşması değildi. Mısır, bu Andlaşmayla İngiltere'yi ülkesinden çıkarmağa çalışmış ve bunda önemli bir başarı da elde etmişti. İngiltere'den veya genel bir deyişle, Batı'dan kopmağa çalışan bir ülkenin, Batı'ya karşı şu veya bu şekilde mücadele vermiş diğer Arap ülkeleri gibi, aslında tekrar Batı'ya «bağlanma» sonucunu verecek bir Pakt'a katılması her halde kolay olmayacaktı. İşte, Türkiye bunu görememiştir.

(v) Pakt'ın İmzalanması

Pakt fikrine gösterilen olumsuz tepkilere rağmen, Türkiye ve Irak,[43] 24 Şubat 1955 günü Bağdad'da 12 Ocak 1955 tarihli Türk-Irak Deklarasyonunda[44] öngörülen Andlaşmayı imzaladılar.[45]

Andlaşmanm başlıca hükümleri şu şekildeydi :

— Taraflar, BM Yasasının 51. maddesine uygun olarak, güvenlik ve savunmaları için işbirliğinde bulunacaklardı. Bu işbirliğini

(42) *Ibid.*, ss. 118-119. Türkiye Başbakanı'nın Mısır Başbakam'yla görüşme isteği, 23 Ocak'da Kahire'de Türk Büyükelçisi tarafından Mısır hükümetine duyurulmuş fakat reddedilmiştir. 24 Ocak'da Mısır Dışişleri Bakanlığı sözcüsü tarafından yapılan açıklamada Türkiye'nin kurulacak Pakt'a katılması yolunda Mısır'a yaptığı teklifin de reddedildiği bildiriliyordu. *Keesing's, 1955-1956*, s. 14058.

(43) Irak'ın Mısır'ın tepkisi karşısındaki tutumu için bkz.: *Keesing's, 1955-1956*, ss. 14057-14058.

(44) *supra.*, s. 59.

(45) Metni için bkz.: *Keesing's, 1955-1956*, s. 14105, *Ayın Tarihi*, No. 255, Şubat 1955, ss. 185-188 ve *Düstur*, 3. Tertip, Cilt. 36, ss. 424-425.

gerçekleştirmeğe yönelmiş tedbirleri almak üzere taraflar birbirleriyle özel anlaşmalar yapabileceklerd'. (m. 1)

— Âkit taraflar, birbirlerinin içişlerine hiçbir şekilde karışmayacaklar ve aralarındaki sorunları BM Yasasına uygun olarak barışçı yoldan çözümleyeceklerdi. (m. 3)

— Pakt'm, tarafların mevcut uluslararası taahhütleriyle çelişme halinde olmadığı belirtiliyor, öte yandan tarafların Pakt'la bağdaşmayacak uluslararası taahhüt altına girmemeleri de öngörülüyordu. (m. 4)

— Yeni üyelik konusunda ise, Pakt'm Arap Birliği'nin üyelerine ve bölgedeki güvenlik ve barışla ilgili olup da, taraflarca da tanınmış bulunan ülkelere açık olduğu belirtiliyordu. Pakt'a sonradan katılan ülkeler de 1. maddede öngörülen şekilde, Pakt'a üye diğer ülkelerle özel anlaşmalar yapabileceklerdi. (m. 5)

— En az 4 ülkenin Pakt'a katılmasından sonra, Bakanlar düzeyinde bir Daimî Konsey'in kurulacağı öngörülüyordu. (m. 6)

— Pakt, 5 yıl için yürürlükte kalacak ve 5'er yıllık sürelerle yenilenebilecekti. Taraflardan herhangibiri, belirtilen sürenin bitiminden 6 ay önce durumu diğer üyelere bildirmek üzere Pakt'dan çekilebilecekti. (m. 7)

Pakt'm hükümleri arasında, özellikle 5. madde dikkati çekmektedir. Yeni üyelikle ilgili bu maddeye göre, Pakt'a katılacak bir devletin taraflarca tanınmış olması gerekiyordu. İsrail, Irak tarafından tanınmadığına göre Pakt'a giremiyecek demekti. Bu hüküm, Arap ülkelerini kazanmak amacını taşıyordu.

B. Pakt'ın Sonuçları

1. *Orta Doğu'da Birliğin Sağlanamaması*

a. Genel Olarak

Bağdad Paktı'nın başlıca amacı, bölge devletlerini ortak bir teşkilât içinde toplamak idiyse, sonuç beklenenin tam tersi olmuştur. Bağdad Paktı birleştirici olamamış, âdeta Orta Doğu'yu parçalamıştır. Şöyle ki, 23 Eylül 1955'de Pakistan[46] ve 3 Kasım (1955)

(46) *Ibid.*, s. 14454.

'de de İran'ın[47] katıldığı Pakt'a, başka bir Orta Doğu'lu ülke girmemiştir. Bu ülkeler ise Orta Doğu'nun Arap olmayan kuzey kuşağına mensuptular. Pakt'a Arap ülkelerinin katılmaması, Orta Doğu'nun Arap olan ve olmayan ülkeleri arasında bir mesafe yaratmış oluyordu.[48]

b. Arap Ülkelerinin Bloklaşmaları

Bağdad Paktı, Orta Doğu'da bütünlük sağlayamadığı gibi, Arap ülkelerinin de kendi içlerinde bölünmeleri sonucunu vermiştir :

(i) Mısır-Suriye-Suudî Arabistan Bloku

Bağdad Paktı'mn imzalanması üzerine, Mısır Suriye ve Suudî Arabistan, 6 Mart'da yaptıkları ortak bir açıklamada, «Arap dünyasının askerî, siyasal ve ekonomik yapısını güçlendirmek» üzere ayrı bir andlaşma imzalamağa karar verdiklerini bildirdiler.[49] Suudî Arabistan, geleneksel Haşimî aleyhtarlığı dolayısıyla Mısır'ın arkasında yer almıştı.[50] Suriye'de de Sabri-Al Asali başkanlığındaki hükümetin temel politikası, «Türk Paktına karşı mücadele etmek»di.[51]

(ii) Lübnan ve Ürdün'ün Tutumu

Lübnan ve Ürdün, bir yandan Mısır'ın, öte yandan da Türkiye'nin çabalarına rağmen ne Mısır'ın liderliğindeki bloka ve ne de Bağdad Paktı'na katılmak istemediler. Daha açık bir ifadeyle, her iki ülkenin başında da, aslında Batı'ya yakın yönetimler bulunmasına rağmen, Mısır'ın liderliğindeki aleyhte kampanyadan çekinerek, Bağdad Paktı'na girmeğe cesaret edemediler ve «tarafsız» kalmağı tercih ettiler.

(iii) Irak'ın Yalnızlığa İtilmesi

Pakt'a giren tek Arap ülkesi Irak, bu şekilde Arap dünyasında tecrit edilmiştir. Irak yöneticilerinin Batı'yla işbirliği yapmakla Arap

(47) *Ibid.*, s. 14505.
(48) Campbell, *Defense of...*, s. 62.
(49) *Keesing's, 1955–1956*, s. 14105. Mısır ve Suriye 20 Ekim (1955)'de, Mısır ve Suudî Arabistan da 27 Ekim'de askerî pakt imzaladılar. s. 14485.
(50) Campbell, *Defense of...*, s. 55.
(51) Abu-Jaber, *op. cit.*, s. 227'den, *Al-Ahram*, 14.II.1955.

dâvasına ihanet ettikleri yolundaki kampanya gittikçe yoğunluk kazanmıştır. Hattâ, 1958 Irak İhtilâlinin tohumları bu şekilde atılmıştır denilebilir. Bağdad Paktı, Irak yöneticilerinin sonunun başlangıcı olmuştur.

c. İsrail'in Tepkisi

Bağdad Paktı'nm 5. maddesinde yer alan ve Pakt'ın Arap Birliği'nin üyelerine ve taraflarca tanınmış ülkelere açık olduğu şeklindeki hüküm, Irak Başbakanı'nın 26 Şubat (1955)'de Irak Parlâmentosu'ndaki konuşmasında belirttiği gibi[52] İsrail'i kastediyordu. Arap ülkelerince ve bu arada Irak tarafından tanınmamış olan İsrail'in Pakt'a alınmasının söz konusu olmayacağı gösterilmek isteniyordu. Fakat bu hüküm, Pakt'a cephe alan Arap çevreleri için yeterli olamadığı gibi, İsrail'de de kendisine yönelmiş bir Pakt'la karşı karşıya bulunduğu sanısını uyandırmıştır. Gerçekten de, Bağdad Paktı, İsrail'de tepkiyle karşılanmıştır. İsrail Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, Andlaşmayı, «İsrail'e karşı» olarak nitelendirmiş ve Andlaşmanın, «İsrail'e karşı Arap duygularını teşvik edeceğini ve Arap saldırganlığını arttıracağını» öne sürmüştür.[53] İsrail hükûmeti, Londra ve Vaşington'a Türk-Irak Paktı karşısında duyduğu endişeyi bildirmiş ve ABD ve İngiltere hükümetlerinin, Andlaşmanın «İsrail-aleyhtarı» yönü üzerinde durmalarını istemiştir.[54]

Bu şekilde, Bağdad Paktı'nm bir sonucu da, Orta Doğu'da zaten mevcut bulunan Arap-Yahudi ayrılığını pekiştirmek olmuştur.

2. *İngiltere'nin Katılmasının Olumsuz Etkisi*

Pakt'ın, yeni üyelikler hakkındaki 5. maddesinde, «bölgedeki güvenlik ve barışla ilgili» ülkelerin de Pakt'a girebilecekleri öngörülüyordu. Bu şekilde «bölgedeki güvenlik ve barışla ilgili» olan Batı'lı büyük devletlerin de Pakt'a katılabilme imkânı sağlanıyordu. Nitekim, İngiltere, 4 Nisan 1955'de Bağdad Paktı'na katılmıştır.[55]

İngiltere'nin Pakt'a girişi, Pakt açısından bir zayıflık unsuru olmuştur. Çünkü, Bağdad Paktı bölge devletlerini birarada toplamak amacıyla plânlanmıştı. O halde, Orta Doğu ülkesi olmayan İngil-

(52) *Keesing's, 1955-1956*, s. 14105.
(53) *Ibid.*, s. 14106.
(54) *Ibid.*, s. 14106.
(55) *Ibid.*, s. 14138.

tere'nin bu kuruluşa girmemesi gerekirdi. Üstelik İngiltere, Orta Doğu'da Arap milliyetçilerinin mücadelelerine hedef teşkil edegelen bir ülke idi. İngiltere'nin de bulunduğu bir örgüte Arap ülkelerinin katılmak istememeleri ve hattâ cephe almaları tabiî olacaktı. Öte yandan, Arap ülkeleri, İngiltere'nin Bağdad Paktı'ndan kendi çıkarı için yararlandığını da gördüler. Şöyle ki, İngiltere Pakt'a girdiği gün, Irak'la arasında 1930 tarihinde imzalanmış ve süresi 1957 yılında sona erecek olan Anlaşmayı yerileyen yeni bir Anlaşma imzalanmıştır.[56] İngiltere ile Irak arasında, Irak'ın savunması için işbirliği yapılmasını öngören Anlaşma'ya göre, İngiltere, Irak silâhlı kuvvetlerinin yetiştirilmesi ve donatılmasını üzerine alıyordu. Irak'a bir silâhlı saldırı olduğu veya Irak'ın güvenliğini tehlikeye düşüren bir saldırı tehdidi ortaya çıktığı takdirde, İngiltere Irak hükümetinin isteği halinde, Irak'ın savunmak üzere gerekirse silâhlı kuvvetleriyle de bu ülkenin yardımına koşacak, Irak hükümeti de, bu yardımın hızlı ve etkili bir şekilde yapılabilmesi için gereken kolaylıkları sağlıyacaktı. Anlaşma, gerek İngiltere ve gerekse Irak, Bağdad Paktı'na üye oldukları sürece geçerli kalacaktı.

Böylece, İngiltere, Bağdad Paktı sayesinde, «Irak'ın bir kapısından çıkıp, diğerinden tekrar içeriye giriyordu».[57]

3. *ABD'nin Pakt Karşısındaki Tutumu*

İngiltere, Pakt'a üye olduğu halde, diğer Batı'lı büyük devlet ABD ise Bağdad Paktı'na üye olarak katılmadı. Oysa, Pakt'a giden gelişmeler, ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in 1953 Mayısında Orta Doğu ülkelerini ziyaretiyle başlamıştı. Daha sonra da Türkiye–Pakistan ve Türkiye–Irak arasında Pakt'ın ilk halkalarının kuruluşu sırasında da ABD'nin fiilî desteği söz konusu olmuştu.[58] Ancak, ABD Bağdad Paktı'na üye olmamıştır. Bir yandan Arap ülkelerinin, öte yandan da İsrail'in Pakt'a gösterdiği tepkiler karşısında ABD, Pakt'a üye olmaktan çekinmiştir.

Yukarıda, İngiltere'nin bölge devleti olmaması ve Batı'lı bir büyük devlet sıfatı taşıması dolayısıyla, bir bölge kuruluşu niteliğindeki Pakt'a katılmasının olumsuz etkisinden söz edilmişti. Bu bakım-

(56) Metni için bkz.: *Ibid.*, s. 14137.
(57) Aptülahat Akşin, «Türkler ve Araplar», *Orta Doğu*, Yıl: 4, Sayı: 34 (Şubat, 1965), s. 3.
(58) *supra.*, s. 53.

dan, İngiltere gibi hem Batı'lı bir büyük devlet niteliği taşıdığı ve hem de bölge devleti olmadığı halde, ABD'nin Pakt'a girmemesi, Pakt'm Arap ülkelerinde uyandırdığı tepkinin daha da artmasını önlemiş olabilir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, ABD, Pakt karşısında ilgisiz kalmış da değildir. Bağdad Paktı Konseyi'nin 21-22 Kasım (1955)'de Bağdad'da yaptığı ilk toplantıda, ABD, Pakt'la «siyasal ve askerî temas» kurmayı ve Konsey toplantılarında bir gözlemci bulundurmayı kabul etmiştir.[59] Konsey'in 16-19 Nisan 1956'da Tahran'da yaptığı toplantıda da ABD, Pakt'm Ekonomi ve Yıkıcı Faaliyetlerle Mücadele Komitelerine katılmağa karar vermiştir.[60] Dolayısıyla ABD'nin Pakt'a resmen üye olmaması, Pakt içindeki fiilî statüsünde fazla değişiklik yapmamıştır. Bu durumda, ABD'nin Pakt'la ilişkilerini «mesafeli» tutması, her halde Arap ülkeleri için tatmin edici olamazdı. Üstelik, ABD'nin resmen, üye olmaktan kaçınması, özellikle ekonomik yardım amacıyla ABD'ni aralarında görmek isteyen Pakt'ın bölgesel üyelerini de tatminsizliğe sevketmiştir.

4. *SSCB'nin Orta Doğu'ya Girmesi*

Bağdad Paktı'nın kuruluşundaki temel neden, özellikle 1950 Kore Savaşından sonra ABD'ni ciddî olarak endişelendiren Sovyetler Birliği faktörüydü. Bağdad Paktı, SSCB'ni «çevreleme politikası»nın yeni bir uygulaması, SSCB'nin etrafında kurulmakta olan «güvenlik kordonu»nun yeni bir halkası olarak düzenlenmişti. Oysa, Pakt, bu noktada da beklenenin tam tersi bir sonuç yaratmıştır.

Bağdad Paktı aleyhtarı kampanyanın lideri Mısır, 1955 Eylülünde, Doğu blokuna mensup bir ülke olan Çekoslovakya ile silâh yardımını öngören bir anlaşma imzalamıştır.[61] Mısır Başbakanı Nâsır, 27 Eylül (1955)'de yaptığı açıklamada bu Anlaşmayı haber veriyordu.[62] Nâsır, Mısır ordusunun silâhla donatımının gerektiğini ve bunun için birçok ülkeye (bu arada Çekoslovakya'ya) başvurulduğunu, fakat özellikle büyük devletlerin, yardıma karşılık olarak şart ve kayıtlar ileri sürdüğünü söylemiş ve şunları eklemiştir :

(59) *Keesing's, 1955-1956*, s. 14565.
(60) *Ibid.*, s. 14873.
(61) *Keesing's, 1955-1956*, s. 14449.
(62) Açıklamanın metni için bkz.: Hurewitz, *Diplomacy in the...*, Vol. II, ss. 401-405.

«...(Bu şart ve kayıtları) reddettim, çünkü... prensiplerimizden asla vazgeçmeyeceğiz.

Çekoslovakya'dan aldığımız cevapta, Mısır ordusunun silâh ihtiyacını karşılamak üzere, ticarî esasa dayanan bir anlaşma teklifinde bulunuluyordu. Kabul ettik ve Mısır'a silâh verilmesini öngören bir ticarî anlaşmayı geçen hafta Çekoslovakya ile imzaladık. Anlaşma, Mısır'ın silâh karşılığında Çekoslovakya'ya pamuk ve pirinç gibi maddeler vermesini öngörmektedir...

Bugün, ... bu konuşmayı yaparken, orada burada —Londra'da, Vaşington'da— protesto seslerinin yükseldiğini duyuyorum. Bu sesler, bizi kontrol ve nüfuz altında tutmak isteyenlerin sesidir. Bu kontrol ve nüfuzu yıkmak için savaşacağız...»

Konuşmasında, daha sonra, bu anlaşmayla, SSCB'nin Mısır ve Orta Doğu üzerinde nüfuz elde edeceği yolundaki iddiayı da reddeden Nâsır, «herhangibir kayıt veya şart taşımayan bu ticarî anlaşmanın Rus nüfuzuna yol açmasının söz konusu olmadığı»nı, aksine, «uzun yıllar tahakküm eden dış baskının yok edilmesi»ni sağlayacağını söylüyordu. Ancak, ne olursa olsun, Mısır'a silâh vermeği kabul eden devlet, yani Çekoslovakya, Sovyet Blokuna mensup bir ülkeydi. Dolayısıyla da, bu anlaşmanın Arap dünyası için yeni bir devrin başlangıcı olduğu ortadaydı.[63]

Bu şekilde, Bağdad Paktı'mn yarattığı tepkilerin hazırladığı ortam, esasen Pakt'a giden gelişmelerden endişe duymuş[64] olan Sovyetler Birliği'ni Orta Doğu'ya sokmuş oluyordu. Sovyetler Birliği'nin Arap Orta Doğu'sundaki psikolojik avantajı, hiçbir Arap ülkesinin Sovyetler Birliği ile sınır komşusu olmamasıydı.[65] SSCB ile komşu olan kuzey kuşak ülkelerinin aksine, Arap ülkelerinin —en azından güvenlik endişesi duymadıkları için— Sovyetler Birliği'ne yönelmiş bir Pakt'a katılmakta isteksizlik göstermeleri tabiî idi.

Böylece, uzun yıllar Batı'lı ülkelerin politik tekelinde kalan Orta Doğu, Sovyetler Birliği'nin de sahneye dahil olmasıyla, yeni bir

(63) Adnan Pachachi, «Non-alignment in the Arab World», *The Dynamics of...* (Ed., by Fayez A. Sayegh), *op. cit.*, s. 116.

(64) Bkz.: Spain, «Middle East Defense...», ss. 264-265.

(65) Hurewitz, *Middle East Politics...*, s. 75.

görünüş kazanmış olmaktaydı.[66] Avrupa ve Uzak Doğu'dan sonra, Orta Doğu da İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan iki blokun rekabet ve çatışma alanlarından bir yenisi oluyordu.[67] Bağdad Paktı, Orta Doğu'daki kuvvet mücadelesine «uluslararası bir nitelik» kazandırıyordu.[68]

Bu şekilde Bağdad Paktı, kuruluş amaçlarını gerçekleştirememekle kalmayıp, beklenenin tam aksi yönde sonuçlar vermiş olmaktaydı. Bağdad Paktı, «gerçekleştirmek istediği gâyeye oranla çok zayıf temeller üzerine oturtulmuş garip bir bina oluyordu».[69]

5. *Pakt'ın Türkiye Açısından Sonuçları*

a. Genel

Türkiye, Batı ittifakına katılması kesinleştikten sonra, Orta Doğu'da bir Pakt'ın kurulmasını âdeta «görev» kabul etmiştir. Dışişleri Bakanı F. Köprülü, 1952 başlarında İngiliz *Birmingham Post* gazetesine verdiği bir demeçte bu hususu şu şekilde belirtiyordu :

> «Orta Doğu emniyette olmadığı müddetçe, Avrupa da kendisini emniyette hissedemiyecektir... Orta Doğu'nun kalkınması ve müdafaası için bu bölge ile Batı arasında işbirliğini sağlamak Türkiye'nin vazifesidir.»[70]

Hükûmetin yarı-resmi organı *Zafer* gazetesinde de bu konuda şöyle deniliyordu: «...Türkiye dış emniyet ve dünya sulhü bakımından kendisine düşen mukaddes vazifeyi müdrik bulunmaktadır...»[71] Türkiye'nin Orta Doğu paktı konusundaki bu kesin, ve hattâ biraz «idealist» tutumu, Pakt karşısındaki tepkileri değerlendirişinde es-

(66) Metternich, vaktiyle Fransız İhtilaliyle ilgili olarak, «Fransızlar aksırınca bütün Avrupa soğuk algınlığına mâruz kalır» demişti. «SSCB'nin Orta Doğu'ya girişi de Batı'nın sıhhati üzerinde aynı etkiyi yapmıştır». B.S.E., «The Middle East: Background to the Russian Intervention», *The World Today*, Vol. 11, No. 11 (Nov., 1955), ss. 463-471, *passim.*

(67) Elie Kedourie, «Britain, France, and the Last Phase of the Eastern Question», *Soviet-American Rivalry in the Middle East*, (Ed., by. J. C. Hurewitz), Frederick A. Praeger, New York, 1969, s. 195.

(68) Seale, *The Struggle For Syria...*, s. 238.

(69) Armaoğlu, *Siyasî Tarih...*, s. 820.

(70) *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1952, s. 1.

(71) *Aylık Tarihi*, Sayı: 252, Kasım 1954, s. 93'den, Ö. Sanaç, «Dış İtibarımız ve Dünya Sulhundaki Rolümüz», *Zafer*, 18.XI.1954.

nek davranma imkânını ortadan kaldırmıştır. Türkiye, Orta Doğu paktının kurulmasındaki rolünü, mutlaka yerine getirilmesi gereken bir «görev» olarak kabul etmeseydi, Pakt karşısındaki tepkiler üzerine bu projeden tamamen veya hiç olmazsa bir süre için vazgeçmesi mümkün ve doğru olurdu.

b. Türkiye'nin Arap Ülkeleriyle İlişkilerine Etkisi

Türkiye, Irak'la giriştiği işbirliğine diğer Arap ülkelerinin de katılacağına, hattâ «katılmaları gerektiği»ne inanmıştır. Hükümet tarafından, 2 Şubat 1955'de yapılan bir açıklamada bu nokta şu şekilde ifade ediliyordu :

> «...Türkiye, kendilerine karşı aynı dostluk ve kardeşlik hisleri beslediği bütün Arap milletlerinin de bu anlaşmaya müsavat şartlarıyla ve en yakın zamanda katılmasını hem onların menfaatleri, hem kendi menfaati icabı görmekte ve bunu samimiyetle arzu etmektedir...»[72]

Dışişleri Bakanı F. Köprülü de, Türk-Irak Paktı'nın imzalanmasından sonra 27 Şubat (1955) günü TBMM'nde yaptığı konuşmada şöyle diyordu :

> «...bu andlaşmanın bizimle Irak için olduğu kadar Orta Doğu milletleri ve daha doğrusu dünyanın bütün hür milletleri cephesi için de emniyet ve istikrar sağlayan ve âti için büyük ümitler veren bir unsur teşkil ettiğine kaniiz... Irak'la akdettiğimiz andlaşma, kendileriyle asırlarca kardeşçe beraber yaşadığımız bu bölgenin realist ve sağlam düşünceli insanları için hayırlı ve ümit verici bir eserdir. Diğer kardeş Arap milletlerinin de bu çok hayırlı andlaşmaya bir an evvel iştirâklerini samimiyetle temenni etmekteyiz...»[73]

Türkiye, Bağdad Paktı'nm imzalanmasından önce olduğu gibi, Pakt'ın kuruluşundan sonra da Arap ülkeleri üzerinde çabalar sarfederek katılmalarını sağlamağa çalışmıştır. Bu amaçla, Pakt fikrine nisbeten yakınlık gösteren Arap ülkeleri —Lübnan ve Ürdün— üzerinde özellikle durulmuş, Cumhurbaşkanı C. Bayar, 1955 Hazira-

(72) *Ayın Tarihi*, Sayı: 255, Şubat 1955, s. 175.
(73) *Ibid.*, s. 140.

nında Lübnan'ı[74], (1955) Kasımında da Ürdün'ü[75] ziyaret etmiştir. Ancak, Türkiye'nin bu çabaları başarı sağlayamamış ve Pakt'ı Türkiye ile birlikte imzalamış olan Irak dışında hiçbir Arap ülkesi Bağdad Paktı'na katılmamıştır.

(i) Türkiye'nin Mısır ve Suriye ile İlişkilerinin Gerginleşmesi

Bağdad Paktı'na Arap ülkeleri içinde en fazla tepki gösteren Mısır ve onu izleyen Suriye'nin Türkiye ile ilişkileri gerginleşme içine girmiştir. Dışişleri Bakanı F. Köprülü, 26 Şubat (1955) günü TBMM'nde yaptığı konuşmada Pakt'a tepkiler karşısında şöyle diyordu :

> «...bizim Bağdad'dan ve bilhassa Şam ve Beyrut'dan ayrılmamızı müteakip bir kısım Arap memleketlerinin bu muahedeye karşı tamamiyle muarız bir vaziyet almaları ve bunu âdeta o mıntıkanın sulh ve sükûnuna karşı yapılmış bir suikast şeklinde göstermek istemeleri ve bu maksatla da bildiğiniz mâhut tarafsızlık siyasetini ileri sürmeleri, ne bu memleketin menfaatleri ile, ne bu mıntıkanın menfaati ile ve ne de yer yüzündeki sulh cephesinin hürriyet cephesinin menfaatleriyle kabili telif değildir... bîtaraflık cephesini teşkil ettiklerini zannedenler, bilhassa Orta-Şark sahasında bîtaraflık siyaseti ile kendi memleketlerini tehlikeden koruyacaklarını zannedenler hiç düşünmüyorlar ki eğer bugünkü müdafaa cephesi, hürriyet cephesi mevcut olmasa idi o memleketler şimdiye kadar, çoktan mütearrızın birer küçük lokması halinde ortadan kalkmış bulunacaklardı...»[76]

Dışişleri Bakam'mn konuşmasına hedef teşkil eden Mısır ve Suriye'nin 1955 Martında, Bağdad Paktı'na karşı yeni bir Pakt'ın[77] hazırlıklarına başlamaları, Türkiye'de tepkiyle karşılanmıştır. Başbakan Menderes, bu gelişme üzerine verdiği bir demeçte,[78] Türkiye'nin bütün dostâne yaklaşma çabalarına rağmen, Mısır'ın takındığı tutumu ve girişilen yeni Pakt teşebbüsünü eleştirmiştir. Suriye'nin, Mısır'ın baskılarına boyun eğerek yeni anlaşmaya katıldığını

(74) *Ayın Tarihi*, Sayı: 259, Haziran 1955, s. 78.
(75) *Ayın Tarihi*, Sayı: 264, Kasım 1955, s. 7.
(76) *Ayın Tarihi*, Sayı: 255, Şubat 1955, s. 131.
(77) *supra.*, s. 66.
(78) *Keesing's, 1955-1956*, s. 14106.

söyleyen Başbakan, Türkiye ile uzun bir ortak sınıra sahip olduğunu Suriye'nin «unuttuğu»nu öne sürmüştür. Oysa bu ortak sınırın, her iki ülkenin de birbiriyle ilgilenmesini zorunlu hâle getirdiğini belirten Türkiye Başbakanı, Türkiye'nin Suriye ile iyi ilişkileri arzuladığı halde, Suriye Hükûmetinin «Türkiye aleyhtarı» politikasına devamı halinde, Türkiye–Suriye ilişkilerinin geleceği hakkında «derin endişe» duymaktan kendisini alamayacağını da sözlerine eklemiştir.

Türkiye, bu görüşünü ifade eden bir notayı 10 Mart (1955)'de Suriye'ye vermiştir.[79] Suriye ise cevabî notasında Mısır'la yapılacak Pakt'ın, Türk–Irak andlaşmasına yönelmiş olmayacağını, Arap ülkelerini İsrail tehdidine karşı korumak amacını taşıdığını öne sürmüştür.[80] 13 Mart'da Suriye'ye verilen ikinci Türk notasında ise Mısır–Suriye anlaşmasının Irak'ı tecrit etmek ve Türk–Irak andlaşmasını etkisiz bırakmak amacına yöneldiği iddiası tekrarlanıyor ve Suriye'ye uyarıda bulunuluyordu.[81] Suriye, bu protestoyu 20 Mart'da reddetti; Türkiye de Suriye'nin bu cevabını kabul etmedi ve Başbakan Menderes'in ifadesiyle, Türkiye–Suriye ilişkileri «çok ciddi bir durum»a girmiş oldu.[82]

Görüldüğü gibi, Bağdad Paktı'nın imzalanmasından sonra, Türkiye, bu Pakt aleyhinde çalışan Arap ülkeleri ile ilgisini arttıramamış, daha geniş bağlar kurmak yoluna gidememiştir.[83] Aksine, Pakt'a karşı çıkan ülkeler tutumlarını sertleştirdikçe, Türkiye de gittikçe sertleşen bir tutum almıştır. Türkiye, Pakt karşısında gösterilen tepkiyi, Arap dünyasındaki liderlik yarışına bağlamıştır. Hükümetin yarı-resmî organı *Zafer* gazetesi bu konuda şöyle diyordu :

> «...Bazı Arap memleketlerinin Bağdad Paktı'na karşı giriştikleri hücumların hakikî saiklerini araştırmak gerekirse, Mısır'ın Bağdad Paktı'nda Arap dünyasının lideri olmak gibi hayli şâyanı münakaşa olan iddiasına karşı bir tehlike görmekte olduğunu, Suudi Arabistan'ın ise Irak'ın

(79) *Ibid.*, s. 14106.
(80) *Ibid.*, s. 14106.
(81) *Ibid.*, s. 14106.
(82) *Ibid.*, s. 14106.
(83) Ömer Sami Coşar, «Sanık Kim?», *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1957, s. 3.

kuvvet ve itibar kazanmasında bir Haşimî üstünlüğü tevehhüm ettiğini ve Suriye'ye de bu tarz bir endişe telkin edilmiş olduğunu müşahede etmek zarurî olur...»[84]

İşte, Türkiye'nin, Pakt'a gösterilen tepkileri yorumlayışındaki yanlışlık, hiç olmazsa eksiklik buradaydı. Aslında, Arap ülkelerinin bağlı olmaları gereken tek paktın Arap Birliği olduğunu savunan ve Arap dünyasının lideri olmağa çalışan Mısır'ın, Batı'yla ilişkilerinde bütün Arap ülkelerini arkasında görmek istediği, bu nedenle de Irak'ın —peşine başka Arap ülkelerini de taktığı takdirde— bu birliği bozmasından endişe duyduğu bir gerçekti.[85] Suudî Arabistan'ın geleneksel Haşimî aleyhtarlığı dolayısıyla, Suriye'nin de «bu tarz bir endişe» ile Pakt'a cephe aldıkları yanlış değildi. Türk yöneticilerinin bu görüşünde gerçek payı vardı. Ancak, derindeki neden başkaydı :

Arap ülkelerinde Bağdad Paktı'na gösterilen tepki, doğrudan doğruya Pakt'ın kuruluş amacıyla ilgilidir. Şöyle ki, Bağdad Paktı, Sovyetler Birliği'ne karşı, Batı'yla işbirliği kurmak, Orta Doğu bölgesini Batı savunma sistemine —dolaylı şekilde de olsa— bağlamak amacına yönelmişti. Arap ülkelerinin ise, sınır komşusu bile olmadıkları Sovyetler Birliği'ni yakın bir tehlike olarak duymaları söz konusu değildi. Üstelik, Pakt'a katılmak, Batı'ya da şu veya bu şekilde bağlanmak olacağına göre,[86] Sovyet tehlikesini tanımadıkları halde, uzun yıllar bağımsızlıkları için mücadele ettikleri ve İsrail'in kurulmasının da baş sorumlusu gördükleri Batı'yı daha fazla «teh-

(84) Gönlübol ve Ülman, «Türk Dış...», s. 168'den, «Bağdad Paktının Yıldönümü», *Zafer*, 24 Mart 1966. Aynı konuda, Radyo Gazetesi 29 Nisan 1956 tarihli yorumunda Mısır'ın liderlik iddiası hakkında şu ifadeyi kullanıyordu: «...Mısır liderleri, modası geçmekte olan bir emperyalizmin Orta Şark'da son amatörleri halindedirler. Afrika ve Orta Şark'ı içine alacak bir camia tesis edip bunun başına geçmek istemektedirler...» *Ayın Tarihi*, Sayı: 269, Nisan 1956, s. 89. Başbakan Menderes de 2 Temmuz 1956 tarihli İngiliz *Daily Telegraph* gazetesine verdiği demeçte şöyle diyordu: «...Mısır rejimi, Arap ve Müslüman dünyasının lideri olmak hülyası ile kendi arasına girdiği için, Bağdad Paktına cephe almıştır...» *Ayın Tarihi*, Sayı: 272, Temmuz 1956, s. 203.

(85) Campbell, *Defense of...*, ss. 54-55.

(86) Radyo Gazetesi, 9 Şubat 1955 tarihli yorumunda Mısır'a çatarken şu ifadeyi kullanıyordu: «...bugünkü Mısır idarecileri Arap âlemini Türkiye'den ve sulhsever Garp camiasının *işbirliğinden* (italikler yazara aittir) tecrid etmek, yani Orta-Şark'ı emniyetsiz ve istikrarsız bir vaziyette bulundurmak istiyorlar...» *Ayın Tarihi*, Sayı: 255, Şubat 1955, s. 183.

likeli» bulan Arap ülkelerinin, Bağdad Paktı'na cephe almaları tabiî idi. Bu nedenle, Bağdad Paktı'na Arap ülkelerinin katılabilmeleri için bu ülkelerin ilk önce, Batı'yla işbirliğinin «tehlikeli» olmadığına inandırılmaları, ondan sonra da Sovyetler Birliği'ne karşı ortak savunma tedbiri almak gereğini kabul etmeleri zorunluydu. Bu da ancak uzun vâdede gerçekleştirilebilirdi.[87]

Türkiye, kendi hesabına, bu gerçeği görmeliydi. Arap ülkelerinin Batı'ya karşı olan «endişeleri»ne anlayış göstermeliydi. Oysa, Türkiye, Batı'yla işbirliği yapmak istemeyen Arap ülkelerini âdeta suçlamıştır. Dışişleri Bakanı Vekili Ethem Menderes, 28 Aralık 1956 günü TBMM'nde yaptığı konuşmada bu suçlamaları şu şekilde ifade ediyordu :

> «...Bağdad Paktı, Birleşmiş Milletler anlaşmasının gâye ve ruhuna tamamen uygun ve bu antlaşmayı tamamlayıcı bir teşekküldür. Bu itibarla bunu yıkmak isteyenler doğrudan doğruya Birleşmiş Milletler anlaşması prensiplerine ihanet etmektedirler...
>
> (Suriye ve Mısır'ın) Türkiye'ye karşı hareket tarzı, âdilâne bir sulhün tesisi ve emniyetin takviyesi için çalışan hür memleketlere karşı takip ettikleri hareket tarzının bir parçasıdır. Mısır idarecileri, Garbe karşı husumeti, kendi ayaklarına dolaşacak derecede vahim ve geri dönülmez bir raddeye çıkarmışlardır. Arap ve (Asya-Afrika) âlemi ile Garp arasında bir uçurum açmayı, komünist âlemin hür dünyayı zayıflatmağa matuf siyasetine âlet olmayı, siyasetlerinin mihveri haline getirmişlerdir...»[88]

(ii) Bandung Konferansı'ndaki Türk Tutumunun Etkisi.

Türkiye ile Bağdad Paktı'na cephe alan Arap ülkeleri arasındaki gerginliğin temelinde yatan neden, 18 Nisan 1955'de Bandung'da toplanan Asya-Afrika ülkeleri Konferansı'nda[89] bir kere daha etkisini göstermiştir. 1945-1955 döneminin iki kutuplu dünyasını değiştirecek üçüncü bir «Tarafsızlar» blokunun başlangıcını teşkil eden

---

(87) «Orta Doğu Politikamızda Vuzuh», *Forum*, Cilt: VI, Sayı: 65 (1 Aralık, 1956) s. 1.

(88) *Ayın Tarihi*, Sayı: 277, Aralık 1956, ss. 159 ve 161.

(89) Konferans'ın ayrıntıları için bkz.: *Keesing's, 1955-1956*, ss. 14181-14185.

bu Konferans, Türkiye ile Mısır'ın ön plânda yer aldığı iki karşıt grubun görüşlerinin çatışmasına da sahne olmuştur. Türkiye ve Irak'ın[90] liderliğindeki bir kısım ülkeler, Batı ittifakının savunuculuğunu yapmışlar ve tarafsızlığa karşı çıkmışlardır. Konferans'da bir konuşma yapan Türk heyeti başkanı F.R. Zorlu şöyle diyordu :

> «...Tecavüzü durdurmanın, barış ve emniyeti idamenin yegâne yolu, hürriyet ve istiklâle karşı beslenen aşkı ruhlarına sindirmiş olan memleketlerin işbirliği yapmaları ve müttehit bir cephe teşkil etmeleridir.
>
> Eğer bugün barış ve emniyetin idame ettirilebileceğini ümit ediyorsak... bu ümit, hürriyetsever milletlerin teşkil ettikleri birlikten, teşriki mesailerinden ve nihayet bu hususun mütecaviz kimseler tarafından anlaşılmış olmasından neş'et etmektedir... Bu hakikatleri inkâr ve gerektiği kadar hazırlıklı olmamak, gözümüzü kapamak suretiyle tehlikeden masun bulunduğumuzu sanmak, sadece bu şekilde düşünenleri değil, aynı zamanda bütün bir topluluğu da tehlikeye mâruz bırakır. Bu kabil hayallere son zamanlarda çok rastladık ve hepsinin yıkılıp gittiğine şahit olduk. Çekoslovakya'nın mâruz kaldığı âkıbet bunun en güzel misâlidir.
>
> Herkes tarafından gâyet iyi bilindiği gibi, bu memleket... tarafsızlık siyaseti... 'yolun ortası bir siyaset' takibe çalışmış ve bunun bir neticesi olarak da hürriyetini istiklâlini, bu siyasetin müdafiliğini yapan liderlerini kaybetmiştir ve bunda şaşılacak bir şey yoktur...»[91]

Türkiye, bu şekilde tarafsızlığa karşı çıkarak, «yolun ortası bir siyaset»in, hürriyet ve bağımsızlığın kaybedilmesine yol açacağı gö-

---

(90) Ürdün ve Lübnan da, Bağdad Paktı karşısında «tarafsız» bir tutum almalarına rağmen, Bandung'da, Türkiye ve Irak'ı desteklemişlerdir. *Ibid.*, s. 14182.

(91) *Aylık Tarihi*, Sayı: 257, Nisan 1955, ss. 148-151. Başbakan Yardımcısı Zorlu'nun, 1956 Dışişleri Bütçesi görüşülürken TBMM'nde söylediği şu sözler Türkiye'nin Bandung'daki tutumunu izah açısından ilgi çekici sayılabilir: «...Bize düşen vazife vâzıhtır. Biz, kendi politikamızı, kendi görüşümüzü önce kendimiz savunacağız ve dostlarımızla birlikte savunacağız. Biz oraya (Bandung'a) son dakikada gittik. Bu iştirâki müttefiklerimiz çok arzu ettiler, aman gidin dediler, siz gitmediğiniz takdirde fena olacak dediler...» Gönlübol ve Ülman, «Türk Dış...», s. 167'den, *Zafer*, 26 Şubat 1956.

rüşünü savunurken, ön saflarında Mısır'ın da yer aldığı karşıt ülkeler ise tarafsızlık politikasının savunuculuğunu yapıyorlardı.

Bu şekilde, Batı faktörünün, Bağdad Paktı'na karşı çıkan ve tarafsızlığı savunan ülkelerle Türkiye arasında asıl ayırıcı neden olduğu ortaya çıkıyordu. Bağdad Paktı sonrası gelişmeler sırasında ve Bandung'da da görüldüğü şekilde, 1950'lerin ortalarından itibaren Türk dış politikası Orta Doğu'da Batı'yla tam bir paralellik içine girmiştir. Bu gelişmenin, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suyla ilişkilerine etkisine gelince: 1950'lerin ortalarından itibaren Türkiye, başta Mısır olmak üzere bir kısım Arap ülkelerinin karşısında; Irak başta olmak üzere bir kısım Arap yönetimlerinin ise yanında yer almıştır. Bakılacak olursa, birinci gruba giren Arap ülkeleri Arap dünyasının «radikal» kanadını, ikinci gruptakiler ise «muhafazakârlar»ı temsil ediyordu. Ancak, Orta Doğu tarihi içinde genel trendin «radikal» yönetimlerin lehinde olduğu, yani «radikal» yönetimlerin sayısının gittikçe arttığı, «muhafazakâr»larm ise bu genel eğilimin etkisiyle tutumlarını bir anlamda «radikalleştirdiği» gözönünde tutulacak olursa, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'sunda zamanla yalnızlığa itilmesi kaçınılmaz olacaktı. Nitekim, 1965 Aralık ayında BM Genel Kurulunda Kıbrıs konusunda yapılan oylama[92] bu durumu ortaya koyacaktır. Gerçekten de, Bağdad Paktı'nm yarattığı ortam içinde, bir Yunan gazetesine demeç veren Mısır Başbakanı Nâsır, Kıbrıs konusunda Yunanistan'ı desteklediğini açıklamıştır.[93] Böylece her ikisinin de başka nedenlerden dolayı İngiltere ve Türkiye ile arası açık olan Mısır ve Yunanistan arasında tabiî bir yakınlık doğmuş oluyordu. Bu şekilde denilebilir ki, 1965 yılında BM Genel Kurulunda Kıbrıs konusunda yapılacak oylamanın sonucu, âdeta daha 1955 yılında ortaya çıkmış olmaktaydı.

Bağdad Paktı'nın, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suyla ilişkileri üzerindeki etkisi hakkında özetle şunu söylemek mümkündür :

(92) *infra.*, s. 138.

(93) *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1955, s. 7. Mısır'ın bu tutumuna karşı Radyo Gazetesi 26 Eylül 1956 tarihli yorumunda şöyle diyordu: «...Müslümanlığın hâmisi geçinenlerin Türkiye'ye ve Kıbrıs'daki Müslümanlara karşı böyle cephe alması doğru olur mu? Yunanistan'daki Müslüman ekalliyetlerinin kötü vaziyeti ortada dururken Kıbrıs'dakilerin de aynı vaziyete düşmesini temenni etmek yerinde midir?...» *Ayın Tarihi*, Sayı: 274, Eylül 1956, s. 249.

1945'den sonra, önce yavaş ve daha sonra hızlı bir şekilde etkisini gösteren ve Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suyla arasını açan gelişmeler, Bağdad Paktı ile tam bir kesinlik kazanmıştır. Hattâ, denilebilir ki, 1945'den itibaren gerilmeğe başlayan Türk–Arap ilişkileri, Bağdad Paktı ile tamamen kopmuştur. Oysa, Bağdad Paktı Türkiye'nin Orta Doğu'ya karşı gittikçe artan ilgisinin bir sonucuydu. Yani ilgi çekici nokta şuydu: Türkiye, bir yandan Orta Doğu'ya, artan bir hızla entegre olurken, aslında aynı hızla Arap Orta Doğusu'ndan da uzaklaşmaktaydı. İşte, Bağdad Paktı, ters yöndeki her iki gelişme için de bir dönüm noktası olmuştur.

(iii) SSCB'nin Orta Doğu'ya Girmesinin Etkisi

Türkiye'yi özellikle 1950'lerin ortalarından itibaren Orta Doğu Arap ülkelerinden uzaklaştıran nedenlerden birincisi Batı faktörü ise, ikinci önemli neden de Sovyetler Birliği'nin Bağdad Paktı'nın yarattığı ortam içinde Orta Doğu'ya girmesi olmuştur. Bu şekilde, 1945'den itibaren Türkiye'nin genel plândaki dış politikasının Batı'ya doğru yön almasını etkileyen temel dış etken olan Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Orta Doğu politikasının şekillenmesinde de etkili olmağa başlamıştır. Gerçekten de, Türkiye'nin, kuruluşunda ön plânda yer aldığı Bağdad Paktı, esas olarak SSCB'ne karşı düşünülmüş bir savunma düzeniydi. Türkiye de bunu böyle görüyordu. Nitekim, Başbakan Menderes'in şu sözleri, Türkiye'nin genel plânda olduğu gibi 1950'lerin ortalarından itibaren Orta Doğu'da izlediği politikada da Sovyetler Birliği faktörünün etkide bulunduğunu belirtmektedir :

> «...Garbda NATO hangi sulh ve istikrar ihtiyaç ve zaruretiyle meydana gelmişse, Orta Doğu'da Türkiye–Pakistan Dostane İşbirliği Anlaşması ile başlayıp bugünkü tekâmül şeklini almış bulunan Bağdad Paktı da aynı ihtiyaç ve zaruretlerin neticesi olarak ortaya çıkmaktadır...»[94]

Bağdad Paktı'na giden gelişmelerde Türkiye'nin ön plânda yer alması, Sovyetler Birliği ile Türkiye'yi Orta Doğu'da da karşı karşıya getirmeğe başlamıştır. SSCB, 18 Mart (1954) tarihinde Türkiye'ye verdiği notada, Türkiye'ye karşı şu iddiada bulunuyordu :

(94) *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1955, s. 5.

«...Türk–Pakistan paktı, ... Orta Doğu'da teşekkül edecek bir askerî blokun nüvesi addolunmaktadır. Ne Türkiye, ne de Pakistan hiçbir tecavüz tehlikesine mâruz bulunmadıklarına göre, bu pakt, tedafüî bir pakt addolunamaz. Bilâkis, Türk ve Pakistan'lı devlet adamlarının beyânlarından da anlaşıldığı veçhile, bu paktın hazırlanması Atlantik blokunun askerî plânlarıyla sıkı surette bağlıdır...

Türk Hükûmetinin böyle bir hareketi, Yakın ve Orta Doğu'daki durumu vahim kılmaktan hâli kalamıyacağı gibi, Sovyetler Birliği'nin güvenliği ile de doğrudan doğruya ilgilidir.

Sovyet Hükûmeti, böyle bir siyasetin, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlere zarar vermekten hâli kalmayacağı hususuna Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinin dikkatini çekmeği lüzumlu görür...»[95]

Türkiye ise 9 Mayıs 1954 tarihli cevabî notasında Sovyet iddialarını reddetmiş ve çabalarının BM prensiplerine uygun barışçı nitelik taşıdığını bildirmiştir.[96] Sovyetler Birliği'nin, Bağdad Paktı'nı ve dolayısıyla Türkiye'yi suçlayan resmî bildirileri bundan sonra da devam etmiştir. Örneği, Sovyet Dışişleri Bakanlığı'nın 16 Nisan (1955)'de yayımladığı bildiride, «Orta Doğu'da askerî blokların kurulması için Batı'lı ülkelerin Türkiye'ye oynattıkları rolün, Arap ülkelerini, Türkiye'nin kendilerini tekrar egemenliği altına almak çabasında olduğu yolunda haklı endişelere sevkettiği» öne sürülüyordu.[97]

Türk–Sovyet ilişkilerindeki bu gelişme, iki ülkenin genel plândaki ilişkilerinin Orta Doğu'ya uzantısı niteliğindeydi. Bu gelişmenin, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suyla ilişkilerine etkisi şu olmuştur: 1945'den itibaren, gittikçe Batı'ya yaklaştığı için Arap Orta Doğu'sundan uzaklaşma halinde olan Türkiye, 1950'lerin ortalarından itibaren, SSCB'nin de Arap ülkelerinin yanında bölgeye girmesiyle, bu ülkelerden kesin olarak kopuyordu.

(95) *Ayın Tarihi*, Sayı: 244, Mart 1954, ss. 146-147.

(96) Metni için bkz.: *Ayın Tarihi*, Sayı: 246, Mayıs 1954, ss. 24-25.

(97) *Keesing's, 1955–1956*, s. 14256.

III. SÜVEYŞ BUHRANI VE TÜRKİYE

A. Genel

1. *Buhranın Ortaya Çıkışı*

Bağdad Paktı'nın imzalanmasıyla ortaya çıkan gelişmeler, kısa süre içinde önemli bir buhrana yol açmıştır. Süveyş Kanalı üzerinde çıkan bu buhran, bir anlamda İkinci Dünya Savaşından sonra, İngiltere ile Mısır arasındaki sürtüşmelerin devamı ve tabiî sonucuydu. İngiltere'yi, Orta Doğu'dan çekilmesinin kaçınılmaz olduğunu görmeğe başlamasından itibaren en fazla düşündüren konu, Süveyş'deki üssüydü. Bağdad Paktı öncesinde, İngiltere tarafından ortaya atılan, özellikle Orta Doğu Komutanlığı projesinin başlıca amacı, Süveyş üssünü Mısır için daha «tahammül edilebilir» hale sokmaktı. İşte, 1945–1954 arasında[98] Mısır'ın İngiltere ile ilişkilerinde temel konuyu teşkil eden Süveyş, 1955 yılında Bağdad Paktı'nın imzalanmasıyla ortaya çıkan ve Mısır'ın Batı'dan uzaklaşmasını hızlandıran gelişmeler sonucu, 1956 yılında uluslararası bir buhranın da nedeni olmuştur.

a. Nâsır'ın Süveyş Kanalı'nı Millîleştirmesi

1956 Süveyş Buhranının çıkmasında âni neden teşkil eden konuların başında, Mısır'ın Nil nehri üzerinde kurmayı tasarladığı Aswan Barajı gelmektedir. Mısır ekonomisi bakımından özel önem taşıyan[99] bu baraj için, Mısır hükûmeti ABD'nden 55 milyon dolar, İngiltere'den 15 milyon dolar ve Dünya Bankası'ndan da 200 milyon dolar yardım taahhüdü elde etmişti.[100] Fakat 15 Temmuz 1956'da ABD yardım sözünden geri döndü. Yardım taahhüdünde bulunmuş olan diğer iki kaynak da ABD'ni izlediler.[101] Nâsır'ın buna cevabı,

(98) 1954 İngiltere–Mısır Anlaşmasıyla Süveyş sorunu bir çözüme bağlanmış görünüyordu. Anlaşma hakkında bkz.: *supra.*, s. 56.

(99) Aswan Barajının projesine göre, Baraj suları 60.000 km. karelik araziyi kaplayacak, Mısır'ın tarıma elverişli topraklarını üçte bir oranında arttıracak ve Mısır'ın elektrik enerjisini de % 50 oranında arttıracaktı. André Fontaine, *Histoire de la Guerre Froide*, II, Fayard, Paris, 1967, s. 185.

(100) *Keesing's, 1955–1956*, s. 14620.

(101) *Ibid.*, s. 14991. ABD'nin yardım taahhüdünden dönüş nedeni, Mısır'ın 1955 Eylülünde Çekoslovakya ile silâh anlaşmasını imzaladıktan sonra, sosyalist blok'la ilişkilerini geliştirmesinin ABD'nde uyandırdığı endişe olsa gerekir. Mısır, en son olarak 1956 Mayısında Çin Halk Cumhuriyeti'yle diplomatik

hemen birkaç gün sonra, 26 Temmuz'da, Süveyş Kanalı'nı millîleştirmek oldu.[102]

b. Birinci Londra Konferansı

Nâsır'ın tepkilere yol açan[103] millîleştirme kararı üzerine 29 Temmuz'da Londra'da biraraya gelen ABD, İngiltere ve Fransa yetkilileri, 2 Ağustos'da yayınladıkları bildiride,[104] Süveyş sorununu görüşmek üzere 16 Ağustos'da Londra'da bir Konferans toplanmasına karar verdiklerini açıkladılar.

Süveyş Kanalı'ndan geçişi düzenleyen 1888 tarihli İstanbul Sözleşmesine[105] taraf olanlarla,[106] Kanal'dan en fazla yararlanan ülkelerin çağrıldığı[107] Konferans, 16 Ağustos'da Londra'da 22 ülkenin katılmasıyla çalışmalarına başladı.[108]

Mısır'ın katılmama kararı aldığı[109] Konferans'da çeşitli görüşler öne sürülmüştür ki, bunların başlıcası ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in adını alan Plân'dır. Süveyş Kanalı'nm, 1888 Sözleşmesi'ne uygun olarak serbest bir uluslararası su yolu olmasını öngören Plân'ın ana hatları şu şekildeydi:[110]

— Süveyş Kanalı'nı uluslararası bir kuruluş yönetecektir. Bu kuruluş Birleşmiş Milletler'e bağlı olmalıdır. Süveyş Kanalı, 1888

---

ilişki kurmuştu. Öte yandan, ABD Başkanı Eisenhower'in özel danışmanı R. Murphy'nin bu konuda söylediği şu sözler ilgi çekici sayılabilir: «Dulles' la beraber çalışan bizlerden hiçbirine neden böyle âniden harekete geçildiği açıkça izah edilmiş değildir. Bizim tahminimize göre, asıl neden, Nâsır'ın Ağustos (1956) başlarında Moskova'ya yapması söz konusu olan ziyaretti. ABD, Aswan Barajı'mn finansmanına katılmayı kabul ettiği takdirde, Nâsır, Moskova'da Ruslarla ikinci büyük silâh anlaşmasını imzalamak için eline bir koz geçirmiş olacaktı...» Williams, *Britain and France in...*, s. 121'den, Robert Murphy, *Diplomat Among Warriors*, London, 1964, s. 459. Ayrıca bkz.: Dwight D. Eisenhower, *Waging Peace, The White House Years, 1956-1961*, Doubleday Co., Inc., New York, 1965, s. 31.

(102) *Keesing's, 1955-1956*, s. 15001.
(103) Bkz.: *Ibid.*, ss. 15001-15005.
(104) *Ibid.*, s. 15003.
(105) Metni için bkz.: Hurewitz, *Diplomacy in the...*, Vol. I, ss. 202-205.
(106) Sözleşmeyi imzalayan ülkeler şunlardı: Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rusya, Hollanda ve İspanya.
(107) *Ibid.*, s. 15003.
(108) *Ibid.*, s. 15041.
(109) *Ibid.*, s. 15042.
(110) *Ibid.*, s. 15049.

İstanbul Sözleşmesine uygun olarak bütün ülkeler tarafından hiçbir sınırlamaya tâbi tutulmadan serbestçe kullanılmalıdır. Kanal'ı yönetecek olan uluslararası kuruluş bir andlaşmayla kurulacaktır. Bu kuruluşta, Mısır da yer alacak, hiçbir devlet veya devletler grubu hâkim bir duruma geçmeyecektir.

— Mısır hükûmetine mâkul ve adalete uygun bir gelir temin edilecektir.

— Süveyş Kanalı Şirketi'ne adalet çerçevesinde bir tazminat verilecektir.

— Son iki nokta üzerinde çıkacak uyuşmazlıklar, Milletlerarası Adalet Divam'nın seçeceği mahkemeler'ce çözümlenecektir.

Dulles Plânı'na karşılık, Mısır'ı destekleyen Sovyet Dışişleri Bakanı Şepilov, 1888 sözleşmesine taraf olan ülkelere ilâveten, Süveyş Kanalı'ndan faydalanan bütün ülkelerin de katılacağı daha geniş bir uluslararası Konferans istemiştir.[111] Şepilov, Süveyş Kanalı sorununun iki yönü bulunduğunu, bunlardan birincisinin Kanal'ın millîleştirilmesi olduğunu ve buna hiçbir ülkenin müdahale edemeyeceğini, sorunun ikinci yönü olan Kanal'dan serbestçe geçişin ise diğer ülkeleri de ilgilendirdiğini söylemiştir.[112] Sovyet Dışişleri Bakanı daha sonra, Kanal'dan geçişi düzenlemek üzere uluslararası bir kuruluşun meydana getirilmesi yolundaki Batı teklifini yermiş ve böyle bir hareketin, «sömürgeci bir nitelik» taşıyan ve «20. yüzyılın şartlarına aykırı» eski Kanal şirketini başka bir görünüş altında tekrar canlandırma sonucunu doğuracağını öne sürmüştür. Şepilov, Kanal'dan serbestçe geçişi temin edecek çözüm yolunun bulunması için yapılacak çalışmalara Mısır'ın katılmasının sağlanması gerektiğini söylemiş ve egemen bir devlet olarak Mısır'ın hak ve çıkarlarının korunmasının önemi üzerinde durmuştur. Şepilov, daha sonra, yeni bir uluslararası sözleşmenin veya 1888 Sözleşmesine ek yeni bir anlaşmanın hazırlanmasını istemiştir.

Konferans'da yapılan görüşmeler[113] sonunda, Pakistan, Türkiye, İran ve Habeşistan'ın getirdikleri değişikliklerle[114] son şeklini alan

(111) Mısır Devlet Başkanı Nâsır, 12 Ağustos 1956 günü yaptığı açıklamada Mısır'ın Konferans'a katılmayacağını bildirirken, 1955 yılında Kanal'dan 45 ülkenin faydalanmış olmasına karşılık Konferans'a sadece 24 ülkenin çağrılmış olmasını yermişti. *Ibid.*, s. 15042.

(112) *Ibid.*, s. 15050.

(113) Bkz.: *Ibid.*, ss. 15049-15055.

(114) Bu değişiklik teklifinde en önemli nokta, Mısır'ın egemenlik hakkına saygı prensibinin ayrı bir madde olarak metne konmasıydı. *Ibid.*, s. 15054.

Amerikan Plânı, çoğunluk görüşü olarak benimsendi.[115] Ayrıca, Avustralya, Habeşistan, İran, İsveç ve ABD'nden kurulu bir komitenin, Konferans'da tesbit edilen esaslar üzerinde Mısır'la temasa geçmesi kararlaştırıldı.[116]

c. Mısır'la Görüşmeler

Birinci Londra Konferansı'nda tesbit edilen 5'li Komite adına, Avustralya Başbakanı Menzies, Mısır hükümetine görüşme teklifinde bulundu.[117] Mısır'ın teklifi kabul etmesi üzerine 3 Eylül'de Kahire'de görüşmeler başlamıştır.[118]

Kahire'de 5'li Komite ile Mısır hükümeti arasında 3–9 Eylül tarihleri arasında yapılan görüşmeler bir çıkmazla sonuçlandı. Görüşmelerde Mısır Devlet Başkanı Nâsır, Mısır'ın Süveyş Kanalı'nın uluslararası bir denetim altına konulmasını kesinlikle kabul etmeyeceğini ve Kanal üzerindeki egemenliğinden vazgeçmeyeceğini ortaya koymuştu. Bu iki nokta kabul edildiği takdirde Nâsır, Süveyş Kanalı'ndan bütün ülkeler için geçiş serbestisini garanti etmeğe hazır olduğunu belirtmiştir.[119]

Görüşmelerden bir sonuç alınmayınca, 5'li Komite Kahireden ayrıldı.

d. İkinci Londra Konferansı

Kahire görüşmelerinden sonuç alınamaması üzerine İngiltere ve Fransa'nın tutumlarını sertleştirdiği görülmüştür. 10–11 Eylül arasında İngiltere'yi ziyaret eden Fransa Başbakanı Mollet ve Dışişleri Bakanı Pineau'nun İngiliz hükümetiyle yaptıkları temaslar sonunda yayınlanan ortak bildiride, Başkan Nâsır'ın, 5'li Komite'nin teklif ettiği esaslar çerçevesinde müzakerelere girişmeği reddetmesinin «çok vahim bir durum» yarattığı öne sürülüyor ve İngiltere ile Fransa'nın, «alınacak tedbirleri görüştükleri ve tam mutabakata vardıkları» belirtiliyordu.[120] Bu sırada bir kısım Fransız birliklerinin,

(115) SSCB, Hindistan, Endonezya ve Seylân bu plânı benimsemediler. *Ibid.*, s. 15054.
(116) *Ibid.*, s. 15055.
(117) *Ibid.*, s. 15055.
(118) *Ibid.*, s. 15055.
(119) *Ibid.*, s. 15079.
(120) *Ibid.*, s. 15082.

«gerektiğinde Süveyş bölgesindeki Fransız vatandaşlarını korumak üzere», İngiltere, hükümetinin izniyle, Kıbrıs'da üslendikleri bildiriliyordu.[121] İngiltere ve Fransa'nın bir savaşı göze alabileceklerini gösteren bu belirtilere karşılık üç büyük Batı'lı ülkeden ABD ise, Başkan Eisenhower'in 11 Eylül'deki basın toplantısında açıklandığı şekilde, bir saldırı hareketine katılmamak niyetindeydi. ABD Başkanı Eisenhower, yaptığı basın toplantısında, ABD'nin, daha başından itibaren, Süveyş sorununun, barışçı ve tutarlı bir çözüm yoluna ulaştırılmasını istediğini söylemiş ve «BM'i, saldırıları ortadan kaldırmak için kurduk. Onun için, ben saldırıya taraf olmayacağım ve eğer mümkünse barışçı yoldan önlemeğe çalışacağım» demiştir.[122]

Bu ortam içinde, 14 Eylül'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yaparak yeni bir Londra Konferansı'nın toplanacağım ve Birinci Konferans'daki plânı kabul eden 18 ülkenin dâvet edildiğini açıkladı.[123]

18 Ülkenin katıldığı İkinci Londra Konferansı, 19–21 Eylül (1956) tarihleri arasında toplandı. Toplantı sonunda bir bildiri yayınlandı ve ayrıca, Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği adı altında bir kuruluş meydana getirildi. Bildiride, Birinci Konferans'da görüş birliğine varılan esaslar teyid ediliyordu.[124] Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği'nin ise Süveyş sorununa bir çözüm bulmak üzere, Mısır hükümetiyle işbirliği halinde çalışacak bir kuruluş olduğu açıklanıyordu.[125]

e. BM Güvenlik Konseyi Görüşmeleri

İngiltere ve Fransa, İkinci Londra Konferansı'ndan hemen sonra, 23 Eylül'de BM Güvenlik Konseyi'ne müracaat ederek «Mısır Hükümetinin tek taraflı davranışıyla» ortaya çıkan Süveyş sorununun ele alınmasını istediler.[126] 24 Eylül'de de Mısır, Güvenlik Konseyi'ne başvurarak İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a karşı hareket-

(121) *Ibid.*, s. 15082.

(122) *Ibid.*, s. 15106.

(123) *Ibid.*, s. 15107.

(124) *Ibid.*, s. 15125.

(125) *Ibid.*, s. 15125. Mısır, bu kararı tepkiyle karşılamış ve savaş çıkarmak için tahrik etmek amacını taşıdığını öne sürmüştür. Bkz.: *Ibid.*, ss. 15105-15107.

(126) *Ibid.*, s. 15127.

leriyle uluslararası barışı ve güvenliği tehlikeye soktuklarını ve BM Yasası'nı ihlâl ettiklerini öne sürdü.[127]

BM Güvenlik Konseyi, 5 Ekim'de her iki tarafın da şikâyetini ele almak üzere toplandı. 5-12 Ekim tarihleri arasında yapılan görüşmeler[128] sonunda, «Altı Prensip» adını alan esaslar üzerinde anlaşmaya varıldı. Toplantılara katılan Mısır Dışişleri Bakanı'nın da desteklediği ve Güvenlik Konseyi'nde oybirliğiyle kabul edilen bu esaslar şunlardı:[129]

— Süveyş Kanalı'ndan geçiş mutlak surette serbest olmalı; hiçbir politik veya teknik sınırlama olmamalıdır.

— Mısır'ın egemenliğine saygı gösterilmelidir.

— Kanal'ın işletilmesi, herhangibir ülkenin politikasından ayrı tutulmalıdır.

— Kanal'dan geçiş harç ve ücretleri, Mısır'la diğer ülkeler tarafından ortaklaşa tesbit edilmelidir.

— Kanal gelirlerinin mâkul bir bölümü, Kanal'ı geliştirme işinde kullanılmalıdır.

— Kanal Şirketi ile Mısır hükümeti arasındaki sorunlar hakemlik yoluyla çözümlenmelidir.

Görüldüğü gibi, birtakım noktalar üzerinde görüş birliğine varılmış olmasına rağmen, sorunu çözümleyecek belirli bir formül tesbit edilememişti. Yani, Mısır'ın Süveyş Kanalı üzerinde tek otorite olmak isteği ne açıkça kabul ediliyor, ne de reddediliyordu.

2. *Savaşın Çıkması*

Barışçı teşebbüslerle yumuşatılması mümkün olmayan Süveyş sorunu, nihayet 29 Ekim 1956'da İsrail'in Mısır'a saldırmasıyla başlayan bir savaşa yol açmıştır.

İsrail'in Mısır'a saldırısı, bu ülkeyle İngiltere ve Fransa arasında Ekim ayının ortalarında Fransa'da yapılan gizli görüşmelerde

(127) *Ibid.*, s. 15127.

(128) *Ibid.*, ss. 15252-15254.

(129) *Ibid.*, s. 15254 ve *Yearbook of the United Nations, 1956*, s. 23.

kararlaştırılmıştı.[130] Bu görüşmelerde, İsrail'in 29 Ekim'de Mısır'a saldırmasına karar verildi. Bu saldırı üzerine, İngiltere ve Fransa, İsrail askerlerinin, Kanal'ın sol kıyısına ulaşmaları için gerekli zamanı bırakmak amacıyla, 30 Ekim'de her iki tarafa da ültimatom vereceklerdi. Bu ültimatomu İsrail kabul edecek ve askerlerini Kanal'dan 15 km. geriye çekecekti. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız hava kuvvetleri, 31 Ekim'den itibaren Mısır hava alanlarını bombardıman edecekler ve 6 Kasım günü, yani ABD'nde Başkanlık seçimlerinin yapıldığı gün, Mısır'a asker çıkarmağa başlayacaklardı.[131]

İsrail, 28 Ekim'de kısmî seferberlik kararı almış ve gerekçe olarak da, İsrail'e karşı girişilen komando (fedayeen) saldırılarını, Mısır–Ürdün–Suriye ortak askerî kumandanlığının kurulmasını,[132] Mısır, Ürdün ve Suriye yöneticilerinin İsrail'i ortadan kaldırmayı hedef edindikleri yolunda demeçler vermelerini ve Irak kuvvetlerinin İsrail sınırında yığınak yapmalarını öne sürmüştür.[133] 29 Ekim'de de İsrail, Mısır'a saldırmıştır.

30 Ekim'de de İngiltere ve Fransa hükümetleri, Mısır ve İsrail'e gönderdikleri 12 saatlik ültimatomda, savaşa derhal son vermelerini ve Kanal'ın her iki yakasında 10'ar millik bir alanın gerisine çekilmelerini istediler.[134] İngiltere ve Fransa, ortak kuvvetlerini Port Said, İsmailiye ve Süveyş'e çıkarmak üzere ve «savaşan tarafları ayırmak ve Kanal'dan geçiş güvenliğini sağlamak amacıyla», Mısır hükümetinden izin istediler.[135] Ültimatomu İsrail kabul, Mısır ise reddetti. Bunun üzerine, Kıbrıs'da üslenmiş bulunan İngiliz ve Fransız kuvvetleri, Mısır'a karşı saldırıya geçtiler.[136]

Saldırı hareketi üzerine BM Güvenlik Konseyi 30 Ekim günü toplandı. Fakat İngiltere ve Fransa, gerek ABD ve gerekse SSCB tarafından sunulan ve taraflara, kuvvet kullanımına son vermeleri çağrısında bulunan karar tasarılarını veto ettiler.[137] Bunun üzerine

(130) Fontaine, *op. cit.*, s. 269. Ayrıca bkz.: Williams, *op. cit.*, s. 127.
(131) Fontaine, *op. cit.*, s. 269.
(132) Bkz.: *Keesing's, 1955–1956*, s. 15166.
(133) *Ibid.*, s. 15173. Ayrıca bkz.: Arthur C.A. Liveran, «Israel in the Middle East», *Current History*, Vol. 33, No. 195 (Nov., 1957), s. 291 ve Norman J. G. Pounds, *An Atlas of Middle Eastern Affairs*, Methuen Co., Ltd., London, 1966, s. 106.
(134) *Keesing's, 1955–1956*, s. 15173.
(135) *Ibid.*, s. 15173.
(136) *Ibid.*, s. 15173.
(137) *Ibid.*, s. 15177 ve *Yearbook of the United Nations, 1956*, s. 26.

Güvenlik Konseyi, 31 Ekim'de yaptığı toplantıda, «Mısır'a karşı girişilen hareket hakkında tavsiyelerde bulunmak üzere» BM Genel Kurulu'nun olağanüstü toplantıya çağrılmasını kararlaştırdı.[138]

1 Kasım'da toplanan Genel Kurul, başlıca şu esasları kapsayan bir karar aldı:[139]

— Bütün taraflar derhal ateş kesmeli ve silâhlı harekete son vermelidirler.

— Taraflar, (1949) mütareke anlaşmalarında öngörülen hatların gerisine çekilmeli ve anlaşmalara tam olarak uymalıdırlar.

— Ateş-kes'den sonra, Süveyş Kanalı'nın yeniden açılması ve geçiş serbestisinin tekrar sağlanması için gereken tedbirler alınmalıdır.

Genel Kurul, 3-4 Kasım'da yaptığı toplantıda da, çatışmaların sona erdirilmesini denetlemek üzere BM Barış Gücü'nün kurulmasını kabul etti.[140]

3. *Buhranın Sona Ermesi*

Bunun üzerine 5 Kasım'da İngiltere Dışişleri Bakanı S. Lloyd, Parlamento'da yaptığı konuşmada, Mısır ve İsrail, BM kararlarını kabul ettiklerini açıkladıkları takdirde, İngiltere ve Fransa'nın bütün askerî harekâtı durduracağını açıkladı.[141] 9 Kasım'da da İsrail Başbakanı Ben-Gurion, Süveyş Kanalı bölgesine uluslararası kuvvetlerin gelmesinden sonra İsrail'in Sina Yarımadasındaki[142] askerlerini geri çekmeğe hazır olduğunu bildirdi.[143]

İngiltere ve Fransa, BM'de yalnız kaldıkları gibi, müttefikleri ABD'nden de destek bulamadılar. Bu arada, Başkanlık seçimlerinin yapılmakta olduğu ABD, İngiltere ve Fransa'nın hareketini tasvib etmediğini açıklamıştı.[144] Öte yandan, Macaristan olayları yatıştık-

(138) *Keesing's, 1955-1956*, s. 15178 ve *Yearbook of the United Nations, 1956*, s. 28.
(139) *Keesing's, 1955-1956*, s. 15186 ve *Yearbook of the United Nations, 1956*, s. 28.
(140) *Keesing's, 1955-1956*, s. 15201 ve *Yearbook of the United Nations, 1956*, s. 29.
(141) *Keesing's, 1955-1956*, s. 15202.
(142) İsrail, sadece Sina yarımadasından çekilmekten bahsediyor, 1948'de Mısır tarafından ele geçirilen ve şimdi İsrail kuvvetlerince işgal edilmiş bulunan Gazze'yi ise bırakmak niyetinde olmadığını gösteriyordu. *Ibid.*, s. 15207.
(143) *Ibid.*, s. 15205.
(144) *Ibid.*, s. 15173.

ça Orta Doğu'daki tutumunu sertleştiren Sovyetler Birliği, Bulganin tarafından 5 Kasım'da İngiltere ve Fransa Başbakanlarına gönderilen mektuplarla bu ülkeleri tehdid etmiştir. Bulganin, mektuplarında, SSCB'nin Orta Doğu'daki saldırıyı kuvvet kullanarak durdurmağa kararlı olduğunu, savaşın diğer ülkelere de sıçrayarak üçüncü bir dünya savaşına yol açabileceğini belirttikten sonra, İngiltere ve Fransa'nın, kendilerinden daha güçlü bir devlet tarafından ve roketlerle saldırıya uğradıkları takdirde «ne yapacakları»nı sormuştur.[145] Sovyetler Birliği, bu açık tehdidinin yanında, Süveyş savaşına «gönüllü» göndermekten bahsetmiş ve daha sonra da ortak bir Amerikan-Sovyet kuvvetinin çatışmalara müdahale etmesini istediyse de, İngiltere ve Fransa'nın saldırı hareketini tasvib etmemiş olmasına rağmen, ABD bu Sovyet isteklerine karşı çıkmıştır.[146]

Uluslararası alandaki baskılar karşısında, İngiltere ve Fransa, 3 Aralık (1956)'da Mısır'dan geri çekileceklerini açıkladılar.[147] Bunun üzerine, İsrail birlikleri de Sina yarımadasından çekilmeğe başladı.[148] Ancak, İsrail, yeterli garantiler elde etmedikçe, Akabe Körfezi'nin batısından, Şarm el Seyh ve Gazze bölgesinden çekilmemekte ısrar ediyordu. Bir yandan BM'in baskıları devam ederken, öte yandan da ABD, 11 Şubat 1957'de İsrail'e verdiği memorandumda Gazze ve Şarm el Seyh'den çekilmesini istedi.[149] ABD, bu bölgelere BM kuvvetlerinin gireceğini ve Akabe Körfezi'nden «serbest ve zararsız» geçiş hakkının sağlanması için diğer ülkelerle işbirliğine hazır olduğunu bildiriyordu. Bu arada, 22 Şubat 1957'de BM Genel Kurulu'na sunulan bir karar tasarısında BM üyeleri, «İsrail'e yaptıkları her türlü askerî, ekonomik ve malî yardıma son vermeğe» çağrılıyordu.[150] Bu baskılar karşısında, İsrail, BM'in karar almasına fırsat bırakmadan, 1 Mart'da Gazze bölgesinden ve Şarm el Şeyh'den çekileceğini açıkladı.[151] 8 Mart'da da İsrail askerlerinin geri çekilmesi tamamlandı ve bu bölgelere BM kuvvetleri yerleştirildi.[152]

---

(145) *Ibid.*, s. 15218.

(146) *Ibid.*, s. 15219.

(147) *Keesing's, 1957-1958*, s. 15317.

(148) *Ibid.*, s. 15353.

(149) *Ibid.*, s. 15441.

(150) *İbid.*, s. 15445 ve *Yearbook of the United Nations*, 1956, s. 51.

(151) *Keesing's, 1957-1958*, s. 15446.

(152) *Ibid.*, s. 15447.

Öte yandan, Mısır hükümeti, 24 Nisan 1957'de yayınladığı bir bildiriyle, 10 Nisan'da yeniden trafiğe açılan Süveyş Kanalı'nın «gelecekteki yönetimi»yle ilgili esasları tesbit etti. Bildiriye göre,[153] Mısır 1888 Sözleşmesi'nin geçerliliğini teyid etmekteydi. Kanal'ın yönetimini Mısır hükümetince, 26 Temmuz 1956'da kurulan Süveyş Kanal Makamı yürütecekti. Kanal'dan geçiş ücretleri de bu Makam'a ödenecekti.

Bu durumda, Süveyş Kanal Şirketi'nin millîleştirilmesine en fazla itiraz edegelen İngiltere ve Fransa için de artık yapacak bir şey kalmıyordu. Nitekim, İngiltere Başbakanı Macmillan, 13 Mayıs'da yaptığı açıklamada, «bundan sonra İngiliz gemi sahiplerinin Süveyş Kanalı'm kullanmamaları yolunda İngiliz hükümetinin herhangi bir telkinde bulunmayacağı»nı bildirdi.[154] Fransa, bir süre daha Kanalı boykota devam ettiyse de, o da 13 Haziran (1957)'de boykota son verdi.[155]

Böylece, Mısır istediğini elde etmiş ve millîleştirme kararıyla yarattığı durumu kabul ettirmiş oluyordu.

4. *Buhranın Sonucu*

Süveyş Buhranı, İki Savaş Arası (1919–1939) dönemindenberi, Orta Doğu'da başlıca söz sahibi olan iki Batı'lı ülkenin durumunda önemli bir değişiklik yapmıştır. İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'dan kesin olarak çekilmelerinde 1956 Süveyş krizi bir dönüm noktası teşkil etmiştir. İngiltere ve Fransa'dan boşalan yeri, bir başka Batı'lı büyük devlet yani ABD doldurmak isteyecektir. Nitekim, ABD, İngiltere ve Fransa'nın saldırı hareketini desteklememiş ve «frenleyici» bir rol oynamağa çalışmıştır.[156] Öte yandan, ABD'nin bu saldırıyı tasvib etmeyişi, Sovyetler Birliği'nin de İngiltere ve Fransa'ya karşı sert çıkışını âdeta kolaylaştırmıştır.[157] Süveyş buhranı, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki durumunu daha güçlendirmiştir.[158] Hat-

(153) *Ibid.*, ss. 15545-15546.
(154) *Ibid.*, s. 15547.
(155) *Ibid.*, s. 15608.
(156) ABD'nin tutumuyla ilgili olarak bkz.: John Spanier, *American Foreign Policy Since World War II*, Frederick A. Praeger, New York, 1965, s. 127.
(157) Susan Strange, «Suez and After», *The Year Book of World Affairs, 1957*, Vol. 11, Stevens-Sons, Ltd., London, 1957, s. 96.
(158) *Ibid.*, s. 102 ve Halford L. Hoskins, «The Suez Canal», *Current History*, Vol. 33, No. 195 (Nov., 1957), s. 262.

tâ, denilebilir ki, İngiltere ve Fransa'nın bıraktığı ve ABD'nin kapatmağa çalışacağı boşluğu aslında SSCB doldurmuş olmaktaydı. Süveyş buhranının Nâsır'ın zaferiyle kapanması, Orta Doğu'daki Batı aleyhtarı güçlerin durumunu kuvvetlendirmiştir. Süveyş buhranının sonucunu şu şekilde özetlemek mümkündür :

> «İngiliz–Fransız hareketinin dünya umumi efkârı üzerindeki derin tepkisi... uzun zaman silinemiyecektir. Bunun için gaye ne kadar yüksek olursa olsun, hareket tarzı Batı'lılar için kazançtan ziyade kayıp olmuştur. Bu hareket, Asya–Afrika memleketlerinde emperyalizm ve müstemlekecilik endişesinin tekrar uyanmasına sebep olmuştur. Batılı devletlerin İsrail'i desteklediklerı kanaati de bu hareket sebebiyle kuvvetlenmiştir.
>
> Şimdi Orta Doğu'da hâsıl olan durumu şöyle hülâsa edebiliriz: Rusya'nın bu bölgede nüfuzu artmış, Birleşik Amerika dahil olmak üzere Batılıların nüfuzu azalmıştır. Nâsır eskisinden daha fazla kuvvet ve taraftar kazanmıştır...»[159]

B. Türkiye'nin Tutumu

1. *Genel Olarak*

Süveyş buhranı, bir yandan, Mısır'a karşı saldırıya geçen devletlerden İngiltere'nin Bağdad Paktı üyesi olması, öte yandan da buhrana neden teşkil eden Süveyş Kanalı'ndan geçişi düzenleyen 1888 İstanbul Sözleşmesi'nin âkitlerinden olması dolayısıyla, Türkiye'yi yakından ilgilendirmiştir.[160] Ayrıca, 1954 İngiliz–Mısır Anlaşması, Kanal'dan İngiltere'nin faydalanabilme halleri sırasında Türkiye'nin bir saldırıya uğramasını da saydığı ve Mısır'ın Kanal'm yönetimine el koymasıyla ortaya çıkan durum İngiltere'nin Kanal'dan yararlanabilmesini geniş ölçüde zorlaştırdığı için Türkiye'nin bu bakımdan da ilgi ve endişesi söz konusu olmuştur.[161]

---

(159) *Ayın Tarihi*, Sayı: 276, Kasım 1956, s. 276'dan, *The New York Times*, 9.XI.1956.

(160) Ömer Sami Coşar, «Türkiye ve Süveyş», *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1956, s. 3.

(161) Ömer Sami Coşar, «Süveyş Kanalı Kozu», *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1956, s. 3.

2. *Londra Konferansları ve Türkiye*

Süveyş konusunu görüşmek üzere Londra'da toplanan iki Konferans'a da Türkiye çağrılmıştır.[162] Londra Konferanslarında, Türkiye, Batı'lı ülkelerin yanında yer almıştır.[163] Birinci Londra Konferansında Türk delegesi, M. N. Birgi, Türkiye'nin tutumunu şu şekilde ifade ediyordu :

> «...Türkler Müslüman dinine mensuptur. Türkiye, yalnız sözleri ile değil, hareketleriyle de bittabî Mısır da dahil olmak üzere bütün Arap devletlerinin sadece mutlak hâkimiyetini ve istiklâlini değil, kuvvetli, müreffeh ve her nereden gelirse gelsin her türlü tecavüzden ve her (ne) şekilde olursa olsun tazyiklerden masun bulunmalarını hararetle arzu etmiştir.
>
> Eğer, kendisine karşı beslediğimiz hisleri tarif ettiğim Mısır milletinin hâkimiyetine, istiklâline veya prestijine halel getirilmesinin mevzuubahis olduğu hususunda en ufak bir şüphemiz olmuş olsa idi, bugün burada bulunmazdık.
>
> ...Kanal'dan geçişin beynelmilel mahiyetini teslim hususunda tam bir mutabakat mevcut olduğuna göre, tamamen kendisine münhasır bulunan hususiyetler arzeden ve nevi şahsına mahsus olan vasıflarını gözönünde tutarak tetkik etmek mecburiyetinde bulunduğumuz önümüzdeki meselede, geçişlere müteallik muamelelerden birçoğunun tarafsız ve beynelmilel bir teminat altına alınması lüzumunu neden teslim etmemeli?
>
> Burada Mısır'ın hâkimiyeti ve prestiji ile telif kabul etmeyen ne vardır?
>
> ...Bütün bu sebeplere binaen ve ihtilâfı soğukkanlılıkla ve tarafsızca tetkik etmiş olarak Türk delegasyonu, Hariciye Vekili Mister Dulles'in beyanatında ortaya koyduğu telkinlere, yapıcı ve munsifane bir müzakere esası olmak üzere iltihak etmektedir...»[164]

(162) *Keesing's, 1955-1956*, s. 15003.
(163) *Aynı Tarihi*, Sayı: 273, Ağustos 1956, s. 115.
(164) *Ibid.*, ss. 140-143.

Birinci Londra Konferansı'nda, Türkiye; İran, Pakistan ve Habeşistan'ı da yanına alarak bazı tâdil teklifleriyle,[165] Dulles Plânı'nı desteklemiştir. Türk delegesinin yukarıdaki ifadesinden de anlaşılacağı gibi, Türkiye, Kanal'ın «nevi şahsına mahsus olan vasıflarını gözönünde tutarak», «geçişlere müteallik muamelelerden birçoğunun tarafsız ve beynelmilel bir teminat altına alınması»nı öngörüyordu. Ancak, «tarafsız ve beynelmilel teminat»la neyin kastedildiği pek açık değildir. Bununla beraber, Türkiye bu «teminat»ın, Mısır'ın egemenliğine aykırı olamayacağı yolunda bir tâdil teklifi getirmiştir.[166] Ayrıca, Kanal'ın kendine özgü niteliklerini de dikkate alması gerektiğini belirterek, âdeta, Türk Boğazları'nı uluslararası yönetim altına koyan Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nden hoşnut olmayan[167] ve Montreux Sözleşmesiyle bu uluslararası yönetimin kaldırılmasını sağlayan Türkiye'nin Süveyş Kanalı için «beynelmilel teminat» istemesinin çelişkili bir tutum olmadığını göstermek istemiştir. Oysa, Süveyş Kanalı sorunuyla Boğazlar konusu arasında bir benzerlik kuran Mısır Devlet Başkanı Nâsır 1956 Temmuzunda Türkiye'den arabuluculuk yapmasını istemişti.[168] Ancak, öyle anlaşılıyor ki, Türkiye'nin Süveyş sorununu yorumlayışında politik düşüncelerin özel ağırlığı olmuştur. Süveyş sorunu, Türkiye'de sadece hukuki bir problem değil,[169] aynı zamanda, politik bir çatışma konusu olarak da karşılanmıştır. Bu nokta, bir yazarın şu ifadesinde açıkça görülmektedir :

> «...Eğer bugün Mısır meselesinde de batı dünyası korkak, gevşek bir hareket hattı takibederse dâvayı, hürriyet ve hayat dâvasını kat'i surette kaybetmiş olacaklarını... söyleyebiliriz.
>
> Orta ve Yakındoğu'yu Bolşevik nüfuzu altına terkedecek büyükler, Avrupa'dan çekilip gitmeğe mahkûm

(165) *supra.*, s. 84.
(166) *supra.*, s. 84.
(167) Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s. 63.
(168) Bu konuda bkz.: Celâl Tevfik Karasapan, «Türkiye Dışişleri Bakanı'nın Kahire Ziyareti», *Ortadoğu*, Yıl: 7, Sayı: 57 (Ocak, 1967), s. 7 ve *Aylık Tarihi*, Sayı: 273, Ağustos 1956, ss. 82-83'den, H. C. Yalçın, «Kanal Meselesi ve Türkiye», *Ulus*, 19.8.1956.
(169) Sorunu hukuki yönüyle inceleyen yazılara örnek: *Aylık Tarihi*, Sayı: 273, Ağustos 1956, ss. 147-148'den, A. Ş. Esmer, «Süveyş Kanalı Meselesi», *Ulus*, 5.8.1956.

demektirler. Avrupa ve Afrika'yı kaybedecek Amerika ise bütün dünyayı pençesine geçirmiş olan Bolşeviklik ile mücadele edemez. Bugün mücadele Nâsır ile Batı Avrupa arasında değildir. Nâsır bir gölgedir...

Süveyş Kanalı'nı Nâsır kapamıyor. Kapayanlar Bolşeviklerdir...»[170]

Londra Konferansları'ndaki Türk delegesi M. N. Birgi'nin Birinci Konferans'dan sonra verdiği demeçteki şu sözlerinde de Türkiye'de Süveyş konusunda duyulan «politik endişelerin» izlerini bulmak mümkündür :

«...Londra konferansını... Mısır'ın ve hattâ bütün Arap âleminin istiklâl ve haysiyetine bir tecavüz şeklinde göstermeğe çalışarak bundan bir sürü gizli maksatlarla istifade etme yolunu tutanlara, ekseriyeti teşkil edenlerin verdiği beyanatlar ve ulaşılan netice en sarih tekzip mahiyetindedir.»[171]

Türkiye, Birinci Londra Konferansı'nda olduğu gibi, ikinci Konferans'da da aynı tutumunu devam ettirmiş ve üç Batı'lı büyük devlet ABD, İngiltere ve Fransa tarafından teklif edilen Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği'nin kurulmasını savunmuştur.[172] Birliğin kurulması üzerine, Türkiye ilk katılan ülkelerden de biri olmuştur.[173]

---

(170) *Ibid.*, s. 145'den, H. C. Yalçın, «Durum Vahimdir», *Ulus*, 4.8.1956. Aynı yazar, bir başka yazısında da şöyle diyordu: «...Ortada, batı ile doğu, demokrasi ile komünistlik çarpışıyor... İşte bu hakikati gördüğümüzden ve anladığımızdan dolayıdır ki mesele karşısında bütün sempatimiz batı ile beraberdir. Yoksa alelâde, klasik emperyalizme karşı hakikî bir milliyetçilik dâvası bahis konusu olsaydı tam hürriyet ve istiklâlini elde etmek ve batının emperyalist kapitalizminin boyunduruğundan kurtulmak için bir millî mücadeleye atılmış ve hakkını elde etmiş olan Türkiye, bütün kalbiyle Mısır dâvasını desteklerdi...» *Ibid.*, ss. 229-230'dan, H. C. Yalçın, «Batı Medeniyeti Tehlikededir», *Ulus*, 15.9.1956. Türkiye'nin Londra Konferansındaki tutumunu politik ve hukukî yönleriyle inceleyen bir yazı için bkz.: *Ibid.*, ss. 152-153'den, Cihad Baban, «Süveyş Dâvasında Türk Görüşü», *Tercüman*, 20.8.1956.

(171) *Ibid.*, s. 131.

(172) *Keesing's*, *1955-1956*, s. 15126.

(173) *Ibid.*, s. 15126 ve *Ayın Tarihi*, Sayı: 274, Eylül 1956, s. 225.

3. *Savaş Karşısında Türkiye*

a. Savaş'ın Yorumlanışı

İngiltere'nin Fransa ile birlikte Mısır'a saldırması, Türkiye'yi güç durumda bırakmıştır. Bu iki ülke Türkiye'nin NATO içindeki müttefikleri olduğu gibi, İngiltere, ayrıca Bağdad Paktı'nın da üyesiydi. 1956 Kasımında Parlâmentolar Birliği'nin Bangkok'daki toplantısında Türk heyeti başkanı F. R. Zorlu, bu konuda şöyle diyordu :

> «...müttefiklerimizin Mısır'a karşı silâh kullandıklarını görmekten müteessir olduk. Sebebi ne olursa olsun bu hareketi devletler hukukunun prensiplerinin ihlâli kabul etmemek imkânsızdır...»[174]

Bununla beraber, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'nın saldırı hareketine muhalefetini «ihtiyatla» karşılamak gerekir. F. R. Zorlu, yukarıdaki konuşmasından hemen birkaç gün önce 12 Kasım (1956)' da Karaşi'deki basın toplantısında, Mısır'daki İngiliz-Fransız müdahalesinin, hiç olmazsa Mısır ile İsrail arasındaki savaşları durdurmak suretiyle bir yarar sağladığını söylemiş ve şunları eklemiştir :

> «Orta Doğu memleketlerinin emniyeti Bağdad Paktı ve NATO paktı gibi antlaşmalara iltihak etmektedir. Eğer Orta Doğu'daki memleketler Bağdad Paktına katılmış olsalardı bugün mevcut durum husule gelmezdi...»[175]

Cumhurbaşkanı C. Bayar da, 1 Kasım 1956'da, TBMM'ni açış nutkunda, Orta Doğu sorunu hakkında şunları söylüyordu :

> «Orta-Şark'm zor durumunu kendi menfaatleri için istismar edenlerin, hattâ yine aynı maksatla mütemadiyen müşküller ve ihtilâflar yaratanların, tahakküm maksadıyla birtakım keyfî ve fevrî siyaset takibedenlerin, bu bölgede ihdas ettikleri son derece ciddî ve nazik vaziyetin, çok vahim hâdiselere meydan verdiğine şahidolmaktayız...»[176]

---

(174) *Ayın Tarihi*, Sayı: 276, Kasım 1956, s. 341.

(175) *Ibid.*, s. 337.

(176) Öztürk, *Cumhurbaşkanları'nın T. Büyük Millet...*, s. 634.

Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı gibi, Türkiye dolaylı olarak Mısır'ı suçluyor ve ortaya çıkan buhrandan bu ülkeyi sorumlu görüyordu. Dışişleri Bakanı Vekili E. Menderes de, 28 Aralık 1956 'da TBMM'de yaptığı konuşmada Mısır'ı şu şekilde suçluyordu :

> «...Mısır'ın bugünkü idarecileri tek taraflı olarak Süveyş kanalı meselesini ihdas ettikleri vakit, bunu, son derece kesif komünist poropagandası ve bazı nötralistlerin yardımı ile bir Şark-Garb mücadelesi, bütün Afrika ve Asya memleketlerini alâkadar eden, bir İstiklâl Savaşı şeklinde göstermeğe teşebbüs etmek ve kendilerini de, Arap âleminin, İslâm âleminin ve hattâ bütün Şark'ın kurtarıcisi gibi göstermek imkânını bulabilmişlerdir. Öyle bir hava yaratmak istemişlerdir ki, hiç kimse, 'meselenin şu veya bu cephesi bakımından Mısır idarecileri, haksızdır, yolsuz hareket etmişlerdir' diyemesin, diyecek olursa, Mısır milletinin hükümranlığına, Arap âleminin, İslâm âleminin ve bütün Şark'ın şeref ve istiklâline dil uzatmakla itham olunsun...»[177]

Hükümetin yarı-resmî organı *Zafer* gazetesinde ise, bu konuda şöyle deniliyordu :

> «...Mısır ile Suriye, Sovyet emperyalizmini Ortadoğuya sokarlarken, suç-üstü yakalanmışlardır. Bütün Sina-Süveyş hâdisesi, beynelmilel siyasî gümrük idaresinin bu kaçakçılığı yakalayıp tasfiye etmesinden ibarettir...»[178]

b. Türkiye'nin Bağdad Paktı Dolayısıyla Tutumu .

Öte yandan, Türkiye'nin Süveyş savaşı karşısındaki tutumuna, üyesi bulunduğu Bağdad Paktı'mn buhran sırasında konuyu görüşmek üzere yaptığı toplantı da ışık tutmaktadır.

Orta Doğu'da savaşın çıkması üzerine, Bağdad Paktı'nın İngiltere dışındaki dört üyesinin Başbakanları Tahran'da bir toplantı yapmışlardır. Toplantıya İngiltere çağrılmamıştır. Çünkü, Mısır'a

(177) *Aynı Tarihi*, Sayı: 277, Aralık 1956, s. 162.

(178) *Ibid.*, ss. 242-243'den, Burhan Belge, «Serlevhasız...», *Zafer*, 27.12.1956. Ayrıca bkz.: *Aynı Tarihi*, Sayı: 276, Kasım 1956, ss. 512-514'den, «Nereye Gidiyorlar?», *Zafer*, 23.XI.1956.

karşı girişilen saldırı karşısında, nihayet o da bir Arap ülkesi olan Irak, Mısır tahliye edilinceye kadar, İngiltere'nin Bağdad Paktı görüşmelerine katılmamasını istemiş ve Fransa ile de diplomatik ilişkilerini kesmişti.[179]

Bağdad Paktının Tahran toplantısından sonra yayınlanan ortak bildiride[180] yalnız İsrail'in saldırısı kınanıyor, İngiltere ve Fransa'nın ise askerlerini geri çekmeleri ve Mısır'ın bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve egemenliğine saygı göstermeleri isteniyordu. Bölgede barış ve istikrarın önemi üzerinde durulan ortak bildiride, ABD'nin Birleşmiş Milletler'de giriştiği «süratli hareketin takdirle karşılandığı» da belirtiliyordu.[181]

Görüldüğü gibi, Bağdad Paktı'nın bölgesel üyeleri, İngiltere'yi toplantıya çağırmamak ve İngiltere ve Fransa'nın Mısır topraklarından çekilmesini istemekle, Arap ülkelerinde Batı aleyhine ortaya çıkan havaya uymak istemişler veya bu havayı belki de yumuşatmayı düşünmüşlerdi. Ancak bu «çıkış» sınırlı olmaktan öteye gidememiştir. Bir kere, İngiltere (ve Fransa) kınanmış değildir. İkincisi, her ne kadar buhran sırasındaki Amerikan politikası Mısır'da da «olumlu» karşılanmakla beraber,[182] iki Batı'lı ülkeye karşı «çıkış»da bulunulurken, üçüncü bir Batı'lı ülkenin yani ABD'nin tutumunun «takdirle» karşılandığını özellikle belirtmek gereği duyulmuştu. Bildiride ayrıca, «Filistin sorununun çözümü için, BM'in 1947 yılında kabul ettiği kararın bir anlaşma müzakeresine esas olabileceği» görüşü belirtilmiştir ki, Arap ülkelerinin bu kararı kabul etmedikleri bilinen bir gerçekti. Böyle olunca, Tahran bildirisinin, Arap ülkelerini tatmin edebileceğini düşünmek, herhalde iyimserlik olacaktı.

Oysa, Türkiye, Tahran toplantısını «Bağdad Paktının zaferi» olarak görmüştür. Hükûmetin görüşünü yansıtan *Zafer* gazetesinde bu konuda şöyle deniliyordu :

---

(179) *Keesing's, 1955-1956*, s. 15211. Öte yandan, 13-15 Kasım tarihleri arasında Beyrut'da toplanan ve Irak'm da katıldığı Arap Devlet Başkanları Konferansı, Mısır topraklarından çekilmedikleri takdirde, İngiltere, Fransa ve İsrail'e karşı kuvvet kullanma kararı almıştı. *Keesing's, 1955-1956*, s. 15236.

(180) Metni için bkz.: *Ibid.*, s. 15230 ve *Ayın Tarihi*, Sayı: 276, Kasım 1956, ss. 168-169.

(181) Bu konuda bkz.: «Bağdad Paktının Kararı», *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1956, s. 3.

(182) Mısır Dışişleri Bakam Mahmut Fevzi'nin bu konudaki demeci için bkz.: *Ayın Tarihi*, Sayı: 277, Aralık 1956, s. 278.

«...bu suretle, şu hiçbir işe yaramayacağı, esasen ölü doğduğu yahut Arap Birliğini tasfiye gayesiyle kurulduğu iddia olunan Bağdad Paktının, hem hayatiyeti hem de ehemmiyeti sabit olmuştur... Hülâsa, şu Tahran toplantısının dost ve kardeş milletlerle olan münasebetlerimizde, hakikaten bir dönüm noktası teşkil etmesini beklemek hakkımızdır. Bilhassa onların bize inanmaları ve aksi hiçbir zaman vârid olmadığına göre, kendimiz ve kendileri hakkmdaki görüşlerimizin selâmetini artık lütfen tasdik ederek, kendilerinden beklemekte olduğumuz işbirliğine yanaşmaları ve alışmaları bakımından...».[183]

Dışişleri Bakanı Vekili E. Menderes de, 28 Aralık (1956)'da TBMM'nde yaptığı konuşmada aynı konuda şunları söylemiştir :

«...Bağdad Paktının, Mısır hükümetinin beynelmilel Süveyş kanalı buhranında, kendi ölçüsünde hayırlı tesirlerini icra etmekten hâli kalmadığını takdir etmek icap eder...».[184]

Mısır'a saldırısından dolayı Tahran toplantısına katılmayan İngiltere'ye karşı, Bağdad Paktı'mn dört bölgesel üyesinin «çıkış»ının sınırlı olduğunu yukarıda belirtmiştik. Türkiye, buna ek olarak İngiltere'ye karşı cephe almış görünmekten ayrıca dikkatle kaçınmıştır. Nitekim, Başbakan Menderes, 10 Kasım (1956)'da İngiltere ve ABD'nin, Türkiye'deki Büyükelçilerini kabul etmiş ve sonradan öğrenildiğine göre, Başbakan, İngiltere'nin Tahran toplantısına çağrılmayışının, yalnızca «geçici bir zorunluluk» olduğunu özellikle belirtmiştir.[185] Ankara Radyosu'nun 26 Kasım (1956)'daki yarı-resmî yorumunda da, Tahran toplantısının bir Bağdad Paktı toplantısı olmaktan ziyade, Pakt'ın dört üyesinin bölgesel sorunları görüşmek üzere yaptıkları bir toplantı olduğu ve İngiltere'nin de bu nedenle katılmadığı öne sürülmüş, bu katılmamanın Pakt'ın zayıflaması şeklinde nitelendirilemeyeceği belirtilmiştir.[186]

---

(183) *Ayın Tarihi*, Sayı: 276, Kasim 1956, ss. 171-172'den, «Bağdad Paktının Zaferi», *Zafer*, 11.XI.1956.

(184) *Ayın Tarihi*, Sayı: 277, Aralık 1956, s. 158. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri M. N. Birgi de Tahran toplantısının, «Bağdad Paktı'nın birliğini kurtardığını» söylemiştir. *Keesing's*, *1955-1956*, s. 15230.

(185) *Keesing's*, *1955-1956*, s. 15230.

(186) *Ibid.*, s. 15231.

c. İsrail'deki Büyükelçinin Geri Çekilmesi

İsrail'in Mısır'a saldırısı Türk basınında özellikle şu noktadan eleştirilmiştir :

> «İsrail kuvvetlerinin Mısır topraklarına tecavüz etmeleriyle Dünyanın dikkati Macar ihtilâlinden ayrılmış Orta Doğu üzerinde toplanıvermiştir... İsrail, bu tecavüzüyle, Orta Doğu'da son derece tehlikeli bir durum yarattığı gibi, Sovyetler'in Macar ihtilâli karşısında kaybettikleri prestiji de âdeta unutturmağa yaramış, dolayısıyla da hür dünyanın dâvasına kötülük etmiştir. Macar ihtilâli karşısında gevşek davranıp esaslı bir tepki gösterilmemesi, fakat İsrail'in saldırısı üzerine derhal harekete geçilmesi ve hele İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a ültimatom vererek gösterdikleri hassasiyet, Macar ihtilâlcilerinin hür dünyanın dâvasına yaptıkları hizmeti tehlikeye düşürmüştür...»[187]

Türk hükûmeti, İsrail'e karşı gerek kamu oyunda ve özellikle de Arap ülkelerinde beliren tepkiler üzerine, İsrail'deki Büyükelçisini geri çekme kararı almıştır. Dışişleri Bakanlığı, 26 Kasım (1956)'da yaptığı açıklamada bu kararı şu şekilde bildiriyordu :

> «Türkiye hükümeti, Filistin meselesinin Birleşmiş Milletler Asamblesinin kararları dairesinde halledilmesini ötedenberi desteklemiş ve bu yolda gerek Birleşmiş Milletler teşkilâtı içinde, gerek dışında devamlı gayretler sarfetmiştir.
>
> Yakın Şarkta çok esaslı bir huzursuzluk ve tehlike unsuru olmakta devam eden bu meselenin elân halledilmemiş olmasını esefle kaydeden Türkiye hükümeti, Filistin işi âdilâne ve nihaî surette bir hâl şekline raptedilinceye kadar vazifesi başına avdet etmemek üzere, Telâviv'deki elçisini geri çağırmağa karar vermiştir.»[188]

Burada dikkati çeken nokta, Türkiye, yukarıda belirtildiği gibi, İsrail saldırısını kınayan Tahran bildirisine imza koyduğu halde, Telâviv'deki elçisini geri çekme kararını açıklarken, İsrail'in Mısır'a karşı giriştiği saldırıyla ilgili bir şey söylememiştir.

---

(187) Ömer Sami Coşar, «Orta Doğu'da Harb», *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1956, s. 3.
(188) *Ayın Tarihi*, Sayı: 276, Kasım 1956, ss. 39–40.

Türkiye'nin bu kararı, bir jest olmaktan ileri gidemedi ve Arap ülkelerini ve özellikle de Mısır'ı tatmin etmedi. Türkiye'nin geri çekme kararını almasından birkaç gün sonra, Kahire'deki *El Cumhuriye* gazetesinde yayınlanan bir makalesinde Mısır yöneticilerinden Enver Sedat, Türkiye'ye çatarak şöyle diyordu :

> «Esasen, Türkiye, Bağdad Paktı kanalıyla İngiltere'yi ilk defa Mısır'a taarruza teşvik eden memlekettir. Türkler, Suriye'nin Mısır'ın yardımına koşacağını; Mısır'ın yenileceğini ümit etmekteydiler ve böyle bir hâl vukuunda Komünizme karşı koymak bahanesiyle Suriye'de bir hükümet darbesi tertipleyeceklerdi. Bu plân, Mısır'ın düşmana kahramanca karşı koyması ve Cumhurbaşkanı Nâsır'ın Suriye'yi harbe karıştırmamak kararı sayesinde suya düşmüştür...»[189]

Görüldüğü gibi, Türkiye'nin; gerek kendi aleyhinde ve gerekse müttefiklerinin zararına yapılmakta olan «çirkin propagandaların zehrini bir dereceye kadar almak... ve efkâra nisbî bir huzur getirmek» amacıyla[190] aldığı, İsrail'deki Büyükelçisini geri çekme kararı, istenilen sonucu verememiştir.

Esasen, Türkiye de bu hareketi yalnızca bir jest olarak yaptığını ortaya koymuştu. Nitekim, İsrail'den geri alınan Türkiye Büyükelçisi Hasan İstinyeli, İsrail Dışişleri Bakanlığı'na verdiği izahatta, Türk Hükûmetinin bu kararının «İsrail'e karşı yöneltilmiş olmayan» Bağdad Paktı'nı güçlendirme amacını taşıdığını, Türkiye'nin İsrail'le olan dostane ilişkilerini ve ticaretini bozmak niyetinde olmadığını söylüyordu.[191] Zaten, İsrail'le diplomatik ilişkilerin kesilmesi de söz konusu değildi ve ilişkiler maslahatgüzar düzeyinde devam edecekti.

4. *Buhranın Türkiye Açısından Sonucu*

Süveyş buhranının genel olarak Batı aleyhine bir sonuç vermiş olması,[192] buhran sırasında ve özellikle Londra Konferanslarında

(189) *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1956, s. 5. Kahire Radyosu da aynı şekilde Türkiye'yi suçlarken, E. Sedat, *El Cumhuriye*'deki bir başka yazısında da, «emperyalistler Mısır'a karşı İsrail'i kullandılardı; şimdi de Suriye'ye karşı Türkiye'yi kullanmak istiyorlar» diyordu. *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1956, s. 5.

(190) Dışişleri Bakan Vekili E. Menderes'in 28 Aralık 1956'da, TBMM'nde yaptığı konuşmadan, *Ayın Tarihi*, Sayı: 277, Aralık 1956, s. 163.

(191) *Keesing's*, *1955-1956*, s. 15231.

(192) *supra.*, s. 90.

Batılıların yanında yer alan Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suyla ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiştir. İngiltere ve Fransa'nın, yani iki Batı'lı müttefikinin Mısır'a saldırısına, Türkiye'nin gerek Bağdad Paktı içinde ve gerekse Pakt'ın dışında yaptığı «çıkış»ın ne kadar «sınırlı» olduğu yukarıda belirtilmişti. Bu durumda, Türkiye'nin bir jest olmaktan öteye gidemeyen, İsrail'deki Büyükelçisini geri çekmek yönündeki kararı da, Arap ülkelerinin ve özellikle de, Mısır'ın Türkiye aleyhindeki tutumunu yumuşatamayacaktı.

Sonuç olarak, Süveyş buhranı, Türkiye'yi Orta Doğu'daki Batı aleyhtarı güçlerle bir kere daha karşı karşıya getirmiş oluyordu.[193]

IV. 1957 SURİYE BUHRANI VE TÜRKİYE

A. Genel

Süveyş buhranının Orta Doğu'da yarattığı gergin ortam, yeni bir takım olaylara yol açmıştır ki, bunların ilki, Suriye ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Esasen, daha Süveyş buhranı devam ederken, Suriye'de Sovyet teknisyenleri ve subaylarının bulunduğu yolunda haberler veriliyordu. Londra resmî çevrelerince 11 Kasım 1956'da yapılan açıklamada son 12 ay içinde Suriye'nin Sovyet blokundan 20 milyon sterlin değerinde askerî malzeme aldığı öne sürülüyordu.[194] Suriye'nin sola kayması, Batı'da endişeyle izlenirken,[195] 1957 Nisanında yeni bir buhranın ilk işaretleri görülmeye başladı.

1. *Buhranın Ortaya Çıkışı*

a. Ürdün-Suriye Gerginliği

Ürdün'de 1957 Şubatının başından itibaren, Kral Hüseyin'le Başbakan Nablusi arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştı. «Milliyetçilik görünüşü altında Komünist sızması tehlikesi»ne karşı Nablusi'nin dikkatini çeken Kral Hüseyin, hükümetin, «yıkıcı propa-

(193) Ankara Radyosu'nun Mısır ve Suriye'ye ve özellikle de Sovyet yığınağı dolayısıyla Suriye'ye çatan 26 Kasım 1956 tarihli yarı-resmî yorumu için bkz.: *Keesing's, 1955-1956*, s. 15231.

(194) *Ibid.*, s. 15207.

(195) Bkz.: W.Z.L., «Syria on the Move, Ascendancy of the Left Wing», *The World Today*, Vol. 13, No. 1 (Jan., 1957), ss. 17-26.

gandaya son vermek için gerekli tedbirleri alması»nı istiyordu.[196] Kral, hükümete haber bile vermeden bazı kararlar alınca, 1 Nisan'da Nablusi hükümeti, protesto olarak istifa etti. İstifa daha sonra geri aldırıldıysa da, hükümetle Kral arasındaki sürtüşmeler devam etmiştir.[197]

Nihayet, 10 Nisan'da, Kral, hükümetin istifasını istedi.[198] Yeni hükümetin kurulmağa çalışıldığı bir sırada, Silâhlı Kuvvetler Genel Karargâhı'nm bulunduğu Zerka'da, 13 Nisan'da, Kral'a bağlı kuvvetlerle sol eğilimli subayların komutasındaki askerler arasında çatışma çıktı. Kralı devirmek istediği anlaşılan Genel Kurmay Başkanı Ali Abu Nuwar, Suriye'ye sığındı.[199] Ürdün'de karışıklıklar devam ederken, Dr. Halidinin başkanlığında ve azledilen Nablusi'nin de Dışişleri Bakanlığı'na getirildiği bir hükümet kuruldu.[200] Bu sırada, yeni Genel Kurmay Başkanı Hayarî, «resmî görevle» Suriye'ye gittikten sonra, orada istifa ettiğini bildirdi.[201]

General Hayarî, daha önce Suriye'ye sığınmış bulunan Ali Abu Nuwar'la birlikte Şam'da yayınladıkları bildirilerde, Kral Hüseyin'e karşı olduklarını ve Mısır ve Suriye'yle yakın işbirliği istediklerini söylüyorlardı. Bu sırada Kahire ve Şam radyoları da Hayarî ve Nuwar'ın demeçlerine geniş yer veriyor; Ürdün de bu yayınları cevapsız bırakmıyordu.[202]

Bu ortam içinde Ürdün'de 24 Nisan'da Halidi Hükümeti de istifa etti ve İ. Haşim'in başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. 25 Nisanda da Ürdün'de sıkı yönetim ilân edildi ve bütün siyasî partiler yasaklandığı gibi, ayrıca geniş bir tasfiye hareketine de girişildi.[203]

Ürdün-Suriye ilişkilerinin gerginleşmesine paralel olarak, Ürdün'ün Mısır'la olan ilişkileri de bozulmaktaydı. 11 Mayıs'da *El*

(196) *Keesing's. 1957-1958*, s. 15561.
(197) *Ibid.*, s. 15561.
(198) *Ibid.*, s. 15561.
(199) *Ibid.*, s. 15561.
(200) *Ibid.*, s. 15562.
(201) *Ibid.*, s. 15562.
(202) *Ibid.*, s. 15562. Bununla beraber, Suriye hükümeti iki generalin «daha fazla politik faaliyette bulunmaktan kaçınmaları»nı istemiş, bunun üzerine Hayari ve Nuwar da, 5 Mayıs'da Şam'dan ayrılarak Kahire'ye gitmişlerdir.
(203) *Ibid.*, s. 15563.

Ürdün gazetesinde çıkan ve Amman Radyosu tarafından yayınlanan bir yazıda, Mısır hükümetinin, Suriye ve Sovyetler Birliği'nin desteğiyle, Ürdün, Suudi Arabistan, Irak ve Libya'daki monarşileri yıkarak Cumhuriyetler kurmak için plânlar yaptığı ve bu amaçla General Nuwar'ı bir darbeyle Kral Hüseyin'i devirmek üzere «satın aldığı» öne sürülüyordu.[204] Bu arada, 1956 Kasımında İsrail'in Sina'ya saldırması üzerine Ürdün hükümetinin çağrısıyla bu ülkeye gönderilmiş bulunan Suriye kuvvetleri de Kral Hüseyin'e karşı girişilen son darbe teşebbüsüne katıldıkları gerekçesiyle ve Ürdün'ün isteği üzerine geri çekildi.[205]

b. Diğer Ülkelerin Karışması

Suriye ile Ürdün'ün arasının gittikçe açılmakta olduğu bir sırada, Moskova'da bulunan Suriye Savunma Bakanı Halid El Azm'ın, 6 Ağustos'da, SSCB ile ekonomik ve teknik yardımı öngören bir anlaşma imzaladığı açıklanmıştır.[206]

Bu arada meydana gelen bir gelişme, buhranın içine ABD'ni de soktu: 13 Ağustos'da Suriye hükümeti, Suriye'deki mevcut rejimi devirmeğe çalıştıkları iddiasıyla, üç Amerika'lı diplomatı sınır dışı etti.[207] Bunun üzerine, ABD de Suriye'nin Vaşington Büyükelçisi'ni «istenmeyen adam» ilân etmiştir.[208]

Bundan sonra, 17 Ağustos'da, Suriye ordu kademelerinde önemli tasfiyelere girişilmiştir. Bu arada, Genel Kurmay Başkanı General Nizamettin emekliye sevkedilerek, yerine «komünist eğilimli» Albay Afif Bizri getirilmiştir. Bu gelişmeler, bir yandan ABD ve İngiltere'de, öte yandan da Irak, Ürdün, Lübnan ve özellikle de Türkiye'de endişelere yol açtı.[209] Batı'da Suriye gelişmeleri, SSCB'nin Orta Doğu'da bir «köprü başı» elde ettiği şeklinde yorumlanıyor; Dulles ve Batı diplomasisinin diğer liderlerinin karşılaştıkları sorunun, «Suriye'nin Batı taraftarı komşuları ve ABD'nin, Orta Doğu'nun

(204) *Ibid.*, s. 15564.
(205) *Ibid.*, ss. 15564-15565.
(206) *Ibid.*, s. 15705 ve Seale, *The Struggle For Syria...*, s. 291.
(207) *Keesing's, 1957–1958*, s. 15721. İkinci Dünya Savaşındanberi, ilk defa bu üç Amerika'lı diplomattır ki, resmen bir Arap rejimini devirmeğe çalışmakla suçlanıyordu. Seale, *op. cit.*, s. 293.
(208) *Keesing's, 1957–1958*, s. 15721.
(209) *Ibid.*, s. 15721.

göbeğinde bir Sovyet peykinin kurulmasına müsamaha edip etmeyecekleri» olduğu belirtiliyordu.[210]

Irak Kralı Faysal ve Ürdün Kralı Hüseyin, 22 Ağustos'da Türkiye'ye geldiler.[211] İki Kral arasında 23 Ağustos'da yapılan görüşmelere, daha sonra Türkiye Cumhurbaşkanı C. Bayar ve Başbakan A. Menderes de katıldı. Öte yandan ABD Dışişleri Bakanı'nın Orta Doğu işleri yardımcısı Loy Henderson da 24 Ağustos'da İstanbul'a geldi ve görüşmelere o da katıldı.[212] Özellikle Henderson'un temasları, gerek birçok Arap ülkesinde ve gerekse Moskova'da tepkiler uyandırmıştır. Kahire, Henderson'u, «hükümet darbeleri uzmanı» olmakla suçluyor ve «ABD'nin Suriye rejimini içeriden yıkamadığını görünce, şimdi komşularım bu ülke aleyhine kışkırttığını» öne sürüyordu.[213]

İstanbul'daki görüşmelerden sonra bir bildiri yayınlanmamıştır. Fakat genel olarak Orta Doğu'daki durumun ve özellikle de Suriye konusunun ele alındığı anlaşılıyordu.[214] ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı L. Henderson, Türkiye'den başka bazı Orta Doğu ülkelerini de ziyaretten sonra, Vaşington'a döndüğünde, Suriye'deki durumun «son derece ciddî» olduğunu söylemiştir.[215] ABD Dışişleri Bakanlığı da, 5 Eylül'de yaptığı açıklamada, Henderson'un ziyaret ettiği ülkelerde, Suriye'nin «Uluslararası Komünizmin kurbanı olmasından ve bölgenin bağımsızlık ve bütünlüğü için bir tehlike teşkil etmesinden derin endişe duyulduğu» öne sürülüyordu,[216]

c. Buhranın Türkiye-Suriye Sorunu Niteliğini Alması

Eylül (1957) başlarından itibaren, buhran bir Türkiye-Suriye sorunu haline gelmiştir :

Esasen, Türkiye, Suriye'deki gelişmelerden endişe duymaktaydı. Mayıs (1957) başında, Suriye'de yapılan ara seçimlerde sol

(210) Seale, *op. cit.*, s. 292'den, *The New York Times*, 18.VIII.1957.

(211) *Keesing's, 1957–1958*, s. 15722.

(212) *Ibid.*, s. 15722.

(213) Seale, *op. cit.*, s. 296.

(214) *Keesing's, 1957–1958*, s. 15722.

(215) Seale, *op. cit.*, s. 296'dan, U.S. Dept., of State, *American Foreign Policy: Current Ducuments, 1957*, s. 1037.

(216) *Keesing's, 1957–1958*, s. 15745.

kanadın daha da güçlenmesi, Türkiye'nin dikkatinden kaçmamıştı.[217] Suriye'deki gelişmelerden Türkiye'nin duyduğu endişeyi bir yazar şu şekilde belirtiyordu :

> «...Kuzey, doğu ve batıdan hiç de dost olmayan kuvvetlerle çevrili Türkiye, bir de güneyden Sovyet peyki bir memleket ile çevrilince coğrafî bakımdan tam bir abluka altına alınmış demektir...»[218]

Aynı konuda başka bir yazar da şunları söylüyordu :

> «Suriye'de Sovyet taraftarı müfritlerle mutediller arasında uzun bir zamandanberi devam eden ve Ürdün olayları üzerine sertleşen mücadelede müfritlerin galebe çalmağa başladıkları ve Suriye'yi Moskova'nın peyki haline getirmek yolunda bulundukları anlaşılmaktadır...»[219]

Başbakan Menderes de, 1957 Temmuzunda verdiği bir demeçde, Suriye'deki gelişmelerden endişe duyulduğunu belirtmiştir.[220]

d. Buhranın Uluslararası Nitelik Kazanması

Türkiye'nin Suriye karşısında tutum alması, kendisini Sovyetler Birliği ile karşı karşıya getirmiştir. Öte yandan ABD de Türkiye'nin arkasında yer almıştır. Bu şekilde Suriye buhranı, ABD ve SSCB'nin Orta Doğu'daki ilk doğrudan doğruya çatışması haline gelmiştir.

SSCB Başbakanı Bulganin, 10 Eylül'de Türkiye Başbakanı Menderes'e gönderdiği mektupta, «Suriye sınırındaki Türk askerî yığınağı ve Suriye'ye saldırmak amacıyla Türkiye'ye gönderilen Amerikan silâhları hakkında raporlar» olduğundan bahsetmekte ve «endişe duyulduğu»nu belirtmekteydi.[221] Bulganin, «Orta Doğu'daki

---

(217) *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1957, s. 1.

(218) *Ayın Tarihi*, Sayı: 285, Ağustos 1957, ss. 165-166'dan, Özcan Ergüder, «Henderson'a Birkaç Söz», *Vatan*, 29.8.1957.

(219) *Ibid.*, s. 420'den, Ahmet Şükrü Esmer, «Suriye'de Tehlike İşareti», *Ulus*, 20.8.1957. Ayrıca bkz.: *Ibid.*, s. 421'den, «Suriye Peyk Bir Devlet Olurken», *Havadis*, 26.8.1957 ve Ömer Sami Coşar, «Suriye'de Ruslar Ne Arıyor?», *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1956, s. 3.

(220) Gönlübol ve Ülman, «Türk Dış Politikasının...», s. 169'dan, *Zafer*, 25 Temmuz 1957.

(221) *Keesing's, 1957-1958*, s. 15811.

barışın korunmasıyla hiçbir ilgisi olmayan dış çevrelere uyduğu takdirde, (Türkiye'nin) kendi başına büyük felâketler açacağı»nı söylüyordu. Sovyet Başbakanı, böyle bir saldırının sadece mahallî çapta bir savaşa yol açacağını sanmanın «tehlikeli» olduğunu öne sürdükten sonra, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının da başlangıçta mahallî çapta olduğunu hatırlatıyordu.

Bulganin'in mektubuna verdiği cevabında Başbakan Menderes, Sovyet iddialarını reddetmiş ve Türkiye'nin ne Suriye'ye, ne de diğer herhangibir ülkeye karşı saldırı niyetinde olmadığını söylemiştir.[222] Türkiye Başbakanı, Suriye'nin kendisi –iddia olunan askerî yığınaklar hakkında– şikâyette bulunmadığı halde SSCB'nin Suriye adına hareket etmesinin «hayret verici» olduğunu belirtiyordu.[223] Menderes, Suriye dolayısıyla SSCB'nin Türkiye'ye yaptığı «baskı»nın 1945'de olduğu gibi güvenlik endişesi uyandırdığını belirtmekte ve böylece, Stalin'den sonraki Sovyet liderlerinin eski yönetimi suçlamalarına rağmen bizzat kendilerinin de aynı «hata»yı işlediklerini öne sürmüştür.[224] Başbakan Menderes, daha sonra, Suriye'nin bir «silâh deposu» haline gelmekte olduğunu ve bunun Türkiye'de güvenlik endişesi uyandırmasının tabiiliğini belirtmiş, Suriye'ye saldırı niyeti olmayan Türkiye için barışın korunmasında «başkalarından öğrenecek fazla bir şey bulunmadığı»nı da eklemiştir.

Türkiye Savunma Bakanlığı da, 14 Eylül'de yaptığı açıklamada, Suriye sınırında Türk askerî yığmağı olduğu yolundaki iddiaların «asılsız» olduğunu ve sınırdaki askerî harekâtın daha önceden tesbit edilen NATO manevralarından ibaret bulunduğunu bildirmiştir.[225]

SSCB, Suriye'nin arkasında yer alırken ABD de Türkiye'yi desteklemiştir.[226] BM Genel Kurulu'nda konuşan ABD Dışişleri Bakam Dulles, asıl tehlikede olan devletin, kuzeyinde Sovyet askerî

(222) *Ibid.*, s. 15811.

(223) Bununla beraber, Suriye, bir süre sonra, 9 Ekim'de Türkiyeye bir nota vermiş ve sınırdaki Türk askerî yığmağının durdurulmasını istemiştir. *Ibid.*, s. 15812. Türkiye ise 17 Ekim'deki cevabî notasında Suriyenin iddiasını reddetmiş ve Türkiye ile Suriye arasında çıkan gerginliğin SSCB'nin Suriye'yi «ileride Türkiye'ye karşı kullanılmak üzere bir silâh deposu haline getirmek istemesinden doğduğunu» öne sürmüştür. *Ibid.*, s. 15813.

(224) *Ibid.*, s. 15812.

(225) *Ibid.*, s. 15821.

(226) Seale, *op. cit.*, s. 300.

gücü ve güneyinde de Suriye'deki Sovyet silâh yığınağı yüzünden, Türkiye olduğunu söylüyordu.[227] Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko ise 20 Eylül'de Genel Kurul'da Dulles'a cevaben yaptığı konuşmada, Orta Doğu'yu devamlı bir silâhlı çatışma yatağı haline getirme çabalarına SSCB'nin ilgisiz kalamıyacağını bildirmiştir.[228] Bu sırada iki Sovyet savaş gemisi, Suriye'nin Lâzkiye limanını ziyaret etmekteydi.[229] SSCB, böylece Suriye'yi ne dereceye kadar destekleyeceğini göstermek istiyordu.

Öte yandan, Sovyet Komünist Partisi Genel Sekreteri Kruşcef, 9 Ekim (1957)'de, *New York Times*'in muhabiri James Reston'a Moskova'da verdiği mülâkatta şöyle demiştir :

> «...askerlerini Suriye sınırına çekmekle Türkiye, bizimle olan sınırında boşluklar açıyor. Bunu yapmaması gerekir. Çünkü çok zayıftır. Bir savaş halinde Türkiye bir gün bile dayanamaz... Savaş patlak verirse, biz Türkiye'nin yakınındayız; siz (Amerikalılar) ise değilsiniz. Silâhlar patlayınca, roketler uçmağa başlayabilir, o zaman da düşünmek için vakit artık çok geç demektir...»[230]

SSCB'nin bu tehdidi karşısında, 10 Ekim'de ABD Dışişleri Bakanlığı, Kruşçef'in suçlamalarını reddeden bir bildiri yayınladı. Bildiride şöyle deniliyordu :

> «...Aradaki uzaklığa rağmen, (Kruşçef), Türkiye'nin dost ve müttefiki olan ABD'nin Kuzey Atlantik Antlaşması gereğince yüklendiği taahhütleri hafife alacağını sanmamalıdır...»[231]

ABD Dışişleri Bakanı Dulles da, 16 Ekim'de yaptığı basın toplantısında soruları cevaplandırırken, SSCB Türkiye'ye saldırdığı takdirde, ABD'nin bu saldırıyı karşılıksız bırakmayacağını ve hattâ sadece «savunma» durumunda da kalmayabileceğini söylemiştir.[202] Bu arada, 18 Ekim'de Amerikan güdümlü füze kruvazörü Canberra

---

(227) *Ibid.*, s. 300'den, *General Assembly Official Records*, 12 th sess., 680 th mtg., s. 21.
(228) *Ibid.*, s. 301.
(229) *Ibid.*, s. 301.
(230) *Keesing's. 1957–1958*, s. 15812.
(231) *Ibid.*, s. 15812.
(232) *Ibid.*, s. 15812.

ve Amerikan Altıncı Filosuna mensup bazı gemiler, SSCB'ne karşı bir dayanışma gösterisi olarak İzmir limanını ziyaret ediyordu.[233]

e. Suudî Arabistan'ın Arabuluculuk Teşebbüsü

Buhranın global bir nitelik almakta olduğu bir sırada, Suudî Arabistan Kralı Suud, havayı yumuşatmak üzere teşebbüse geçmiştir. 21 Eylül'de, Suudî Arabistan Dışişleri Bakanı Yardımcısı, Kahire'de verdiği demeçte, Suriye'nin ne Arap komşuları ve ne de Türkiye için bir tehlike arzettiğine hükümetinin inanmadığını söylüyordu.[234] Kral Suud, 25 Eylül'de bizzat Şam'a giderek Devlet Başkanı Kuwatly ve diğer Suriye liderleriyle görüştü.[235] Görüşmelerden sonra yayınlanan ortak bildiride, Arap ülkeleri arasındaki dayanışma teyid ediliyor ve Suriye'ye veya diğer herhangibir Arap ülkesine bir saldırı halinde, Suudi Arabistan'ın yardıma koşacağı belirtiliyordu.[236] Bildiride ayrıca, Suriye'nin herhangibir Arap ülkesine karşı tehlike arzetmediği de öne sürülüyordu.

Öyle anlaşılıyordu ki, Kral Suud, arabuluculuk teşebbüsüne girişirken, önce buhranın ilk tarafları olan iki Arap ülkesinin, yani Suriye ve Ürdün'ün arasını düzeltmek istemişti. Nitekim, Suriye–Suudî Arabistan ortak bildirisindeki, «Suriye'nin herhangibir Arap ülkesine karşı tehlike arzetmediği» şeklindeki ifade, özellikle Ürdün'ün endişelerini gidermek amacını taşıyordu. Gerçekten de, Kral Suud, Suriye'yi ziyaret sırasında ve sonrasında Kral Hüseyin'e mesajlar yollamış ve ziyaretten sonra, Suriye'nin Ürdün'e karşı tutumu önemli ölçüde yumuşamıştı. 16 Ekim'de de Kral Hüseyin, ABD, İngiltere ve Türkiye Büyükelçilerine, Ürdün'ün Suriye'ye yapılacak bir saldırıyı, bütün Arap ülkelerine yöneltilmiş sayacağını» bildirmiştir.[237]

Kral Suud, 11-20 Ekim tarihleri arasında Beyrut'u ziyaret etmiş ve oradan Türkiye ve Suriye liderlerine gönderdiği mesajlarla Türkiye ile Suriye arasındaki havayı yumuşatmağa çalışmıştır.[238] 21 Ekim'de Suudi Arabistan tarafından yapılan resmî açıklamada,

(233) *Ibid.*, s. 15812.
(234) Seale, *op. cit.*, s. 301.
(235) *Keesing's, 1957–1958*, s. 15813.
(236) *Ibid.*, s. 15813.
(237) *Ibid.*, s. 15813.
(238) *Ibid.*, s. 15813.

Beyrut'u ziyareti sırasında Kral Suud'un Türkiye ve Suriye arasında arabuluculuk teklifinde bulunduğu ve her iki ülkenin de bu teklifi kabul ettikleri bildiriliyordu.[239] Aynı gün, Ankara'da yapılan açıklamada da Kral Suud'un arabuluculuk teklifinin kabul edildiği doğrulanmıştır.[240] Suriye ise önce kabul ettiğini bildirmesine rağmen, daha sonra reddettiğini açıklamıştır. İddia edildiğine göre, Suriye Devlet Başkanı Ş. Kuwatly, arabuluculuk teklifini kabul etmiş, ordu ise reddedilmesini istemiştir.[241] Bu sırada Mısır'ın nüfuzu altında bulunan Suriye, arabuluculuk yoluyla Suudî Arabistan'ın prestij kazanmasını herhalde istemezdi. Nitekim, Mısır gazeteleri Kral Suud'a «Amerikan ajanı» diyerek saldırıyorlar ve arabuluculuk teklifini Amerikan Dışişleri'nin isteği üzerine ortaya attığını ileri sürüyorlardı.[242]

f. Sorunun BM'de Görüşülmesi

Suudî Arabistan'ın arabuluculuk teklifini reddeden Suriye, aslında sorunun BM'de ele alınmasını istiyordu. Nitekim 16 Ekim'de BM'e yaptığı müracaatta Genel Kurul'un, «Suriye'nin güvenliğine ve uluslararası barışa yöneltilmiş tehditleri öncelikle görüşmesini» talep etmiştir.[243] Aynı şekilde, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromiko da BM Genel Kurul Başkanı'na gönderdiği mektupta, ABD ve Türkiye'ye şiddetle çatmış ve Türkiye'nin bir saldırısı halinde, BM üyelerinin Suriye'ye gereken askerî yardımı yapmalarını istemiştir.[244] Sovyet Dışişleri Bakanı Suriye'nin iddialarını tekrarladığı mektubunda, «güvenilir istihbarata göre», Türk Genel Kurmayı'nın ABD ile danışarak, 27 Ekim'deki Türk genel seçimlerinden hemen sonra uygulanmak üzere, Suriye'ye saldırı plânları hazırladığını da öne sürüyordu.

Suriye ve SSCB'nin iddialarını «saçma» olarak nitelendirmesine[245] rağmen Türkiye'nin de desteklediği Genel Kurul görüşmeleri 22 Ekim'de başlamıştır. Görüşmelerin hemen başında söz alan

(239) *Ibid.*, s. 15813.
(240) *Ibid.*, s. 15813.
(241) *Ibid.*, s. 15814.
(242) *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1957, s. 1.
(243) *Keesing's, 1957–1958*, s. 15814 ve *Yearbook of the United Nations, 1957*, s. 53.
(244) *Keesing's, 1957–1958*, s. 15814 ve *Yearbook of the United 1957*, s. 53.
(245) BM'deki Türkiye temsilcisi Seyfullah Esin'in bu sözleri için bkz.: *Keesing's, 1957–1958*, s. 15814.

Türk delegesi S. Esin, Suudî Arabistan Kralı Suud'un, Türkiye ile Suriye arasında arabuluculuğunun söz konusu olduğunu, bu nedenle, Kral'ın çabaları sonuçlanıncaya kadar müzakerelerin ertelenmesini istemiştir.[246] Suriye delegesi Zeineddine ise, arabuluculuğa şiddetle karşı çıkmış ve bunun yalnızca «durumu karıştırmağa yarayacağı»nı ve «soruşturmadan kaçmak isteyenler için bir bahane» olduğunu öne sürmüştür. Daha sonra konuşan Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko ise, ABD ve Türkiye'nin, Suriye'den kaçan «gerici» unsurlardan oluşan bir sürgünde hükümet kurarak bu ekibi, Türkiye'nin askerî desteğiyle, Suriye'de işbaşına getirmek amacında olduklarını iddia etmiştir. Türk delegesi S. Esin ise Suriye ve Sovyetler Birliği tarafından ileri sürülen iddiaları kesinlikle reddetmiş ve «savunma tedbiri dışında» hiçbir şekilde Türk askerî yığınağından bahsedilemiyeceğini söylemiştir.

Bundan sonra, BM Genel Kurulu'nun, Kral Suud'un arabuluculuk çabaları sonuçlanıncaya kadar çalışmalarına ara vermesi söz konusu olmuş, fakat Suriye, çalışmalara yalnız üç gün ara verilmesini sağlamayı başarmıştır. 25 Ekim'den itibaren, sorunun tekrar ele alındığı BM Genel Kurulu'nda konuşan İngiltere delegesi Allan Noble, SSCB'nin «yarattığı savaş atmosferi»nin «maksatlı» olduğunu ve bu şekilde bir yandan NATO ve Bağdad Paktları arasındaki bağlantıyı sağlayan Türkiye'yi —genel seçimleri öncesinde bulunduğu bir sırada— BM önünde «saldırgan» durumuna sokmak, öte yandan da, Arapları Türkiye tehlikesine inandırmak ve bu tehlikeden onları kurtardığını göstermek suretiyle Arap dünyasındaki yerini kuvvetlendirmek çabasında olduğunu öne sürmüştür.[247] Daha sonra konuşan Türk temsilcisi Selim Sarper de, Suriye ve SSCB'nin ileri sürdüğü iddiaları «saçma» olarak nitelemiş ve Türkiye'nin hiçbir komşusuna karşı saldırmak niyetinde olmadığını tekrarlamıştır. S. Sarper, Türkiye'nin BM'deki «sicilinin lekesiz olduğunu» belirterek, «Türkiye'yi suçlayanların sicilinin ise aynı derecede iyi olup olmadığı'nı Genel Kurul'a sormuştur.[248] Türk temsilcisi, sözlerine devamla, kuzey ve güneyindeki iki devlet tarafından devamlı bir şekilde aynı tehditlerle karşılayan bir ülke olarak Türkiye'nin savun-

(246) *Ibid.*, s. 15919. S. Esin, bu konuşmayı yaptığı sırada, Türkiye Devlet Bakanı F. R. Zorlu, Kral Suud'un arabuluculuk teklifine uyarak, Cidde'ye gitmiş bulunuyordu. *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1957. s. 3.

(247) *Keesing's, 1957–1958*, s. 15919.

(248) Sarper, burada, SSCB'nin, bir yıl kadar önce Macaristan olayları karşısındaki tutumunu ima etmektedir.

ma endişesi duymasının «tabiî» olduğunu söylemiştir. S. Sarper, Türkiye'nin Suriye'ye herhangi bir saldırı niyeti olmadığı halde, deniz gücü bulunmayan Suriye'nin neden bir deniz ve bir de denizaltı üssü inşa etmekte olduğunun Suriye'ye sorulduğunu, fakat hâla cevap alınamadığını bildirmiştir.[249]

Bundan sonra, 30 Ekim'de Genel Kurul'a iki karar tasarısı sunuldu. Tasarılardan biri Suriye tarafından hazırlanmıştı ve Türkiye–Suriye sınırında araştırmalarda bulunmak üzere bir komisyon kurulmasını öngörüyordu. İkinci tasarı ise sorunun BM Genel Sekreteri aracılığıyla Türkiye ve Suriye arasında görüşme yoluyla çözümlenmesini teklif ediyordu. Fakat tasarılar oylanmadan, Endonezya temsilcisi, her iki tasarının da oylanmasında israr edilmemesini ve Türkiye ile Suriye'nin «dostluk içinde birarada yaşayarak uzlaşma yolu aramaları»nı istemiştir.[250] Bunun üzerine Suriye temsilcisi, «kardeş bir Asya ülkesinin isteğini dikkate alacağı»nı bildirerek, tasarısını geri aldı ve «Türkiye'nin, Suriye sınırında askerî yığınak yapmasıyla ortaya çıkan gerginliği gidermek üzere, gereken bütün tedbirleri alması» temennisinde bulundu. Suriye temsilcisi, böylece, iki ülke arasındaki ilişkilerin büyük ölçüde gelişeçeğini de sözlerine ekledi.[251] Aynı şekilde diğer tasarıyı hazırlayanlar adına konuşan Norveç delegesi de teklifini geri aldı. Daha sonra konuşan Türk temsilcisi S. Sarper, Endonezya delegesine «akıllıca teklifi»nden dolayı teşekkür etmiş ve Genel Kurul görüşmelerinde, dünya kamu oyunun buhranın nedenleri üzerine eğilmesinin sağlanamamasını yermiştir.[252]

Genel Kurul Başkanı L. Munro, yaptığı kapanış konuşmasında, Suriye ve Türkiye'nin aldıkları son tutumun Genel Kurul tarafından «tatmin edici bulunduğuna inandığını» belirtmiş[253] ve bu şekilde sorunun BM'deki aşaması sona ermiştir.

2. *Buhranın Sona Ermesi*

a. SSCB'nin Tutumunu Yumuşatması

BM Genel Kurulu'nda varılan sonuç, buhranın yumuşamasının da başlangıcı olmuştur. Ekim (1957) sonundan itibaren bunalım,

(249) *Keesing's, 1957–1958*, s. 15920.
(250) *Ibid.*, s. 15920 ve *Yearbook of the United Nations*, 1957, s. 56.
(251) *Keesing's, 1957–1958*, s. 15920 ve *Yearbook of the United Nations, 1957*, s. 56.
(252) *Keesing's, 1957–1958*, s. 15920 ve *Yearbook of the United Nations 1957*, s. 56.
(253) *Keesing's, 1957–1958*, s. 15920 ve *Yearbook of the United Nations, 1957*, s. 56.

birdenbire ve hızla yumuşamağa başlamıştır. Burada ilgi çekici bir konuşmayı belirtmek yararlı olacaktır:

BM Genel Kurulu'ndaki görüşmelerin son günü konuşan Amerikan ve İngiliz delegeleri Türkiye'nin, bütün iddiaların aksine Suriye'ye saldırmak niyetinde olmadığını defalarca belirttiğini hatırlatarak, savaş atmosferinin SSCB tarafından sun'î olarak yaratıldığını öne sürmüşler ve SSCB'nin bizzat kendisinin bile Türkiye ile Suriye arasında bir savaşa ihtimal vermediğini söylemişlerdir.[254] Amerikan ve İngiliz delegeleri, bu son ifadelerini ispatlamak için Kruşçef'in, 29 Ekim (1957)'de Moskova'da Türk Büyükelçiliği'ndeki resepsiyonda söylediği sözlere atıfta bulunmuşlardır: Türkiye ile SSCB'nin aralarının gergin olduğu bir sırada, T.C.'nin kuruluş yıldönümü dolayısıyla Moskova'daki Türk Sefareti'nde verilen kabul resmine —hiç beklenmedik bir şekilde— Kruşçef, Bulganin ve Mikoyan bizzak katılmışlardı. Sovyet liderleri, Türk, Amerikan ve İngiliz Büyükelçileri'ne özel yakınlık göstermişler; bir ara Kruşçef toplantıda bulunanlara şunları söylemiştir :

> «Barışa! Barışa! Savaş isteyen her kimse kahrolsun! Bırakın kendi kendine savaşsın! Fakat savaştan niçin bahsediyoruz? Savaş asla olmayacak!»[255]

Suriye ile ilgili olarak savaştan bahsedilmekte olduğunu hatırlatanlara da Kruşçef, şu cevabı vermiştir: «Savaş bahsi ne kadar çok edilirse, gerçekleşme ihtimali de o kadar az demektir.»[256]

Öte yandan, buhran sırasında Suriye'nin arkasında, yer alan ve dolayısıyla da Türkiye ile karşı karşıya gelen Sovyetler Birliği'nin Başbakanı Bulganin, Kasım (1957)'de Başbakan Menderes'e gönderdiği yeni mesajda, birincisine oranla yumuşak bir ifade kullanmıştır.[257] Bulganin, Türkiye'nin Suriye sınırındaki askerlerini hâlâ geri çekmediğine işaret ettikten sonra, Menderes'in, Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesi için, SSCB'nin Orta Doğu politikasını değiştirmesi gerektiği yolunda koştuğu şarta[258] değinmiştir. Sovyet Baş-

(254) *Keesing's, 1957–1958*, s. 15920.
(255) *Ibid.*, s. 15920.
(256) *Ibid.*, s. 15920.
(257) *Ibid.*, s. 15920 ve *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1957, s. 1 ve 5.
(258) Başbakan Menderes, SSCB Başkanı Bulganin'in ilk mektubuna gönderdiği cevapta, bu ifadeyi kullanmıştı. *Ibid.*, s. 15811.

bakanı, iki hükümet arasında bir anlaşmaya varılması için SSCB'nin gerekli izahatı vermeğe hazır olduğunu, Sovyetler Birliği'nin, Suriye de dahil, hiçbir Arap ülkesi ile gizli bir anlaşmasının mevcut olmadığını belirtmekteydi. Bulganin, daha sonra, İstiklâl Savaşı sırasında SSCB'nin Türkiye'ye yaptığı silâh yardımını hatırlatmış ve bunun Araplara yaptığı yardımlarla aynı nitelikte olduğunu söylemiştir. Sovyet Başbakanı, Atatürk'ün Suriye ve Orta Doğu ülkelerinin bağımsızlıklarına hürmet beslediğini, fakat şimdi bu prensipten Türkiye'nin uzaklaşmış olduğunu iddia etmekteydi. Bulganin, ayrıca, Suriye'nin bir silâh deposu haline getirilmesinin doğru olduğunu, ancak, Türkiye'nin de aynı şekilde silâhlandığını söylemiştir. Sovyet Başbakanı, iki ülkeyi ilgilendiren konuları görüşmek üzere yüksek düzeyde bir Türk–Sovyet konferansı yapılmasını da teklif etmiştir.

Türkiye Başbakanı Menderes, Bulganin'in bu mektubuna cevap vermiş değildir. Ancak, Bulganin'in ikinci mektubunun, birincisinden yumuşak bir ifade taşıması, Orta Doğu'da Suriye buhranıyla ortaya çıkan gerginliğin hafiflemesinin diğer bir belirtisi sayılabilirdi.

b. Suriye'nin Mısır'la Birleşmesinin Etkisi

Suriye Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, 30 Ekim'de yaptığı açıklamada, sınırdaki gerginliğin «hafiflediğini» bildirmişti.[259] Esasen, Sovyetler Birliği'nin buhran karşısındaki tutumunun yumuşamasına paralel olarak, Türkiye ile Suriye arasındaki gerginlik de kendiliğinden azalmıştır.

Öte yandan, 1958 Şubat başında Mısır ve Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmeleri,[260] havayı daha da yumuşatmıştır. Suriye'nin gittikçe SSCB'ne bağlanacağına, nihayet o da bir Arap devleti olan Mısır'la birleşmesi, Türkiye için «daha az zararlı» idi. Nitekim, Türkiye Dışişleri Bakanı F. R. Zorlu, Ocak 1958'de, Mısır–Suriye birleşme çalışmalarının son aşamasına gelindiği bir sırada yaptığı konuşmada şöyle diyordu :

> «...Suriye ile Mısır arasında ... bir federasyon kurulacağı söyleniyor. Orta Doğu'daki bütün devletler arasın-

(259) *Ibid.*, s. 15920.

(260) *Ibid.*, s. 16005. BAC'ne giden gelişmeler için bkz.: *Keesing's, 1955-1956*, s.14988, *Ibid.*, ss. 15746 ve 15920. Ayrıca bkz.: T.R.L., «The Meaning of the United Arab Republic», *The World Today*, Vol. 14, No. 3 (March, 1958), ss. 93–101. BAC'ne tepki olarak, Irak ve Ürdün de 14 Şubat'da «Arap Federasyonu» adı altında birleştiler. *Keesing's, 1957–1958*, s. 16017.

daki münasebetlerin sıkılaşması bizi hiç müteessir etmez. Hattâ eğer böyle bir federasyon sızmalara mâni teşkil edecek, bunu kuracak memleketleri ve bilhassa Suriye'yi Sovyet mihverinden çıkaracaksa, bundan ayrıca ziyadesiyle de seviniriz. Bizim sevmediğimiz, herhangi bir komşumuzun, sevdiğimiz kardeş milletlerin, beynelmilel komünizmin taarruz emellerine âlet olmasıdır.»[261]

Türkiye, BAC'ni, 11 Mart 1958'de resmen tanımış[262] «ve böylece Suriye ile Türkiye arasındaki ilişkilerde bir sayfa kapanmıştır».[263]

Bu şekilde Orta Doğu'daki savaş bulutları —hiç olmazsa bir süre için— dağılmış oluyordu.

B. Buhranın Sonucu

1. *Genel*

Süveyş buhranından sonra İngiltere ve Fransa tarafından bırakılan boşluğu doldurmak üzere Orta Doğu'da faal bir politikaya yönelen ABD, 1957 Suriye gelişmelerinin sonucunda, yerlerini devralmağa çalıştığı iki müttefikinin daha önce içine düştükleri güç duruma bizzat kendisi de girmekten kurtulamamıştır. Şöyle ki, 1956 Süveyş buhranı sırasında, İngiltere ve Fransa'yı «frenleyici» tutumuyla Mısır'ın gözünde olumlu not kazanan ABD,[264] kısa süre içinde, Arap milliyetçilerinin «karşısındaki taraf» rolünü, kendisi oynamağa başlamış oluyordu.

a. ABD'nin Orta Doğu'ya Girmesi

(i) Eisenhower Doktrini

ABD Başkanı Eisenhower, 5 Ocak 1957 tarihinde Kongre'ye sunduğu ve Eisenhower Doktrini adını alan mesajıyla, Orta Doğu'da

(261) Mehmet Gönlübol ve Halûk Ülman, «İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası, 1945–1965», *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919–1965*, A. Ü. SBF. Yayınları, No: 279, Ankara, 1969, s. 321. Suriye birleşmesinin anti-Sovyet niteliği hakkında bkz.: David J. Dallin, *Soviet Foreign Policy After Stalin*, Methuen.Co., London, 1962, s. 472 ve Kemal S. Abu-Jaber, *The Arab Ba'th Socialist Party, History, Ideology and Organization*, Syracuse University Press, New York, 1966, ss. 43-56.

(262) *Cumhuriyet*, 12 Mart 1958, s. 1.

(263) Gönlübol ve Ülman, *loc., cit*, s. 322.

(264) *supra.*, s. 108.

İngiltere ve Fransa'nın yerini almak yolunda önemli bir karar almıştı.[265] Eisenhower, mesajında[266] Orta Doğu'nun zamanla istikrarsız bir bölge haline geldiğini belirttikten sonra, bu istikrarsızlığın, «uluslararası komünizm tarafından (daha da) arttırıldığı»nı ve «kullanıldığı»nı öne sürüyordu.

Eisenhower, «Rusya'da Çarlık devrinde de Bolşevikler devrinde de yöneticilerin daima Orta Doğu bölgesini ele geçirmeğe çalıştıklarını» söylemiş ve SSCB'nin, bu bölgeden kendisine bir saldırı yönelmeyeceğinden emin olmasını, ABD'nin hiçbir zaman böyle bir şey düşünmediğini belirtmiştir. ABD Başkanı, SSCB'nin Orta Doğu'da ekonomik çıkarı olmadığını da iddia etmiş ve 1955 yılında Süveyş kanalı trafiğinin % 1'inden de daha az bir kısmının SSCB tarafından kullanıldığını söylemiştir. Eisenhower, SSCB'nin, Orta Doğu'nun temel zenginlik kaynağı olan petrole de ihtiyacı olmadığını, çünkü kendisinin petrol ihraç eden bir ülke olduğunu, sözlerine eklemiştir. Eisenhower, bu nedenlerle, SSCB'nin Orta Doğu'ya karşı ilgisinin tamamen politik amaçlardan doğduğunu öne sürmüştür. Orta Doğu'nun stratejik önemine dokunan Eisenhower, SSCB'nin bölgeyi bu özelliği dolayısıyla ele geçirmek istediğini söylemiştir. Öte yandan, ABD Başkanı, Orta Doğu'nun maddî öneminin yanında manevî bakımdan da büyük değer taşıdığını, çünkü, üç büyük dinin (Müslümanlık, Hristiyanlık ve Museviliğin) doğduğu yer olduğunu belirtmiş ve «bu kutsal yerlerin, Tanrı'yı reddeden materyalist düşüncenin egemenliğine terkedilmesinin tahammül edilmez bir şey olduğunu» söylemiştir. Bunları belirttikten sonra, Eisenhower, Orta Doğu'nun korunması için başlıca şu hususları öngörüyordu :

— Amerikan ekonomik ve/veya askerî yardımını isteyen (Orta Doğu'lu) ülkelere yardımı sağlayacak bir program hazırlanması,

— Uluslararası komünizmin kontrolu altındaki bir ülke tarafından açık bir silâhlı saldırıya uğrayacak (bölge) devletlerinin toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığını —talep edildiği takdirde— korumak amacıyla, Amerikan silâhlı kuvvetlerinin kullanılması.

---

(265) Alexander De Conde, *A History of American Foreign Policy*, Charles Scribner's Sons, New York, 1963, ss. 755–756.

(266) Metni için bkz.: *Keesing's, 1957–1958*, ss. 15305–15307.

ABD Başkanı Eisenhower'in adını alan Doktrin, 1957 Martında Amerikan Kongresi tarafından kabul edilerek kesinleşmiştir.[267] Ancak, Eisenhower Doktrinini «Batı Avrupa'ya sıhhatini, iktisadî ve siyasî emniyetini yeniden kazandırmış olan ve komünist sızmalarına ve tahriklerine karşı koymasına imkân vermiş olan Marshall Plânına benzeten» Lübnan'dan[268] ve Bağdad Paktı üyesi Irak'dan başka hiçbir Arap ülkesi, kabul etmemiştir.[269] Bağdad Paktının üçü Orta Doğu'nun Arap olmayan kuşağına mensup dört bölgesel üyesinin 19-20 Ocak (1957)'de Ankara'da yaptığı toplantıda ise, Eisenhower Doktrini'nin desteklenmesi kararlaştırılmıştır.[270] Bu durumda Eisenhower Doktrini, özellikle Arap ülkelerini Batı'yla işbirliğine kazanmak açısından bir yenilik getiremiyecek demekti. Doktrin'e karşı çıkan Arap ülkeleri, Eisenhower Doktrini'nde öngörülen, «saldırıya karşı koruma»nm sadece SSCB'ne yöneltilmesini kabul etmemişler ve «her türlü saldırı» için geçerli olmasını istemişlerdir.[271]

Kahire Radyosu, 10 Ocak 1957 tarihli yorumunda, ABD'nin, «İngiltere ve Fransa tarafından Mısır'a karşı harekâta girişildiği sırada neden müdahalede bulunmak gereğini duymadığını» soruyordu.[272] Arap ülkeleri, «boşluğu doldurmak» fikrine de karşı çıkmışlar ve eğer bir «boşluk» söz konusuysa, bunu Arap ülkelerinin bizzat kendilerinin dolduracağını savunmuşlardır.[273]

ABD, Arap ülkelerinin bu tutumuna rağmen, 1957 yılında, başlangıçta Suriye ile Ürdün arasında ortaya çıkan buhrana müdahale etmiş ve Suriye'ye Eisenhower Doktrininde öngörülen, «Uluslararası komünizmin kontrolu altındaki bir ülke» gözüyle bakmıştır.[274] Bu da başta Mısır ve Suriye olmak üzere[275] Arap ülkelerinin

(267) *Ibid.*, s. 15417.
(268) *Ayın Tarihi*, Sayı: 280, Mart 1957, s. 356.
(269) De Conde, *op. cit.*, s. 756.
(270) *Keesing's, 1957-1958*, s. 15346 ve *Ayın Tarihi*, Sayı: 278, Ocak 1957, ss. 140-141.
(271) BAC Devlet Başkanı Nâsır'ın bu noktayı belirten sözleri için bkz.: *Ayın Tarihi*, Sayı: 284, Temmuz 1957, ss. 368-369.
(272) Arap basınında bu noktayı belirten yazılar için bkz.: *Ayın Tarihi*, Sayı: 278, Ocak 1957, s. 226.
(273) *Ibid.*, s. 234.
(274) ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in, 7 Eylül (1957) tarihli resmî açıklamasında bu nokta belirtiliyordu. *Keesing's, 1957-1958*, s. 15745.
(275) *Ibid.*, ss. 15745-15746.

hiç olmazsa bir bölümüyle ABD arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir.

1956 Süveyş buhranında İngiltere ve Fransa'nın bıraktığı boşluğu doldurmak üzere harekete geçen ABD'nin başarılı olabilmesi için İngiltere ve Fransa'nın Arap ülkelerine karşı izlediği politikadan farklı bir yol izlemesi gerekirdi. Ancak, ABD de, Suriye buhranında görüldüğü şekilde, İngiltere ve Fransa'nın yanlışını tekrarlamış ve Orta Doğu'ya fiilen girişi, «Arap ülkelerinin karşısında» yer alması sonucunu vermiştir.

(ii) ABD'nin Bağdad Paktı'yla İlişkilerini Kuvvetlendirmesi

ABD'nin, Orta Doğu'ya girişinin diğer bir belirtisi de Bağdad Paktı'yla bağlarını kuvvetlendirmesi olmuştur. Nitekim, 21-24 Mart 1957 tarihinde ABD Başkanı Eisenhower ile İngiltere Başbakanı Macmillan arasında Bermuda'da yapılan görüşmelerde, ABD Bağdad Paktı'nın askerî komitesine katılma kararı almıştır.[276] Batı'lı çevreler, bu kararı, «Orta Doğu'daki İngiliz-Fransız politikasının ABD tarafından onaylanması» şeklinde yorumlamışlardır.[277]

Bağdad Paktı Bakanlar Konseyi'nin 3-6 Haziran (1957) tarihinde Karaçi'de yaptığı toplantıda ABD, Pakt'm askerî komitesine resmen katılmıştır. Toplantıdan sonra yayınlanan ortak bildiride «ABD'nin bu kararının bölgenin savunması ve güvenliğine katkıda bulunacağı» belirtiliyordu.[278] Bağdad Paktı konseyi'nin 27-30 Ocak 1958 tarihinde Ankara'da yaptığı toplantıya ABD Dışişleri Bakanı J.F. Dulles da «gözlemci» olarak katılmıştır. Dulles toplantıda yaptığı konuşmada, Bağdad Paktı'na ABD'nin «tam desteği»ni belirtmiş ve Bağdad Paktı üyelerinin «herhangibir Komünist saldırgana karşı ABD tarafından savunulacağından emin olunmasını» istemiştir.[279] Batılı çevreler, ABD'nin bu teminatını, etkinliği bakımından, ABD'nin Bağdad Paktı'na resmen üyeliği şeklinde nitelendirmiştir.[280]

---

(276) *Ibid.*, ss. 15457-15458 ve *Ayın Tarihi*, Sayı: 280, Mart 1957, ss. 161-163.

(277) *Ayın Tarihi*, Sayı : 280, Mart 1957, s. 200.

(278) *Keesing's, 1957-1958*, ss. 15617-15618 ve *Ayın Tarihi*, Sayı: 283, Haziran 1957, ss. 203-206.

(279) *Keesing's, 1957-1958*, s. 16023.

(280) *Ibid.*, s. 16023-16024.

Bu şekilde ABD'nin Orta Doğu'ya girişi, Suriye buhranından sonra daha kesin bir görünüm kazanmış olmaktaydı.

b. Orta Doğu'nun Sovyet-Amerikan Çatışma Alanı Olması

«1950'lerin Doğu-Batı nüfuz ve kuvvet çekişmesinin Orta Doğu'da patlak veren bir görüntüsü»[281] niteliğindeki Suriye Buhranı, ABD ve SSCB'ni Orta Doğu'da ilk defa doğrudan doğruya bir çatışma içine sokmuştur. Başlangıçta Ürdün ile Suriye arasında ortaya çıkan buhrana daha sonra ABD de karışmış ve Suriye'nin karşısında yer alan Türkiye'yi desteklemişti. Öte yandan, Sovyetler Birliği de Suriye'nin yanında yer almıştı. Bu şekilde ABD ve SSCB, Türkiye ve Suriye'nin gerisinde karşı karşıya gelmiş oluyorlardı.

İkinci Dünya Savayından sonra Avrupa'da ve Uzak Doğu'da çatışma içine girmiş bulunan iki süper devlet, böylece Orta Doğu'daki mücadelenin de tarafları haline gelmeğe başlıyorlardı.

2. *Buhranın Türkiye Açısından Sonucu*

a. Genel Olarak

Türkiye'nin Suriye buhranı sırasındaki tutumunu, 1945'den sonra Türk dış politikasının genel gelişme çizgisinin ışığı altında değerlendirmek gerekir. Şöyle ki; Türkiye, İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyetler Birliği'nden duyduğu güvenlik endişesi dolayısıyla Batı'nm, daha doğru bir deyişle ABD'nin, ittifakını elde etmeğe çalışmıştı. Yani, Türkiye, SSCB'nin karşısında ABD'nin yanında yer almak çabası içinde olmuş ve 1952 yılında da NATO'ya katılmak suretiyle ABD ile müttefik durumuna girmişti. Öte yandan yukarıda belirtildiği gibi, Suriye buhranıyla, ABD, Orta Doğu'ya doğrudan doğruya girmekteydi. SSCB ise ABD'nin karşısında (Suriye'nin yanında) yer almıştı. Bu durumda, yani ABD ve SSCB'nin karşı karşıya geldikleri bir buhranda Türkiye'nin yeri ve tutumunun ne olacağı kendiliğinden ortaya çıkıyordu. Türkiye, SSCB'nden, global plânda olduğu gibi, Orta Doğu'da da —Suriye'deki varlığının gittikçe artmasından dolayı— güvenlik endişesi duymuş ve bunun sonucu olarak da ABD'nin yanında yer almıştır. Türkiye'nin genel plândaki

(281) Gönlübol ve Ülman, *loc. cit.*, s. 320.

dış politikasıyla, Orta Doğu'daki politikası, Suriye buhranı sırasında, tam bir özdeşme içinde olmuştur.

Türkiye, ABD'nin Orta Doğu'ya girişini «şükranla» karşılamıştı. Başbakan A. Menderes, 5 Ocak 1957 tarihinde yaptığı basın toplantısında Türk hükûmetinin Eisenhower Doktrini karşısındaki tutumunu şöyle açıklıyordu :

> «...Türk hükümeti, Amerika'nın yakın alâkasını ve sulhçu devletler topluluğunun Orta Şark'a lâyık olduğu ehemmiyeti vermesini mühim bir hâdise telâkki etmektedir. Bu inkişâflar, memleketimiz için olduğu kadar, bütün bölge için de son derece memnuniyet vericidir. Bu itibarla da Reisicumhur Eisenhower'in beyanat ve plânını ve Amerikan hükûmetinin bu mevzuda sarih vaziyet almasını şayanı şükran hareketler olarak telâkki etmekteyiz...»[282]

Başbakan Menderes 6 Şubat 1957'de *Associated Press*'e verdiği bir demeçte de «gayet azimli bir adım» olarak nitelendirdiği Eisenhower Doktrini'nin Orta Doğu'ya siyasal istikrar getirmek bakımından yararlı olacağını söylemiş, dolayısıyla da «Bağdad Paktı'nı takviye eden bir unsur olarak telâkki edilebileceğini» belirtmiştir.[283] Türkiye Başbakanı, 9 Mart 1957 tarihinde verdiği bir demeçte de, Orta Doğu'nun «huzur ve istikrarı» bakımından Filistin sorununun bir an önce çözüm yoluna kavuşturulması gerektiğini, ancak «Orta Şark'ta Sovyet nüfuz ve yayılmasının belli başlı sebeplerinden birini teşkil eden» bu sorunun çözümüne çalışırken de «Sovyetlerin peykleştirme teşebbüsüne karşı koyacak tedbirleri de derhal almak icap ettiğini» söylemiş ve «kanaatimizce Eisenhower Doktrini bu mevzuda geniş fırsat ve imkânlar yaratmıştır» demiştir.[284] Öte yandan Türkiye, Eisenhower Doktrini çerçevesi içinde özel bir ağırlığa sahip olmak istemiştir. Başbakan Menderes, 5 Ocak (1957) tarihli basın toplantısında bu konuda şöyle diyordu :

> «...Çünkü, istikrar ve milletlerin istiklâli gâyesini güden garb devletlerinin siyaseti bakımından, Türkiye, bu bölgede büyük ehemmiyet arzetmekte ve bu bakımdan gereken vasıfları haiz bulunmaktadır...»[285]

(282) *Ayın Tarihi*, Sayı : 278, Ocak 1957, s. 98.
(283) *Ayın Tarihi*, Sayı : 279, Şubat 1957, s. 78.
(284) *Ayın Tarihi*, Sayı : 280, Mart 1957, s. 51.
(285) *Ayın Tarihi*, Sayı : 278, Ocak 1957, s. 98.

Aynı konuda, hükûmetin yarı-resmî organı *Zafer* gazetesi ise şunları söylüyordu :

> «...Eisenhower Doktrini'nin doğruluğu ile sakatlığını tarih huzurunda... Amerika'nın bu plânda ve bu hesapta, Türkiye Cumhuriyeti'ne vereceği yer, mevki ve ehemmiyet tâyin edecektir...»[286]

Türkiye, ABD'nin Bağdad Paktı'yla ilişkilerini kuvvetlendirmesini de desteklemiştir. ABD'nin Bağdad Paktı'nın Askerî Komitesi'ne girmek kararı, Türkiye'de olumlu karşılanmış ve «ABD'nin Bağdad Paktı'na girmesi» şeklinde nitelendirilmiştir. Bu konuda, hükûmete yakınlığıyla tanınan *Havadis* gazetesinde şöyle deniliyordu :

> «...Bu... Orta Doğu'da komünizme karşı açılmış olan mücadelenin Eisenhower Doktrini'yle tekemmül eden son safhasını, bir kat daha tarsin eden ve bu tehlikeli bölgede sulhü, sükûnu temin eden çok kuvvetli bir adım daha atıldığını göstermektedir. Amerika, bu kararıyla Bağdad Paktı'nın komünist taarruzuna karşı mücadele etmek hususunda tam mesuliyetli bir üyesi haline gelmektedir... Böylece Bağdad Paktı, Orta Doğu için çok kuvvetli, çok emin bir siyasî teşekkül haline gelmiş bulunuyor...»[287]

b. Buhranın Türkiye'nin Arap Ülkeleriyle İlişkilerine Etkisi

Türkiye, 1945'den sonra ilk defa Suriye buhranıyladır ki, bir Arap ülkesiyle doğrudan doğruya çatışma içine girmiştir. Bu durumun, Türkiye'nin Orta Doğu Arap ülkeleriyle ilişkileri üzerinde olumsuz etkisi de, aynı şekilde doğrudan doğruya ve kesin olmuştur. Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suyla ilişkilerini en fazla etkileyegelen iki faktör olan Batı ve SSCB etkenlerinin, Suriye buhranında karşı karşıya geldikleri yukarıda belirtilmişti. Bu durumda, Türkiye'nin, Batı'nın yanında ve SSCB'nin karşısında yer alması tabiî olduğu gibi, Türkiye'nin bu tutumunun, kendisini Arap ülkelerinden biraz daha uzaklaştırması da kaçınılmazdı.

---

(286) *Ibid.*, ss. 431-432'den, «Eisenhower Doktrini», *Zafer*, 4.1.1957.

(287) *Aylık Tarihi*, Sayı: 280, Mart 1957, ss. 214-215'den, «Amerika Bağdad Paktına Girdi», *Havadis*, 24.3.1957. Ayrıca bkz.: ss. 215-216'dan, «Parantez Kapanmıştır», *Zafer*, 27.3.1957 ve ss. 216-217'den, H. C. Yalçın, «Orta Doğu'da Emniyet», *Ulus*, 28.3.1957.

Türkiye, Suriye ile arasındaki uyuşmazlığı, bir Türk Arap sorunu olarak değil, global plândaki bir çatışma olarak değerlendirmişti. 1957 Ekimindeki genel seçimlerden sonra A. Menderes'in başkanlığında kurulan yeni hükûmetin programında bu nokta şu şekilde ifade ediliyordu :

> «...Orta Şark'da cereyan eden hâdiseler, herhangi iki devlet arasında, meselâ Türkiye ile Suriye arasında bir mesele değil, Orta Şark bölgesinde temerküz ve tekâsüf eden ve iki blok arasındaki büyük mücadelenin bir safhası ve tezahüründen ibarettir...
>
> Bölge dışı bir devletin Orta Şark'da emniyet ve istikrarı esaslı olarak tehlikeye düşürecek şekilde üsler teşkiline teşebbüs etmesi ve bunda muvaffak olmuş gibi görünmesi yalnız Orta Şark devletlerini değil, dünya sulhünü korumak için hareket eden diğer bütün memleketleri de haklı olarak endişeye sevk etmiştir. Bu vaziyet karşısında Türkiye çok uyanıktır...»[288]

Türkiye, 1958 Ocak ayında Suriye'ye verdiği bir notada da, aynı noktayı şu şekilde belirtiyordu :

> «...ananevî ve dinî bağlarla bağlı bulunan ... Türkiye ile Suriye arasında bir mesele yoktur. Asıl mesele ... Sovyet Rusya ile barışçı milletler arasındaki gergin ilişkilerden doğmaktadır...»[289]

1950'lerde Türk-Sovyet ilişkilerinin iyi bir çerçeve içinde olmadığı gözönünde tutulursa, Suriye'de artan «Sovyet varlığı»nın Türkiye'yi endişelendirmesi normal kabul edilebilir. Türkiye, Suriye olaylarını «kendisine yöneltilmiş bir komünist tehdidi» olarak karşılamıştır.[290] Ancak öyle görünür ki, Türk yöneticileri, özellikle Stalin'den sonra SSCB'ndeki değişme ve gelişmeleri nasıl «aşırı» bir ihtiyatla değerlendirmişlerse, 1957 Suriye bunalımında gösterdikleri hassasiyet de «aşırı» olmuştur.[291] Türkiye, buhran sırasında Sovyetler Birliği ve Suriye tarafından devamlı olarak öne sürülen ve Suriye

(288) Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri...*, ss. 456-457.
(289) *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1958, s. 5.
(290) Gönlübol ve Ülman, «İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış...», s. 320.
(291) Bkz.: *Ayın Tarihi*, Sayı: 285, Ağustos 1957, ss. 197-198'den, Şükrü Kaya, «Suriye Hâdiseleri ve Türkiye», *Hürriyet*, 26.8.1957.

sınırında askerî yığmak yaptığı yolundaki suçlamaları cevaplandırırken, «sadece savunma tedbiri» aldığını söylüyordu. Eğer, Türkiye, bir Suriye saldırısından çekiniyor idiyse, böyle bir saldırının gerçekleşmesi ihtimali, herhalde «askeri yığınak» olarak yorumlanabilecek «tedbirler» almasını gerektirecek çapta değildi. Türkiye, «savunma tedbiri» niteliğinde de olsa, birtakım askerî hazırlıklara girişmeden, Orta Doğu'daki Batı taraftarı yöneticiler ve Amerikan temsilcisinin de katıldığı ve Arap ülkelerinde tepki uyandıran görüşmeler yapmadan önce; Suriye'nin silâhlanmasından haklı olarak duyabileceği endişeyi, daha «barışçı» yollarla —Suriye'nin ve hattâ BM'in dikkatini çekmek suretiyle— dile getirebilirdi.

Oysa, Türkiye, Suriye karşısında gösterdiği aşırı hassasiyetle, aslında istemediği bir durumun gerçekleşmesini, yani SSCB'nin bölgeye yerleşmesini âdeta kolaylaştırmıştır. Eğer, SSCB, Batı'lıların iddia ettiği gibi,[292] gerçekten Orta Doğu'da bir savaş atmosferi yaratarak Arapları Türkiye tehlikesine inandırmak ve bu tehlikeden onları kurtardığını göstermek suretiyle Arap dünyasındaki yerini kuvvetlendirmek çabasında idiyse, Türkiye, izlediği politikayla, SSCB'ne yardımcı olmuş demektir. Türkiye'nin Suriye'ye karşı tutumu, bu ülkenin Batı düşmanlığını yumuşatmamış, aksine, başka «koruyucular» aramasına yol açmıştır.[293]

Bu durumda, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suyla ilişkilerinin olumsuz yönde etkilenmesi kaçınılmaz olacaktı.

V. 1958 ORTA DOĞU BUHRANI VE TÜRKİYE

A. Genel

1957 Suriye olaylarından kısa bir süre sonra, 1958 yılının ortalarında, Orta Doğu, yeni bir buhranın içine girmiştir.

1. *Buhranın Ortaya Çıkışı*

a. Irak İhtilâli

Bağdad Paktı'nın tek Arap ülkesi olan Irak, Pakt'a karşı gösterilen tepkiler sonucu, Arap dünyasında âdeta tecrid edilmiş du-

(292) *supra.*, s. 110.
(293) Seale, *The Struggle For Syria...*, s. 299.

rumdaydı.[294] Irak monarşisinin liderleri, devamlı olarak, «Batı taraftarı olmakla» suçlanıyordu.[295] Bağdad Paktı'nın imzalandığı yıl olan 1955'den sonraki gelişmeler, Arap Orta Doğu'sunda Batı aleyhtarı ve radikal milliyetçilik taraftarı unsurları güçlendirmekteydi. Böyle olunca, bu gelişmenin, etkisini ilk önce, Irak üzerinde göstermesi beklenmeliydi. İşte 14 Temmuz 1958 tarihinde Irak'da General Kasım'ın liderliğinde yapılan ihtilâlle, Batı taraftarı monarşik bir rejim yıkılmış ve Arap dünyasının radikal kanadına yeni bir askerî yönetim katılmıştır. Irak İhtilâli, radikal Arap ülkelerinin lideri Nâsır'm «yeni bir zaferi» oluyordu.[296]

14 Temmuz 1958 günü, Bağdad Radyosu tarafından yayınlanan bildiride, «Ulu Tanrının yardımı, halkın ve silâhlı kuvvetlerin desteğiyle», Irak'ın, «emperyalistler tarafından başa getirilmiş, doğru yoldan ayrılmış idareciler gurubunun tahakkümünden kurtarıldığı» ilân ediliyordu.[297] Bildiri'de ayrıca, Irak'da «millî birliği koruyacak, diğer Arap devletleriyle kardeşlik bağları kuracak ve Bandung Konferansı kararları ile BM Andlaşmasına uygun ve Irak'ın menfaatine olan bütün milletlerarası tahhütlerine sâdık» bir Cumhuriyet yönetiminin kurulduğu da açıklanıyordu.

b. Lübnan'a ABD'nin Müdahalesi

Nuri Sait yönetimi, Irak'da son günlerini yaşarken, Camille Chamoun yönetimi de Lübnan'da güçlüklerle karşı karşıya bulunuyordu. Lübnan yöneticilerinin Batı taraftarı politikaları Lübnan'lı Arap milliyetçilerinin hoşnutsuzluğu ile karşılaşmaktaydı.[298] Eylül 1958 sonunda Başkanlık süresi dolacağı ve Anayasa gereğince yeniden seçilmesi mümkün olmayacağı halde, Chamoun'un dört yıl daha iş başında kalmak amacıyla Anayasa'da değişiklik yapmak istemesi[299] üzerine, Lübnan'ın Nâsır'cı bir dış politika izlemesini is-

(294) *supra.*, s. 66.
(295) Pachachi, «Non-alignment in the Arab World», *The Dynamics of...* (Ed., by Fayez A. Sayegh) *op. cit.*, s. 116.
(296) Marlowe, *Arab Nationalism...*, s. 172.
(297) *Keesing's, 1957–1958*, s. 16305 ve A. Halûk Ülman, «Orta Doğu Buhranı», *SBFD*, Cilt: XIII, No: 4 (Aralık, 1958), s. 237'den, *The New York Times*, July 15, 1958, s. 3.
(298) Bkz.: K. S., «The Lebanese Crisis in Perspective», *The World Today*, Vol. 14, No. 9 (Sept., 1958), ss. 369-380.
(299) *Ibid.*, s. 378.

teyen Chamoun aleyhtarlarıyla, taraftarları arasında silâhlı çatışmalar başlamıştı.[300]

İşte bu ortam içinde, Irak'da 14 Temmuz ihtilâlinin olması, Chamoun rejimini güç durumda bırakmıştır. Irak'taki hareket, Nâsır taraftarı bir nitelik gösteriyordu. Nitekim, BAC, Irak'daki rejimi ihtilâlden hemen sonra ilk tanıyan ülke olmuştu.[301] Chamoun'un ise, özellikle Eisenhower Doktrini'ni kabul etmesinden[302] sonra Kahire'yle ilişkileri bozulmuştu. Chamoun, Lübnan'daki iç çatışmaları BAC'in kışkırttığı ve hattâ, «BAC'nin Suriye eyâletinden kitle halinde sızmalar olduğu» gerekçesiyle, 22 Mayıs 1958'de BM Güvenlik Konseyi'ne başvurmuştu.[303] Bu durumda, Irak'da BAC'nin özel yakınlık gösterdiği bir ihtilâl olunca, Chamoun yönetimi, Irak'kine benzer bir hareketin Lübnan'da da tekrarlanmasından endişe duymuştur.

ABD Başkanı Eisenhower, 15 Temmuz günü yayınladığı bir bildiri ve Kongre'ye gönderdiği mesajla, «Irak ihtilâli örneğinin kendi memleketinde de tekrarlanmasından korkan Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun'un çağrısı üzerine», Lübnan'daki Amerikan vatandaşlarını korumak ve Lübnan'ın; «Birleşik Amerika'nın millî çıkarları ile dünya barışı bakımından hayatî önem taşıyan bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü devam ettirmek için, Lübnan hükümetine yardım etmek amacıyla», Amerikan deniz piyadelerinin Beyrut sahillerine çıkarma yaptığını ilân etmiştir.[304]

ABD'nin bu kararı, Eisenhower Doktrini'nin[305] ilk uygulaması oluyordu.

---

(300) *Keesing's, 1957–1958*, s. 16181.

(301) *Ibid.*, s. 16307. 19 Temmuz'da da Irak ile BAC arasında, dayanışmayı ve «herhangibirine karşı yönelecek bir saldırıyı birlikte karşılamak üzere gereken bütün tedbirlerin alınmasını» öngören bir anlaşma imzalanmıştır. *Ibid.*, s. 16333.

(302) *supra.*, s. 116.

(303) *Keesing's, 1957-1958*, s. 16294. Güvenlik Konseyi'nce kurulan gözlemciler heyeti, Temmuz başında Konsey'e sunduğu raporda; «Şimdilik Lübnan hükümetinin iddia ettiği cinsten hiçbir sızmaya rastlanmadığı ve Suriye-Lübnan sınırı boyunca soruşturmaya devam edildiği»ni belirtiyordu. ss. 16295–16296.

(304) Bildiri ve mesajın metinleri için bkz.: *Ibid.*, ss. 16307–16308 ve Ülman, *loc. cit.*, s. 241'den, *The New York Times*, July 16, 1958, s. 2.

(305) *supra.*, s. 114.

c. İngiltere'nin Ürdün'e Müdahalesi

Amerikan deniz piyadelerinin Lübnan'a çıkarılmasından bir gün sonra, Ürdün Kralı Hüseyin, Amman'daki Amerikan ve İngiliz Maslahatgüzarlarından, Batı'lıların, Ürdün'e de askerî yardım yapmalarını istemiştir.[306] 1957 Suriye buhranı sırasında BAC'nin kurulmasına tepki olarak Ürdün ve Irak arasında meydana getirilen Federal Birliğin[307] Anayasası gereğince, Birliğin Başkanı olan Irak Kralı devrilince, bütün yetkiler, Ürdün Kralı'na geçmiş oluyordu.[308] Bu nedenle, Irak'daki ihtilâl, Lübnan gibi, Ürdün'ü de yakından ilgilendiriyordu.

Kral Hüseyin, 17 Temmuz günü yaptığı radyo konuşmasında, «Ürdün'ü, sınırlarım çevreleyen düşmanlardan korumak için, geçici bir tedbir» olarak aldığı bu kararın, BM andlaşmasının 51. maddesinde tanınan meşrû savunma hakkına uygun olduğunu ve Ürdün Parlamentosu ve hükümetince oybirliğiyle onaylandığını bildiriyordu.[309]

İngiltere hükümeti, Ürdün Kralı'nın isteğini derhal cevaplandırmış ve 17-18 Temmuz'da Ürdün'e, Kıbrıs'da üslenmiş bulunan İngiliz kuvvetlerinden askerî yardım göndermiştir. İngiltere'nin Ürdün'e yaptığı indirme harekâtına Amerikan hava kuvvetleri de yardım etmiştir.[310]

Öte yandan, Ürdün, 17 Temmuz'da BM Güvenlik Konseyi'ne başvurarak, «içişlerine karıştığı» gerekçesiyle BAC'ni, Konsey'e şikâyet etmiş ve 20 Temmuz'da da BAC ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir.[311]

2. *Buhranın Sona Ermesi*

a. Irak'daki Rejimin Batı'lılarca Tanınması

General Kasım, 22 Temmuz'da *The Times* muhabirine verdiği demeçte, Irak'daki hareketin Batı'ya karşı olmadığını belirtmişti.[312]

(306) *Keesing's 1957-1958*, s. 16308 ve Ülman, *loc. cit.*, s. 243'den, «Statement by Macmillan on Jordan», *The New York Times*, July 18, 1958, s. 2.
(307) *supra.*, s. 113.
(308) *Keesing's, 1957-1958*, s. 16308.
(309) *Ibid.*, s. 16308.
(310) *Ibid.*, s. 16309.
(311) *Ibid.*, s. 16309.
(312) *Ibid.*, s. 16306 ve Ülman, *loc. cit.*, s. 238'den, *The Times*, July 23, 1958, s. 8.

Kasım, «karşılıklı çıkarlara ve saygıya» dayandığı takdirde, Irak'ın, herhangibir devletle olduğu gibi, Batı'yla da dostluk ve işbirliğini devam ettirmek niyetinde olduğunu söylüyordu. Irak'ın yeni lideri, «karşılıklı çıkarlara dayanan ve her iki tarafça da hissedilmesi gereken dostluğu kabul edip etmemek konusunda Batı'nm bir karar vermesini» istemiştir. Irak Dışişleri Bakanı Dr. A. Jubar da, SSCB ile (1955'denberi) kesilmiş bulunan ilişkilerin yeniden kurulması yolundaki kararın,[313] Sovyet blokuna karşı özel bir eğilimin sonucu olmadığını ve «Batı'yla mevcut ilişkilerin yanında, Doğu'yla da normal ilişkiler kurulması amacını taşıdığını» söylemiştir.[314]

Öte yandan, aşağıda belirtileceği gibi, Irak, Bağdad Paktı'ndan da hemen geri çekilme kararı almamıştır. Bu durumda ve SSCB de dahil birçok ülke tarafından Temmuz sonuna kadar tanınan Irak'daki yeni rejimin yarattığı gerçeğe karşı, Batı'lılar da daha fazla gözlerini kapayamazlardı. Nitekim, Ağustos ayının ilk haftası içinde Irak hükûmeti, ABD, İngiltere ve diğer birçok Batı'lı ülke tarafından resmen tanınmıştır.[315] İngiltere, «Irak'ın, (İngiltere ile) dostluk ilişkilerini devam ettireceği ve mevcut uluslararası taahhütlerine sadık kalacağı yolundaki teminatlarını dikkate alarak», tanıma kararını verdiğini açıklıyordu.[316] Irak'daki yeni yöneticilerin Batı'yla ilişkiler konusunda verdikleri garantilerin, Batı'nın Irak rejimine karşı endişelerini hafiflettiği anlaşılıyordu.

Bu şekilde, 1958 Orta Doğu buhranında önemli yeri olan Irak'daki rejim değişikliği, kendisini kabul ettirdikçe, buhran da yavaş yavaş ortadan kalkmıştır.

b. Lübnan'daki Karışıklıkların Sona Ermesi

Lübnan'a yapılan Amerikan çıkarmasının asıl amacı, Lübnan Cumhurbaşkanı Chamoun'un, hükümete karşı güçleri etkisiz hale getirilmesine yardımcı olmaktı.[317] Ancak ABD Dışişleri Bakanlığı'nın durumu incelemek üzere Lübnan'a gönderdiği Orta Doğu İşleri Uzmanı R. Murphy, Lübnan'ın bağımsızlığı devam edecekse, «zaferin

(313) *Keesing's, 1957–1958*, s. 16307.

(314) *Ibid.*, s. 16307.

(315) *Ibid.*, s. 16324.

(316) *Ibid.*, s. 16324.

(317) Marlowe, *Arab Nationalism...*, s. 174.

değil, uzlaşmanın gerekli olduğunu» tesbit etmiştir.[318] Bu «uzlaşma»da, görev süresi zaten bitmek üzere olan Chamoun'un istifası ve tarafsız bir Başkanın seçimi ile, «her iki tarafı da temsil edecek» bir hükümetin kurulması olacaktı.[319]

Gerçekten de, Lübnan'daki siyasal buhranı bir an önce sona erdirmek üzere, hem Chamoun taraftarlarının, hem de muhalefetin destekleyeceği bir Başkan adayı aramağa başlanmıştır. Genel Kurmay Başkanı Chebab, iç çatışmalar sırasında tarafsız bir tutum almağa çalıştığı ve Ordu'yu politikanın dışında tutmağı başardığı için, üzerinde anlaşmaya varılan isim oldu. General Chebab'm seçilmesi, Lübnan'daki siyasal ve askerî güçleri birbirine yaklaştırabilir ve hükümetle Ordu arasında sıkı bir işbirliği sağlayabilirdi. İşte bu düşüncelerledir ki, istifa eden Chamoun'un yerine, General Chebab, 31 Temmuz'da Parlamento tarafından Başkan seçilmiştir.[320]

Öte yandan, Eylül sonunda, Chamoun aleyhtarı olan, fakat «ılımlı» sayılan Raşit Karami'nin başkanlığında bir koalisyon hükümeti kuruldu. Buna rağmen, karışıklıklar bir süre daha devam ettiyse de, yine R. Karami'nin kurduğu ve Chamoun taraftarlarına daha fazla temsil imkânı sağlayan ikinci hükûmet, iki taraf arasında uzlaşmayı sağlamıştır.[321]

c. BM Genel Kurul Görüşmeleri

BM Güvenlik Konseyi'nin Orta Doğu sorununu görüşmek üzere 15-22 Temmuz tarihleri arasında yaptığı toplantılarda[322] bir karar alınması mümkün olamamıştı. Bunun üzerine, Orta Doğu sorununu görüşmek üzere, BM Genel Kurulu 8 Ağustos'ta olağanüstü olarak toplanmıştır. 21 Ağustos'a kadar devam eden ve birçok ülkenin Dışişleri Bakanlarının katıldığı toplantılar, yoğun diplomatik faaliyetlere sahne olmuştur.[323] Görüşmeler sonunda BM üyesi 10 Arap ülkesi tarafından sunulan karar tasarısı, Genel Kurul tarafından oybirliğiyle kabul edildi. Kararda, Arap ülkelerinin, birbirlerinin rejimlerini değiştirmeğe yönelmiş faaliyetlerden kaçınacakları belirtildikten sonra, BM Genel Sekreteri'nin, Ürdün ve Lübnan'daki

(318) *Ibid.*, s. 174.
(319) *Ibid.*, s. 174.
(320) *Keesing's, 1957-1958*, s. 16739 ve K. S., «The Lebanese Crisis...», s. 380.
(321) *Keesing's, 1957-1958*, s. 16440.
(322) *Ibid.*, ss. 16318-16320.
(323) *Ibid.*, ss. 16365-16369.

«yabancı kuvvetlerin erken çekilmelerini kolaylaştırmak üzere» çalışmalarda bulunması öngörülüyordu.[324]

d. ABD ve İngiltere'nin Geri Çekilmesi

BM Genel Sekreteri, Genel Kurul'un yukarıdaki kararı gereğince, Ağustos sonu-Eylül başlarında Lübnan ve Ürdün de dahil olmak üzere bazı Orta Doğu ülkelerini ziyaret etmiştir.[325] Genel Sekreter Hammarskjöld, temasları hakkında, 20 Eylül'de Genel Kurul'a sunduğu raporda, gerek ABD ve gerekse İngilterenin Ekim ayı içinde Lübnan ve Ürdün'den geri çekilmek konusunda teminat verdiğini açıklamıştır.[326]

Gerçekten de, 26 Ekim'de Amerikan askerlerinin Lübnan'dan, 2 Kasım'da da İngiliz kuvvetlerinin Ürdün'den geri çekilme işlemleri tamamlanmıştır.[327]

Öte yandan, BM Genel Sekreteri, 19 Kasım'da yaptığı açıklamada, Lübnan'da «normal duruma dönülmesi dolayısıyla» ülkedeki BM gözlemci heyeti'nin görevine son verildiğini bildirmiştir.[328] Bunun üzerine, Lübnan hükümeti de BAC ile aralarında tekrar «yakın ve samimî ilişkiler» kurulduğunu bildirerek, Mayıs ayında, BAC aleyhine BM Güvenlik Konseyi'ne yapmış olduğu şikâyeti[329] geri almıştır.[330] Bu arada, Ürdün ile BAC arasındaki ilişkilerde de belirgin bir düzelme sağlanmıştır.[331]

Böylece, Orta Doğu'da bir buhran daha sona ermiş oluyordu.

3. *Buhranın Sonucu*

1958 Orta Doğu buhranının başlıca sonucu, Bağdad Paktı'nın tek Arap üyesi olan Irak'ın Pakt'tan ayrılması olmuştur. Irak'daki ihtilâl rejimi, Pakt'dan ayrılma kararını hemen vermemiştir. Anlaşılan General Kasım yönetimi, rejim oturuncaya kadar ve özellikle

(324) *Ibid.*, s. 16368 ve *Yearbook of the United Nations, 1958*, s. 46.
(325) *Keesing's, 1957–1958*, s. 16466.
(326) *Ibid.*, ss. 16466–16467 ve *Yearbook of the United Nations, 1958*, ss. 47–48.
(327) *Keesing's, 1957–1958*, s. 16467.
(328) *Ibid.*, s. 16545.
(329) *supra.*, s. 124.
(330) *Keesing's, 1957–1958*, s. 16545.
(331) *Ibid.*, s. 1963.

Batı'lılarca tanınmayı sağlamak amacıyla, Batı'ya karşı, yukarıda belirtildiği gibi, başlangıçta «yumuşak» bir tutum izlemeği uygun görmüştü. Bu nedenle, Irak, Bağdad Paktı'ndan da hemen ayrılma kararı vermedi. Ancak Bağdad Paktı üyelerince tanınmasına[332] rağmen, Irak'ın yeni yönetiminin Pakta karşı ilgisiz olduğu görülüyordu. Bağdad Paktı Konseyi'nin, 23 Ekim (1958)'de Ankara'da yaptığı toplantıdan sonra yayınlanan bildiride, ABD, İngiltere, Türkiye, İran ve Pakistan hükümetlerinin «mevcut durum» nedeniyle ve «Pakt'ın faaliyetlerinin devamını sağlamak amacıyla», Teşkilâtın merkezinin «geçici olarak» Ankara'ya alınmasına karar verdikleri açıklanıyordu.[333]

Bağdad Paktı Konseyi'nin 26 Ocak (1959)'da Karaçi'de yapılan toplantısına da Irak katılmadı. Bu toplantıda da Konsey, Irak'ı resmen Pakt'tan çıkarmak veya Pakt'ın adını değiştirmek yolunda herhangibir karar almamıştır.[334] Nihayet, 24 Mart (1959)'da Irak, Bağdad Paktı'ndan resmen çekilmiştir.[335] Bağdad Radyosu, Irak'm «emperyalizmin son bağını da kopardığını» söylüyordu.[336] Irak Başbakanı General Kasım da, yaptığı açıklamada, «askerî ve saldırgan bir Pakt'a üye olmanın Irak'ın tarafsızlığıyla bağdaşmadığını» bildiriyordu.[337]

Bunun üzerine, Bağdad Paktı'nm merkezi Ankara olmuştur.[338] Öte yandan, Pakt'ın adı da, Merkezî Andlaşma Teşkilâtı (CENTO) olarak değiştirildi.[339] Bu şekilde, Pakt'ın Arap dünyasıyla olan tek bağlantısı da kopmuş olmaktaydı. «Bağdad Paktı'na öldürücü darbe,

(332) *Ibid.*, s. 16307 ve 16325.
(333) *Ibid.*, s. 16502 ve *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1958, s. 1.
(334) *Keesing's, 1959–1960*, s. 16748.
(335) *Ibid.*, s. 16749. Irak'ın Pakt'dan çekilme kararını açıklamasından kısa bir süre önce, 5 Mart'da ABD ile Pakt'm üç bölgesel üyesi olan Türkiye, İran ve Pakistan arasında ayrı ayrı, fakat niteliği aynı olan bir iki'li anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmada «doğrudan veya dolaylı» bir saldırıya uğradıkları ve hükümetlerince talepte bulunulduğu takdirde, ABD'nin, silâhlı kuvvet kullanılması da dahil olmak üzere gerekli yardımı yapacağı öngörülüyordu. Metni için bkz.: *Ibid.*, s. 16749. Bu anlaşmanın bir incelemesi için bkz.: Hamza Eroğlu, «Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İkili İşbirliği Anlaşması», *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, Yıl: 1960, No. 1, ss. 23-64.
(336) *Cumhuriyet*, 25 Mart 1959, s. 1.
(337) *Keesing's, 1959–1960*, s. 16749.
(338) *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1959, s. 1.
(339) *Keesing's, 1959–1960*, s. 16990 ve *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1959.

bizatihî Bağdad'dan gelmiş oluyordu»[340]. 1958 Orta Doğu buhranı, Bağdad Paktı'nın kuruluşu sırasında tepki gösteren Mısır liderliğindeki Arap ülkelerinin[341] lehine kapanmıştı. Buhran, Orta Doğu'daki Batı aleyhtarı unsurları güçlendirmişti. Irak'daki rejim değişikliğiyle, hem radikal Arap kampına yeni ve önemli bir katılma sağlanmış, hem de —dolaylı şekilde de olsa— Batı savunma sisteminin Orta Doğu'ya uzantısı niteliğindeki Bağdad Paktı'nın, Arap dünyasıyla olan tek bağına da son verilmişti.

B. Türkiye'nin Tutumu

1. *Irak İhtilâli Karşısında Türkiye*

a. Genel Olarak

Irak ihtilâlinin yapıldığı 11 Temmuz günü, Bağdad Paktı'nın bölgesel üyeleri, İstanbul'da Devlet Başkanları düzeyinde bir toplantı yapacaklardı ve bu toplantıya Irak Kralı II. Faysal ve diğer Irak yöneticileri de katılacaktı. Fakat, toplantının başlayacağı gün, Irak'lı liderler Türkiye'ye hareket etmek üzereyken, ihtilâl oldu. Bunun üzerine, Türkiye, Irak ve Pakistan Devlet Başkanları, 14-17 Temmuz tarihleri arasında yaptıkları toplantıda, Irak olaylarını görüştüler. Toplantıdan sonra yayınlanan ortak bildiride şöyle deniliyordu :

> «...Müttefik bir memlekette hariçten mülhem olan yıkıcı faaliyetlerin, müttefikler arasındaki müzakeratta kıymetli irşatları daima şükran ile hatırlanacak mümtaz şahsiyetlerin hunharca katline müncer olan en son tecellisi... büyük bir endişeyle müşahade edilmiştir. Bu bölgede beynelmilel şekaveti durdurmak için alınması icabeden tedbirleri, mümkün olan her şekilde desteklemek azminde olan Devlet Başkanları ilhamını hariçten alan bu vahşet tezahürünü takbih (etmişlerdir)...»[342]

Görüldüğü gibi, Türk hükümeti, Irak ihtilâlini, «hariçten mülhem yıkıcı faaliyetlerin bir tecellisi» olarak karşılamıştır. Türkiye,

(340) «Türkiye'nin Orta Doğu Politikası»yla ilgili olarak SBF Dış Münasebetler Enstitüsü'nün 1959 Haziranında düzenlediği Konferansda, Fahir H. Armaoğlu tarafından yapılan konuşmadan, *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1959, s. 1.

(341) *supra.*, s. 66.

(342) Ülman, «Orta Doğu ...», s. 240'dan, *Zafer*, 18 Temmuz 1958 ve *Keesing's, 1957-1958*, s. 16340.

Irak ihtilâlini yapan «siyaset eşkiyalarının, Orta Doğu'da önemli bir barış ve istikrar unsuru olan Bağdad Paktı'nı vurmak istedikleri ve ihtilâl gününün seçiliş şeklinin de bu mel'un kasdi göstermeğe kâfi olduğu» görüşündeydi.[343]

b. Türkiye'nin Müdahale İhtimali

İhtilâlin Türk yöneticileri üzerindeki etkisi o derecede olmuştur ki, bir ara, Türkiye'nin Irak'a müdahalede bulunulmasını istediğinden söz edilmiştir. *Daily Mail* gazetesi muhabirinin Türkiye Dışişleri Bakanı F. R. Zorlu ile yaptığı ve bu gazetenin 19 Temmuz 1959 tarihli sayısında çıkan mülâkatta, Türkiye Dışişleri Bakanı'nın, «Ürdün'deki İngiliz harekâtının Irak'a da teşmil edilmesi ümidini izhar ettiği» belirtilmiştir.[344] Bu sözler, Türk kamu oyunda tepki uyandırmış, bunun üzerine Türk hükümeti, haberin gerçeğe uymadığını açıklamak zorunda kalmıştır.[345] SSCB tarafından 24 Temmuz'da Türkiye'ye verilen memorandumda da, «Türkiye'nin Irak'a karşı askerî harekâta başlamak üzere hazırlanmakta olduğu» öne sürülmüş ve bu arada Dışişleri Bakanı Zorlu'nun *Daily Mail* gazetesinde yer alan mülâkatına atıfta bulunulmuştur.[346] Memorandumda daha sonra, «her taraftan alınan raporların, Türk hükümetinin Irak'a karşı askerî hazırlıklar içinde bulunduğunu doğruladığı» belirtilmiş ve «Kral Hüseyin tarafından yapılacak bir müracaatın, Irak'ın Türk birliklerince işgâli için bahane olarak kullanılabileceği» öne sürülmüştür. Memorandum, bu konuda şunları ekliyordu :

> «...Öyle görünüyor ki, bu maceraya girişmek konusunda (ABD ile Türkiye arasında) tam bir anlaşmaya varılamaması ve öte yandan da Sovyetler Birliği ve diğer barış-sever ülkeler tarafından, saldırganların Lübnan ve Ürdün'e müdahalesine karşı yöneltilen protesto ve ciddi uyarılar... Türk birliklerinin Irak'a yürüme plânının uygulanmasını bugüne kadar önlemiş bulunmaktadır.»[347]

Sovyet memorandumanda, daha sonra, Suriye ve Irak sınırlarında Türk askerî yığınakları olduğu iddia edilmiş ve bölgede silâh-

(343) Ülman, *loc. cit.*, s. 257'den, «Çok Mühim Bir Siyasî Vesika», *Havadis*, 18 Temmuz 1958, s. 1 ve 5.
(344) *Ibid.*, s. 258.
(345) *Ibid.*, s. 258'den, *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1958, s. 5.
(346) *Keesing's*, *1957–1958*, s. 16335.
(347) *Ibid.*, s. 16335.

lı bir çatışmayı başlatmanın «ağır sorumlulukları hakkında Türkiye'yi uyarmayı, Sovyet hükümetinin görev saydığı» belirtilmiştir. SSCB, Türkiye'nin Orta Doğu'daki durumun daha da kötüleşmesine yol açacak adımlar atmayacağına «inanmak istediği»ni de eklemiştir.

Sovyet Başbakanı Kruşçef tarafından, 28 Temmuz'da ABD Başkanı Eisenhower'e gönderilen mektupda da, «Arap ülkelerinin (iç) işlerine silâhlı müdahalede bulunmak üzere, Türkiye'de geniş hazırlıkların yapılmakta olduğu» ileri sürülmekteydi.[348]

Öte yandan, Türkiye'de, 27 Mayıs 1960 Devrimi'nden sonra yapılan Yassıada duruşmaları sırasında, DP'li Bakanlardan Hayrettin Erkmen'in açıklanan notlarına göre, Irak ihtilâli sırasında Dışişleri Bakanı F. R. Zorlu, Irak'a karşı harekete geçilmesini teklif etmiş, Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes, bir süre görüştükten sonra, bunu onaylamışlardır. Bunun üzerine, Genel Kurmay Başkanı bu konuda plânlar hazırlatmıştır. H. Erkmen'in notlarına göre, «memleketin ve dünyanın kaderiyle ilgili bu önemli karar alınırken, Kabine'ye haber bile verilmemiş, ancak ABD hükümeti, Türkiye'ye engel olmuştur».[349]

c. Türkiye'nin Tutumunu Yumuşatması

Başlangıçta Irak'daki rejim değişikliğine müdahale ihtimali bile söz konusu olan Türkiye'nin, Irak'a karşı tutumunda bir yumuşama görülmüştür. Bu değişmede, Irak'daki yeni rejime karşı Batı'nın tutumunu yumuşatması,[350] başlıca etken olmakla beraber, ihtilâl karşısındaki tutumu dolayısıyla, muhalefet çevrelerinin hükümete yönelttiği eleştiriler de rol oynamamış değildir.[351] Bu çevrelere göre, Irak olayları, «dış tahrik» sonucu olarak değil, eski yönetimin sert ve kanunsuz davranışlarına tepki niteliğinde ortaya çıkmıştı. Bu nedenle, Irak'daki yeni rejime karşı dikkat etmek gerekirdi. «Türkiye ve Batı'lı dostlarının takınacakları tutum sert olursa, Irak'ın yeni

(348) *Ibid.*, s. 16345.

(349) *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1961, s. 5. ABD Başkanı Eisenhower de, hâtıratın'da, Türkiye'nin Irak'a karşı harekete geçmeğe karar verdiğini ve bunun için de ABD'nin «maddî ve manevî» desteğini istediğini doğrulamaktadır. Eisenhower, *op. cit.*, s. 277. Bu konuda ayrıca bkz.: Cem Eroğul, *Demokrat Parti, Tarihi ve İdelojisi*, SBF Yayınları, No. 294, Ankara, 1970, s. 159.

(350) *supra.*, s. 125

(351) Ülman, *loc. cit.*, s. 259.

yöneticileri için Batı'ya cephe almak ve Sovyet desteğine dayanmaktan başka çare kalmayacaktı.»[352]

Gerçekten de Türk hükümetinin Irak'daki yeni yönetime karşı tutumu, kısa bir süre içinde değişmeğe başlamıştır. TBMM'nin 26 Temmuz'da yaptığı olağanüstü toplantıda konuşan Dışişleri Bakanı Vekili Dr. Namık Gedik, «üzüntü verici» gelişmeler olarak nitelendirdiği Irak olayları hakkında şöyle diyordu :

> «Herhangibir memleketin iç meseleleri hakkında mütalâa serdetmek istemeyiz. Fakat şu hususu belirtmek lâzım gelir ki, iç meselelerin kanlı hâdiselere yol açması, bütün insanlık vicdanını muzdarip etmiştir... Bu kardeş milletle ötedenberi aramızda mevcut âhenktar münasebetlerimizin devamı başlıca arzumuzdur...»[353]

d. Irak'daki Rejimin Tanınması

Türk yöneticileri, ihtilâl olduğu sıralarda, Irak'da yeni bir hükümetin kurulmasının söz konusu bile olmadığı görüşündeydiler. Dışişleri Bakanı F. R. Zorlu, 17 Temmuz'da yaptığı basın toplantısında şöyle diyordu :

> «Bize göre, yeni bir Irak hükümeti bahis mevzuu değildir. Bugünkü... Irak–Ürdün Federasyonunun reisi Kral Hüseyin'dir ve meşrû hükümeti de Kral Hüseyin'in idaresi altındaki hükümettir.»[354]

Oysa, Irak–Ürdün birleşmesinin fiilen ortadan kalktığı belliydi. Dışişleri Bakanı Zorlu'nun yukarıda söz edilen basın toplantısından bir gün önce, 16 Temmuz'da Bağdad Radyosu, Ürdün halkını, «emperyalistlerin ajanı» olarak nitelendirdiği Kral Hüseyin'e karşı

(352) *Ibid.*, s. 259'dan, «Son Orta Doğu Gelişmeleri Karşısında Türkiye», *Forum*, No. 105 (1 Ağustos, 1958), ss. 3-4. Burada işaret etmek gerekir ki, 1958 yılı, Türkiye'de iktidar.muhalefet çatışmasının gittikçe yoğunluk kazanmağa başladığı bir devreye rastlamaktadır. Irak ihtilâlinden sonra, ihtilâl kelimesi Türkiye'deki siyasal tartışmalara girmiştir. Başbakan Menderes 1960 Şubatında İskenderun'da yaptığı bir konuşmada, Irak ihtilâline temasla, muhalefetin bu olaydan «ağızlarının sulandığını» ve «Türkiye'de de aynı mahiyette bir hareketin olması için zemin yaratmağa çalıştığım» söylüyordu. *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1960, s. 5.

(353) Ülman, *loc. cit.*, s. 259'dan, *Zafer*, 27 Temmuz 1958, s. 4.

(354) Gönlübol ve Ülman, «İkinci Dünya Savaşmdan Sonra Türk Dış...», s. 324.

isyana çağırıyordu.[355] Esasen, Kral Hüseyin'in kendisi de, böyle bir birleşmenin yürümeyeceğini anladığı içindir ki, 2 Ağustos'da yaptığı açıklamada Irak'la Ürdün arasındaki Arap Federal Birliği'nin son bulduğunu bildirmiştir.[356]

İşte, Türkiye başlangıçta, bir hükümet değişikliği olarak bile görmek istemediği Irak'taki ihtilâl karşısındaki tutumunu kısa sürede yumuşatmış ve 31 Temmuz 1958 tarihinde yeni Irak hükümetini resmen tanımıştır.[357]

2. *Lübnan Gelişmeleri Karşısında Türkiye*

Irak ihtilâlinin olduğu 14 Temmuz günü, İstanbul'da Türkiye, İran ve Pakistan Devlet Başkanları arasında başlayan görüşmeler sırasında, ABD'nin Lübnan'a yaptığı çıkarma konusu da ele alınmıştır. Üç Devlet Başkanı, ABD Başkanı Eisenhower'e gönderdikleri bir muhtırayla, Lübnan çıkarması karşısında duydukları memnunluğu belirtmişler, bu görüşmelerine, toplantılardan sonra yayınlanan ortak bildiride de yer vermişlerdir.[358]

Türkiye Dışişleri Bakanı F. R. Zorlu da, ayrıca yaptığı bir açıklamada, «Lübnan'ı, hariçten tertiplenen yıkıcı faaliyetlere karşı korumak üzere ABD'nin giriştiği hareketi, Türkiye'nin tamamen desteklediğini ve bunu, Eisenhower Doktrini'nin bir tatbikatı kabul ettiğini» söylüyordu.[359] Öte yandan, Lübnan çıkarması sırasında 5000 kadar Amerikan askeri, «âcil halde kullanılmak üzere», Adana'daki İncirlik üssüne gönderilmişti.[360]

Dışişleri Bakanı Vekili Dr. N. Gedik, 26 Temmuz da TBMM'nde yaptığı konuşmada, Lübnan gelişmelerini ele almış ve «Irak ihtilâlinden sonra, Lübnan'daki âsilerin faaliyetlerini arttırdıklarını ve Lübnan'ın meşrû hükümetinin Amerikan yardımını istemek zorunda kaldığını» söylemiştir.[361] Dr. Gedik, ABD'nin Lübnan'a yaptığı yardımın BM Yasası'nm ferdî veya kollektif meşrû savunmayı öngören

(355) *Keesing's, 1957–1958*, s. 16305.
(356) *Ibid.*, s. 16323.
(357) *Ibid.*, s. 16307 ve Ülman, *loc. cit.*, s. 259'dan, *Zafer* 1 Ağustos 1958, s. 1.
(358) Ülman, *loc, cit.*, s. 240'dan, *Zafer*, 18 Temmuz 1958 ve *Keesing's, 1957–1958*, s. 16340.
(359) Ülman, *loc. cit.*, s. 259'dan, *Zafer*, 16 Temmuz 1958, s. 1.
(360) *Keesing's, 1957–1958*, s. 16308.
(361) *Ibid.*, ss. 16335–16336.

51. maddesine uygun olduğunu ve ABD'nin BM gerekli tedbirleri alır almaz Lübnan'dan çekileceği yolunda Güvenlik Konseyi'ne teminat verdiğini ve hattâ Lübnan'a sızmaları önlemek üzere Konsey'e bir karar tasarısı da sunduğunu, fakat veto edildiğini söyleyen Dışişleri Bakanı Vekili, bu şekilde âdeta Amerikan müdahalesinin hukuka uygunluğunu ispata çalışıyordu.

3. *Ürdün Gelişmeleri Karşısında Türkiye*

Türkiye, Ürdün'e yapılan İngiliz müdahalesini de, «Ürdün'ün istiklâlinin, hariçten tertiplenen yıkıcı faaliyetlere karşı korunması» şeklinde değerlendirmiştir.[362] İngilterenin Ürdün'e müdahalesi üzerine, yaptığı basın toplantısında, Dışişleri Bakanı F. R. Zorlu, Ürdün'ün Bağdad Paktı üyelerinden yardım istediği yolundaki söylentiler[363] hakkında sorulan bir soruyu, «İngiliz kuvvetleri Ürdün'e çıktığına göre, bu yardım yapılmış demektir» şeklinde cevaplandırmış ve Bağdad Paktı'nın Ürdün'ü «her bakımdan takviye etmek kararında olduğunu» söylemiştir.[364]

Öte yandan, Dışişleri Bakanı Vekili Dr. Gedik, 26 Temmuz'da TBMM'nde yaptığı ve yukarıda sözü edilen konuşmada, Ürdün konusunu da ele alarak «Ürdün'deki meşrû hükûmete karşı bir gizli tertibin ortaya çıkarıldığını» söylemiştir. Ürdün hükümetinin, «bağımsızlık ve birliğinin tehlikeye düştüğünü görerek, İngiltere'den yardım talebinde bulunduğunu» belirten Dr. Gedik, İngiltere'nin bu isteği yerine getirmesinin de, BM Yasası'nın 51. maddesine «tamamen uygun» olduğunu sözlerine eklemiştir. Dışişleri Bakanı Vekili, daha sonra şunları söylemiştir :

> «Ürdün'le çok yakın ve dostâne ilişkilerimiz dolayısıyla bu ülkenin bağımsızlık ve bütünlüğünün korunmasına büyük önem vermekteyiz. Bu sebeple, Ürdün'ün müracaatı üzerine İngiltere tarafından alınan tedbirlerin haklı olduğuna inanıyoruz.»[365]

---

(362) Ülman, *loc. cit.*, s. 259'dan, *Zafer*, 16 Temmuz 1958, s. 1.

(363) Bu sıralarda, Ürdün'ün, Bağdad Paktı üyelerinden ve bu arada Türkiye'den yardım istediği söz konusu edilmekteydi, *Ibid.*, s. 260'dan, «Jordan Asks Aid of U.S. and Turks», *The New York Times*, July 15, 1958, s. 1.

(364) *Ibid.*, s. 240'dan, *Zafer*, 18 Temmuz 1958 ve *Keesing's*, *1957–1958*, s. 16340.

(365) *Keesing's*, *1957–1958*, s. 16336.

4. Buhranın Türkiye Açısından Sonucu

18 Temmuz (1958) tarihinde Türkiye'ye verilen ve SSCB'nin Orta Doğu gelişmelerinden duyduğu endişeye Türkiye'nin dikkatini çeken Sovyet notasına,[366] Dışişleri Bakanı F. R. Zorlu'nun 22 Temmuz'da verdiği cevapta da belirtildiği gibi, Türkiye, «1958 olaylarını, kendisinin ve müttefiklerinin güvenliğinin tehlikeye düşüp düşmediği açısından değerlendirmiş ve politikasını da mensup bulunduğu ortak güvenlik paktlarının korunması amacına uygun olarak» tesbit etmiştir.[367] Türkiye'nin bu tutumu, NATO'ya girmesinden itibaren global plândaki dış politikasının Orta Doğu'ya uzantısı niteliğini alan Orta Doğu'daki Türk politikasının tabiî bir sonucuydu.

1958 Orta Doğu buhranı, bölgedeki Batı aleyhtarı unsurların güçlenmesi sonucunu verdiğine göre,[368] bu durum, buhran sırasında Batı'yla birlikte hareket etmiş olan Türkiye bakımından da olumsuz bir sonuç yaratmış demekti. Buhran sırasında, özellikle Lübnan gelişmeleri karşısında, Batı taraftarı Chamoun rejimini açıkça destekleyen Türkiye,[369] bu şekilde, Araplararası nitelik gösteren ve hattâ bir Arap ülkesinin kendi iç gelişmeleri sayılabilecek bir olaya da müdahale etmiş oluyordu. Türkiye, bu şekilde hareket etmekle, buhran sonunda güçlenen Batı aleyhtarı unsurların, Türkiye'ye de Batı'yla aynı gözle bakmalarına hak kazandırmış olmaktaydı. Türkiye ile ittifak bağına sahip tek Arap ülkesi olan Irak'daki değişiklikten de sonra, Türkiye, 1958 buhranı sonunda Arap Orta Doğu'sundan tamamen kopmuş oluyordu.

(366) Bkz.: *Ibid.*, s. 16335.

(367) *Ibid.*, s. 16335.

(368) *supra.*, s. 130.

(369) Daha Irak ihtilâli ve Amerikan müdahalesi olmadan önce, Başbakan A. Menderes, Lübnan Cumhurbaşkanı Chamoun'a gönderdiği mesajda, Türkiye'nin «topyekûn desteğine güvenebileceğini» bildirmişti. *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1958, s. 1.

BEŞİNCİ BÖLÜM

YAKINLAŞMA DÖNEMİ (1965-1970)

I. GENEL

Türkiye'nin, 1958 Orta Doğu olayları sırasında bir kere daha açığa çıkan Batı paralelindeki politikası, 1960'larm ortalarına kadar devam etmiştir. Gerçi, 1958'den, 1960'ların ikinci yarısına gelinceye kadar Orta Doğu'da başlıbaşına önem taşıyan bir uluslararası buhran meydana gelmemiştir. Dolayısıyla da, en son uygulaması 1958 buhranında görülen Türkiye'nin Orta Doğu Arap politikasında bir değişiklik olmadığını, yeni örnekleriyle ortaya koymak güçleşmektedir. Ancak, bir kere, büyük çapta olmasa da bâzı Orta Doğu gelişmeleri[1] karşısında takınılan tutumlar, Türkiye'nin Orta Doğu politikasının önemli bir değişikliğe uğramadan devam ettiğini göster-

(1) Örneği, 29 Eylül 1961'de Suriye'de meydana gelen ve Suriye'nin Mısır'la 1958 yılında kurulmuş olan BAÇ'nden ayrılmasıyla sonuçlanan ihtilâli Türkiye, Suriye'nin «bir iç gelişmesi» olarak değerlendirdiğini açıklamış ve yeni rejimi, Ürdün'den hemen sonra tanıyan ikinci ülke olmuştur. *Cumhuriyet*, 29 ve 30 Eylül 1961, s. 1. Türkiye'nin erken tanıma kararı, Mısır'ın (BAÇ'nin) tepkisine yol açmış ve Kahire, Türkiye ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Bu şekilde, Türkiye, 1950'lerde zaman zaman olduğu gibi Araplararası nitelik gösteren bir olaya yine karışmış ve Orta Doğu'da Türkiye'ye ve Batı'ya en fazla karşı çıkan iki ülkenin aralarının açılmasını desteklediğini ortaya koymuş oluyordu. Her ne kadar, bu konuda bir yazar; «...Suriye... kendi iradesiyle istiklâline kavuşmak isteyince, Türkiye altı milyon nüfuslu bir komşusunun bu hasretini asık yüzle karşılayamazdı. Bu sebepten dolayı Suriye'nin istiklâlini tanıdı...» diyorsa da (M. Piri, «Nâsır'ın İçine Düştüğü Tezat», *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1961, s. 13), Türkiye'nin bu tutumu, aslında 1950'lerdeki politikasının devam ettiğini göstermekteydi.

miştir. İkincisi ve asıl önemlisi, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suyla ilişkilerini etkileyegelen temel dış faktörler olan Batı ve Sovyetler Birliği unsurlarının durumunda ancak 1960'ların ortalarında bir «değişme» söz konusu olacaktır. İşte, ancak o tarihten sonradır ki, Türkiye'nin Orta Doğu Arap politikasında da bir değişiklikten bahsetmek mümkün olmuştur.

II. YAKINLAŞMAYI SAĞLAYAN ETKENLER

A. Genel Etkenler

1963 Aralık ayının son günlerinde Kıbrıs'da patlak veren buhran[2] ve onu izleyen gelişmeler Türk dış politikasının yeniden gözden geçirilmesi zorunluluğunu ortaya koymuştur. Özellikle, 1964 Haziranında ABD Başkanı Johnson'un Başbakan İnönü'ye gönderdiği mektup,[3] Türkiye'nin, 1950'lerin başındanberi kesin bir bağlılık içinde bulunduğu Batı ittifakının gerçek yararı üzerinde düşünülmeğe başlanması bakımından bir dönüm noktası olmuştur.[4]

1965 Aralık ayında BM Genel Kurulu'nda, Kıbrıs konusunda kabul edilen karar ise, Türkiye'nin dış politikasına yeni bir yön verme zorunluluğunu bir kere daha ve kesin olarak ortaya çıkarmıştır. Kıbrıs konusunda, Türkiye'nin uluslararası andlaşmalardan doğan haklarını bir kenara bırakan BM Genel Kurul kararma,[5] 47 ülke lehte, 54 ülke çekimser oy kullanmış ve ancak 4 ülke[6] Türkiye ile birlikte aleyhte oy vermiştir. Gerçi ABD —«Johnson Mektubu»nun Türkiye'deki tepkilerini hafifletmek için— Türkiye'yi desteklemiş ve diğer NATO ülkeleri de nihayet iki NATO ülkesi olan Türkiye ve Yunanistan arasında bir tercih yapmamayı ve çekimser kalmayı —belki de haklı olarak— uygun görmüşlerdi. Yine de, Türkiye'nin,

(2) Gelişmeleri için bkz.: *Keesing's, 1963-1964*, ss. 20113 vd.

(3) Mektubun metni için bkz.: *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı, 1966*, Cilt: VII, ss. 139-141.

(4) Bu konuda bkz.: Mehmet Gönlübol, «Dış ve İç Etkenler Açısından NATO ve Türkiye», *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 43, Nisan 1971, ss. 34-37.

(5) Kararda, bir BM üyesi olarak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin hiçbir dış müdahale olmaksızın tam egemenliğe sahip olması gerektiği belirtiliyor ve bütün ülkelerin Kıbrıs'ın egemenlik, birlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeleri ve Kıbrıs'a yönelmiş bir müdahaleden kaçınmaları isteniyordu. *Keesing's, 1965-1966*, s. 21237.

(6) ABD, Arnavutluk, Pakistan, İran.

kendisini haklı gördüğü bir konuda Batı'dan beklediği desteği görememesi, Türkiye ile Batı arasına —yüzeysel ve geçici de olsa— bir soğukluk sokmuştur.

Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerine ortaya çıkan bu yeni durum, Türkiye ile SSCB ve diğer sosyalist ülkeler arasındaki ilişkilerde 1960'ların ortalarından itibaren görülen gelişme ile aynı zamana rastlamaktadır. Gerçekten de, daha Kıbrıs olaylarının 1963-64'de patlak vermesini izleyen aylarda, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında başlayan yüksek düzeydeki temaslar, kısa sürede yoğunluk kazanmış ve ilişkilerde belirgin bir yakınlaşma sağlanmıştır.[7]

Bu iki gelişmenin, yani 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye'nin Batı'yla ve sosyalist ülkelerle ilişkilerinde görülen yeni durumun, Türkiye'nin Orta Doğu Arap politikasına etkisine gelince :

Daha önce de belirtildiği gibi, Batı faktörü, Türkiye ile Orta Doğu Arap ülkelerini genel olarak ayıran bir unsurdur. İkinci Dünya Savaşından sonra, Türkiye ile Batı arasındaki bağlar kuvvetlendikçe, Türkiye Arap Orta Doğu'sundan da uzaklaşmıştı. Oysa 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye ile Batı arasına nisbî bir «uzaklığın» girmesi, Türkiye'nin Orta Doğu'lu Arap ülkelerine yakınlaşması için uygun bir ortam yaratmış olmaktaydı. Başka bir deyişle, Batı'ya yaklaştıkça Arap Orta Doğu'sundan uzaklaşan Türkiye'nin, bu ülkelere yaklaşması için, âdeta Batı'dan «uzaklaşması» gerekmiştir.

Öte yandan, 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerde görülen gelişme de Türkiye'nin Orta Doğu Arap ülkeleriyle ilişkileri bakımından elverişli bir ortam yaratmıştır. Sovyetler Birliği'nin 1950'lerin ikinci yarısındanberi Orta Doğu'ya girdikleri ve bu durumun, Türkiye'yi, Arap ülkelerinin sayıları gittikçe artak bir bölümünden uzaklaştırdığı hatırlanacaktır. Sovyetler Birliği faktörünün Türk–Arap ilişkileri üzerindeki olumsuz etkisi, Türk–Sovyet ilişkileri iyi bir çerçeve içine giremediği sürece devam etmiştir. İşte, 1960'ların ortalarından itibaren Türk–Sovyet ilişkilerinde sağlanan gelişme, Sovyetler Birliği faktörünü, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suyla ilişkileri bakımından olumsuz bir etken durumundan çıkarmıştır.

(7) Sosyalist ülkelerin, 1965 BM Genel Kurul kararına çekimser kalmaları, bu ilişkilerdeki gelişmenin ilk işaretiydi.

B. Yönetim Değişikliğinin Etkisi

Yukarıda belirtilen genel etkenlerin, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suyla ilişkilerinin gelişebilmesi için elverişli bir ortam yarattığı görülmektedir. Bu genel etkenlerin yanında, 1960'ların ortalarında Türkiye'deki yönetim değişikliğinin de Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerinin geliştirilmesini teşvik edici bir niteliği olduğunu söylemek mümkündür. Gerçekten de, 1965 sonunda iktidara geçen Adalet Partisi yönetimi, geniş ölçüde, din faktörünün etkili olduğu muhafazakâr kitlelere dayanıyordu. Dolayısıyla, yeni Türk hükümetinin Müslüman Arap ülkelerine yönelmesini bu iç politika faktörü de etkilemiş oluyordu. Yeni hükümetin programında bu konuda şöyle deniliyordu :

> «Orta Doğu'daki ve Magrip'teki kardeş Arap ve Müslüman memleketleri ile her türlü şüphe ve tereddüdden uzak, hakikî ve yakın bir dostluk kurmak ve çeşitli sahalarda verimli bir işbirliğini gerçekleştirmek başlıca amaçlarımızdan biri olacaktır. Bütün Arap memleketleri ile gelişen münasebetlerimiz çerçevesinde, diplomatik temsilciliklerin bu memleketlerin hepsinde karşılıklı olarak en yüksek seviyeye ulaşmış olmasını memnuniyetle karşılıyor ve olumlu bir adım telâkki ediyoruz. Arap memleketleri, meşrû dâvalarında Türkiye'nin anlayış ve desteğine güvenebilirler.»[8]

Ancak, burada hemen belirtmek gerekir ki, 1950 yılında işbaşına gelen DP yönetimi de yine muhafazakâr kitlelere dayandığı ve bu niteliği dolayısıyla da Arap ülkelerinde başlangıçta ilgiyle karşılandığı[9] halde, Orta Doğu'daki politikasıyla, bu ülkelerden gittikçe uzaklaşmıştı. 1965'te işbaşına gelen yönetimin ise–1950'dekinden farklı olarak– dayandığı kitlelerin sempatisini kazanacak bir iç ve dış politika uygulaması zorunlu hale gelmiştir. Başka bir deyişle, kamu oyu etkeni, 1960'ların ortalarına gelindiğinde, 1950'lerden çok farklı olarak dış politikanın tesbitinde önemli bir etken niteliğini almış bulunmaktaydı.

1965'den sonra, Türkiye'nin Arap ülkelerine yakın bir politika izlemeğe başlaması, hem Orta Doğu'daki Arap mücadelesinin Ba-

(8) Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri*..., ss. 662–663.
(9) *supra.*, s. 39.

tı —daha kesin ifadesiyle Amerikan— aleyhtarı olması dolayısıyla, genel olarak solda yer alan aydın kitle tarafından ve hem de din faktörü dolayısıyla sağ kanat tarafından olumlu karşılanmıştır. Kamu oyunun ve siyasal güçlerin farklı nedenlerle de olsa Orta Doğu sorununda aynı noktada birleşmeleri, Türkiye'nin Arap taraftarı bir politika izlemesi için elverişli bir ortam yaratmış oluyordu.

Yukarıda belirtilen genel ve özel nitelikteki etkenler, Türkiye'nin 1960'ların ortalarından itibaren Araplara yakın bir politikaya yönelmesini sağlamıştır. Tabiî, bu değişiklikteki pratik amaç, 1965 BM Genel Kurul oylamasında hiçbirisi Türkiye'nin lehinde oy kullanmayan[10] ve sayıları 14'ü bulan[11] Arap ülkelerinin Kıbrıs konusunda desteğini elde etmek olacaktır.

Türkiye'nin yeni Orta Doğu politikası ilk sınavını 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında vermiştir.

III. 1967 ARAP-İSRAİL SAVAŞI VE TÜRKİYE

A. Genel

1. *Savaşın Nedenleri*

1948-1956 arasında olduğu gibi, Orta Doğu'da 1956 Süveyş buhranından sonra gerginliğine devam eden ortam, yine aşağı yukarı 10 yıllık bir devrenin sonunda, 1967 yılında yeni bir savaşa yol açmıştır.

1967 Mayısında Orta Doğu'daki kuvvetler dengesi, Arapların lehine görünüyordu. Çünkü, İsrail'in, 1956'dan farklı olarak 1967'nin uluslararası şartlarında İngiltere ve Fransa'nın silâhlı desteğini elde etmesi söz konusu olamazdı. İsrail'in dayanabileceği tek kuvvet olan ABD ise İngiltere'den de, Fransa'dan da daha güçlüydü, fakat bu sırada Vietnam sorunuyla mücadele etmekteydi. Böyle olunca da,

(10) B.A.C., Suriye ve Lübnan Türkiye'nin karşısında oy kullanmışlar, Suudî Arabistan oylamaya katılmamış, diğer Arap ülkeleri ise çekimser kalmışlardı. *Keesing's, 1965-1966*, s. 21237. Arap ülkelerinin oylama sırasındaki tutumunu inceleyen bir yazı için bkz.: C.T. Karasapan, «Kıbrıs Dâvası Birleşmiş Milletler Assamblesinde», *Orta Doğu*, Yıl: 4, Sayı: 44, (Aralık, 1965), ss. 17-18.

(11) 14. Arap ülkesi, 1967 sonunda bağımsızlığını alan Güney Yemen Halk Cumhuriyeti'dir.

İsrail'in yanında yer alması çok güçtü. Bu da, tabiatıyla, SSCB'nin ve dolayısıyla da Arapların durumunu kuvvetlendiriyordu.[12] Öte yandan, kuvvet dengesi lehlerine dönmüş görünen Arap ülkelerinin kendilerine olan güvenlerini arttıran bir unsur da SSCB'nin bu ülkeleri geniş ölçüde silâhlandırmasının sonucu olarak, özellikle Kahire ve Şam'daki askerî liderlerin, durumlarını «mübalağalı» bir şekilde değerlendirmeleriydi.[13]

Bu arada, dikkati çeken bir görüşmenin de Orta Doğu'da savaşa giden gelişmelere etkisi olduğunu söylemek mümkündür : 1967 Martında, SSCB Dışişleri Bakanı Gromiko ile BAC Devlet Başkanı Nâsır arasında Kahire'de olağanüstü gizlilikte cereyan eden görüşmeler yapılmıştı.[14] Bu görüşmelerde, çok kısa bir süre sonra kendisini gösterecek ve BAC'nin önemli rol oynayacağı gelişmelerin de müzakere edilmiş olması muhtemel görünmektedir.[15]

2. *Savaşa Giden Olaylar*

1967 Savaşı da, Orta Doğu'da birçok buhranda olduğu gibi, Suriye ile ilgili olarak başlayan gelişmelerin sonunda patlak vermiştir. 1967 başındanberi, İsrail ile Suriye'nin ilişkileri gergindi. İsrail, Arap gerillalarının Suriye'den yaptığı saldırılar. karşısında, Suriye'ye ihtarlarda bulunmaktaydı. 24 Mart (1967)'de İsrail Genel Kurmay Başkanı Rabin, bu saldırılar devam ettiği takdirde, Suriye'ye karşı harekete geçmenin gerekli olabileceğini söylüyor, aynı iddiayı, Başbakan Eşkol de 14 Mayıs'da tekrarlıyordu.[16] BAC Devlet Başkanı Nâsır, Savaş'm sonuna doğru 9 Haziran'da yaptığı konuşmada bu konuda şöyle diyecektir :

> «Geçen Mayıs'ın başlarında, düşman, Suriye'yi istilâya hazırlanıyor, siyasî ve askerî liderlerinin demeçleri de bunu açıkça ortaya koyuyordu. Suriye'li kardeşlerimize

(12) George Lenczowski, «Soviet Policy in the Middle East», *Current History*, Vol. 55, No. 327 (Nov., 1968), s. 268, Benjamin Shwadran, «Soviet Posture in the Middle East», *Current History*, Vol. 53, No. 316 (Dec., 1967), s. 332 ve A. Şükrü Esmer, «İsrail-Arap Çatışması», *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1967, s. 2.

(13) Lenczowski, *loc. cit.*, s. 274.

(14) Görüşmelerden sonra yayınlanan bildiride Orta Doğu konusuna temas bile edilmemesi ilgi çekicidir. Bkz.: *Keesing's, 1967–1968*, s. 22052.

(15) Walter Laqueur, *The Struggle For the Middle East, The Soviet Union in the Mediterranean, 1958–1968*, The MacMillan Co., Washington D.C., 1969, s. 74.

(16) *Keesing's, 1967–1968*, s. 22063.

ait kaynaklar ve kendi inanılır istihbaratımız da bunu teyid ediyordu. Bütün bunlara ilâveten, Sovyetler Birliği'ndeki dostlarımız, Moskova'yı ziyaret eden parlâmento heyetimize, Suriye'ye karşı bir plânın mevcudiyeti hakkında ikazda bulunmuşlardı. Buna sükûnetle boyun eğmemeği görev kabul ettik. Bu, hem Arap kardeşliğinin, hem de millî güvenliğin bir gereğiydi.»[17]

Nâsır'ın konuşmasından da anlaşılacağı gibi, Sovyetler Birliği de İsrail'in Suriye'ye saldırmağa hazırlandığını öne sürmekteydi. Sovyet yayın organlarının bu yolda yaptıkları yayınların amacı, 1966 Şubatında Baas Partisi'nin sol kanadının yönetimine geçen ve Arap ülkelerinin en solunda yer alan Suriye'nin diğer Arap ülkelerince desteklenmesini sağlamaktı.[18] Suriye'nin İsrail'e karşı saldırıya hazırlandığı yolundaki Sovyet ve BAC iddiaları, Suriye hükümetine karşı içeride yürütülen rejim aleyhtarı gösterileri de hafifletecek ve reaksiyoner Arap ülkelerini bile, Şam'a yapmakta oldukları hücumlara son vermeğe zorlayacaktı.[19]

1967 Mayısında Orta Doğu'da hava birdenbire gerginleşmiştir. 16 Mayıs'da BAC'nde olağanüstü hal ilân edildi ve bütün silâhlı kuvvetlerin «savaşa hazır durumda oldukları» açıklandı.[20] Aynı anda, Suriye ve Ürdün de savaşa hazır olduklarını bildiriyorlardı.[21]

18 Mayıs'da, BAC, BM Genel Sekreteri U Thant'a yaptığı müracaatta, 1956 Savaşı ertesindenberi Gazze ve Sina bölgesinde bulunan BM Barış Gücü'nün geri alınmasını istedi.[22] BM. Genel Sekreteri de Barış Gücü'nün BAC'nin rızasıyla bu ülke toprakları üzerinde görev yapmakta olduğunu, bu rıza geri alındığına göre, Barış Gücü'nün BAC topraklarında daha fazla kalamayacağını açıkladı.[23] Bunun üzerine 19 Mayıs'da BM Barış Gücü, BAC'nden çekildi.[24]

---

(17) *Ibid.*, s. 22111.
(18) Laqueur, *loc. cit.*,ss. 49–50.
(19) Walter Laqueur, *The Road To War, The Origins and Aftermath of Arab–Israeli Conflict, 1967–1968*, Cox–Wyman Ltd., London, 1968, ss. 92–95.
(20) *Keesing's, 1967–1968*, s. 22063.
(21) *Ibid.*, s. 22063.
(22) *Ibid.*, s. 22063.
(23) *Ibid.*, s. 22063.
(24) *Ibid.*, s. 22064.

21 Mayıs'da BAC ve İsrail'de ihtiyatların askere çağrıldığı açıklanırken, 23 Mayıs'da da BAC, Akabe Körfezi'nin girişindeki Tiran Boğazı'nı İsrail gemilerinin geçişine kapatma kararı aldı.[25] İsrail tarafından tepkiyle karşılanan ve «bir saldırı hareketi» olarak nitelendirilen bu kararının hemen arkasından BAC, 24 Mayıs'da da Akabe Körfezini deniz trafiğine tamamen kapattı.[26] Bunun üzerine toplanan BM Güvenlik Konseyi'nde ise bir karar almak mümkün olamadı.[27]

26 Mayıs'da yaptığı konuşmada BAC Devlet Başkanı Nâsır, İsrail'le savaşa hazır olduklarını ve kazanacaklarından emin bulunduklarını söylüyor, «bu sefer, 1956'daki gibi olmayacak, çünkü o zaman İsrail'le değil, İngiltere ve Fransa ile savaşmıştık» diyordu.[28] Kahire'de yayınlanan yarı-resmî *El Ahram* gazetesinin başyazarı Hasanayn Haykal da BAC ile İsrail arasında silâhlı bir çatışmanın kaçınılmaz olduğunu ve bu çatışmanın her an patlayabileceğini yazıyordu.[29]

Orta Doğu'da savaş atmosferinin hızla yoğunlaştığı bir sırada 30 Mayıs'da BAC ile Ürdün arasında bir savunma andlaşması imzalandı.[30] BAC ve Suriye heyetleri Moskova'da temaslarda bulunurken, 30 Mayıs ile 7 Haziran tarihleri arasında 10 Sovyet savaş gemisinin Türk Boğazlarından, Akdeniz'e geçeceğinin açıklanması ve buna karşılık Amerikan Altıncı Filosu'nun Akdeniz'de Girit civarında toplandığının bildirilmesi,[31] Orta Doğu'da durumun «ciddî» olduğunu gösteriyordu.

1967 Haziran ayının başında Orta Doğu'da savaş ihtimali her zamankinden daha yakındı. 4 Haziran'da Irak da BAC-Ürdün Savunma Andlaşmasma katıldı.[32] Katılma töreninden sonra BAC Devlet Başkanı Nâsır, yaptığı konuşmada şöyle diyordu :

> «...Bugün onlara şunu söylüyoruz: savaşmak için karşınızdayız. 1956 ihanetinin intikamını almak için savaşın

(25) *Ibid.*, s. 22064.
(26) *Ibid.*, s. 22066.
(27) *Ibid.*, s. 22067.
(28) *Ibid.*, s. 22068.
(29) Laqueur, *The Struggle For...*, s. 383'den, Hasanayn Haykal, «An Armed Clash With Israel is Inevitable-Why?», *Al Ahram*, 26 .V. 1967.
(30) *Keesing's, 1967-1968*, s. 22076.
(31) *Ibid.*, s. 22076.
(32) *Ibid.*, s. 22077.

başlamasını şiddetle arzuluyoruz. Bu savaş bütün dünyaya Arapların da, İsrail'in de ne olduğunu anlatacaktır.»[33]

1967 Mayıs ayı içinde Orta Doğu'da hızla gelişen olaylar —Nâsır'ın BM Barış Gücü'nün geri çekilmesini sağlaması, Akabe Körfezi'ni İsrail gemilerine kapatması, İsrail'i çevreleyen Arap ülkeleri arasında ittifak andlaşmaları imzalanması— Arapların bir savaşa hazırlandıklarını açıkça gösteriyordu. Fakat, yukarıdaki ifadeden anlaşılacağı gibi, Nâsır, savaşı bizzat başlatmak sorumluluğunu da üzerine alamıyordu. Nâsır, savaşı İsrail'in başlatmasını bekliyordu.[34] Böyle olduğu takdirde, İsrail'in saldırgan ve siyonist emeller peşinde koşan bir ülke olduğu yolunda öne sürülegelen Arap görüşü de teyid edilmiş olacaktı. Öte yandan, saldırgan bir İsrail'e, güvenebileceği tek devlet olan ve zaten Vietnam'la yeteri kadar meşgul bulunan ABD'nin yardım etmesi de çok daha güçleşecekti.

Arap ülkelerine, savaşı kendilerinin başlatmamalarını ve ilk saldırıyı İsrail'e bırakmalarını, bizzat SSCB'nin telkin ettiğini söylemek aşırı bir iddia olmasa gerekir. Çünkü, Araplar, başbaşa kaldıkları takdirde İsrail'i bu sefer ağır bir yenilgiye uğratacaklarına inanıyorlardı. İsrail'in yardımına ABD'nin koşması, Vietnam dolayısıyla belki güçtü, fakat imkânsız da değildi. Bu durumda SSCB'nin de Arapların arkasında yer alması gerekirdi. Oysa, SSCB, Vitnam'da olduğu gibi, Orta Doğu'da da ABD ile çatışmaya girmek istemezdi. O halde, Araplar değil de İsrail saldırıya geçtiği takdirde, gerek dünya kamu oyunda ve gerekse BM'de, İsrail kınanacağı için, ABD de böyle bir durumda, İsrail'in yardımına koşmağa cesaret edemezdi. O zaman SSCB için de savaşa müdahale etmek zorunluluğu ortadan kalkıyordu. Arapların, bütün savaş hazırlıklarına rağmen, İsrail'e karşı ilk saldırıya geçmekten dikkatle kaçınmalarının ve İsrail'i bir saldırıya âdeta teşvit etmek istemelerinin nedenini bu şekilde izah etmek mümkündür.

3. *Savaş ve BM Kararları*

1967 Haziranının gergin ortamında, 5 Haziran günü İsrail'le BAC ve müttefikleri arasında savaş patladı.

---

(33) Laqueur, *The Struggle For...*, s. 121'den, *Cairo Radio*, 4 June (1967).

(34) *Ibid.*, s. 123.

Güvenlik Konseyi, savaşın çıkması üzerine 5 Haziran sabahı olağanüstü olarak toplanmıştır. Konsey başkanlığından yapılan açıklamada, o gece saat 3.10'da, İsrail'in Konsey'e başvurarak, BAC'nin ülkesine saldırdığını bildirdiği ve 20 dakika sonra da, bu zefer, BAC delegesinin İsrail'in BAC'ne saldırdığı yolunda Konsey'e müracaatta bulunduğu haber veriliyordu. BM Genel Sekreteri, Güvenlik Konseyi'nde yaptığı açıklamada BM Barış Gücü bölgeden çekilmiş bulunduğu için, hangi tarafın savaşı başlattığını kesin olarak tesbit edemediğini, söylüyordu.[35] Bu durumda, yukarıda belirtildiği gibi, Arap ülkeleri, İsrail'i bir saldırıya «teşvik etmek» suretiyle onu uluslararası toplum önünde mahkûm etmeği beklediyseler, bu «ümit»leri boşa çıkmış demekti.[36]

Altı gün devam eden[37] savaş boyunca, BM Güvenlik Konseyi sürekli toplantı halinde çalıştı. Konseyin 6 ve 7 Haziran günleri yaptığı ateş-kes çağrısını 8 Haziran günü BAC ve İsrail kabul ettiler.[38] Güvenlik Konseyi'nin 9 Haziran'daki üçüncü ateş-kes çağrısına Suriye ve İsrail uyacaklarını açıkladılar.[39]

10 Haziran 1967 günü savaş sona erdiğinde İsrail, savaştan önceki topraklarından dört kat daha geniş bir alanı eline geçirmiş bulunuyordu. İsrail birlikleri, Akabe Körfezinin girişindeki Şarm el Şeyh dahil, bütün Sina yarımadası ve Gazze bölgesini, Kudüs'ün tamamını, Şeria nehrinin batısındaki Ürdün topraklarını ve Suriye'den de Şam'a 40 mil uzaklıktaki stratejik Kuneitra bölgesini ele geçirmiştir.[40]

Savaş, Araplar bakımından ağır bir sonuç yaratmış demekti. BAC Devlet Başkanı Nâsır, 9 Haziran günü yaptığı konuşmada, ABD ve İngiltere'yi, İsrail'e yardım etmekle suçlamakla beraber, ağır bir yenilgiye uğradıklarını kabul etmiş ve bütün görevlerinden çekilme kararı aldığını açıklamıştır. Fakat bu konuşma üzerine ülke

(35) *Keesing's, 1967–1968*, s. 22108 ve *Yearbook of the United Nations, 1967*, s. 175.
(36) İsrail Dışişleri Bakam A. Eban, BM Genel Kurulu'nun 19 Haziran 1967'de başlayan olağanüstü toplantısında yaptığı konuşmada, Arap ülkelerinin, savaşa giden günlerde ülkesine karşı giriştikleri kampanyanın, İsrail'i «yavaş yavaş boğmak» demek olduğunu, bu durumda «ilk kurşunu kimin attığının önemli olmadığını» söylemiştir. *Keesing's, 1967-1968*, s. 22155.
(37) Bkz.: *Ibid.*, ss. 22099–22103.
(38) *Ibid.*, ss. 22108–22109.
(39) *Ibid.*, s. 22109.
(40) *Ibid.*, s. 22099. Ayrıca bkz.: Ek. No. 3.

çapında Nâsır lehinde gösteriler olmuş ve Nâsır'ın istifasını geri alması istenmiştir. Bunun üzerine Nâsır, 10 Haziran'da yaptığı konuşmada halkın isteğine uyarak görevde kalacağını açıklamıştır.[41] Öte yandan, Arap ülkelerinin yenilgisi, SSCB bakımından da bir prestij kaybı olmuştu. SSCB, «İsrail'in saldırgan hareketlerinin kınanması ve işgal ettiği yerlerden derhal geri çekilmesi»ni öngören bir kararın Güvenlik Konseyi'nce alınmasını sağlayamayınca, konunun Genel Kurul tarafından ele alınmasını istedi.[42]

Sovyet teklifi gerekli desteği sağlayınca, BM Genel Kurulu 19 Haziran'da toplandı. 21 Temmuza kadar devam eden müzakerelerde,[43] «İsrail tarafından alman ve Kudüs'ün statüsünü değiştirmeğe yönelmiş tedbirlerin kaldırılması»m öngören iki karar kabul edilmiş, diğer karar tasarıları gerekli oyu toplayamamıştır.[44] Bunun üzerine, Genel Kurul, sorunun bundan sonraki incelemesinin Güvenlik Konseyi'nce yapılmasını kararlaştırdı.[45]

Güvenlik Konseyi'nin yaptığı toplantılar sonunda İngiltere tarafından sunulan karar tasarısı, 22 Kasım 1967'de (oybirliğiyle) kabul edildi.[46] Kararda, «Orta Doğu'da âdil ve sürekli bir barışın kurulması için» şu ilkelerin uygulanması gerektiği belirtiliyordu :

— İsrail silâhlı kuvvetlerinin son çatışmada işgâl ettikleri topraklardan çekilmeleri,

— Bütün savaş hali durum ve iddialarına son verilmesi ve bölgedeki bütün devletlerin egemenlik, toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığının; kuvvete dayanan hareket veya dehditlerden uzak, güvenilir ve tanınmış sınırlar içinde barış halinde yaşama haklarının kabul edilmesi,

— Bölgedeki uluslararası su yollarından serbestçe geçilmesi,

— Mülteciler sorununun âdil bir şekilde çözümü,

(41) *Ibid.*, ss. 22111–22112.

(42) *Ibid.*, s. 22109.

(43) Görüşmeler için bkz.: *Ibid.*, ss. 22153–22162 ve *Yearbook of the United Nations, 1967*, ss. 191 vd.

(44) *Keesing's, 1967–1968*, ss. 22161–22162 ve *Yearbook of the United Nations, 1967*, ss. 209–211.

(45) *Keesing's, 1967–1968*, s. 22162 ve *Yearbook of the United Nations, 1967*, ss. 209–211.

(46) 22 Kasım kararı ve kabul edilmeyen tasarılar için bkz.: *Keesing's, 1967–1968*, s. 22473 ve *Yearbook of the United Nations, 1967*, ss. 245–255.

— Askerden arınmış bölgeler kurulması da dahil, alınacak tedbirlerle, Orta Doğu'daki her devletin topraklarının ihlâl edilmezliğinin ve siyasal bağımsızlığının garanti altına alınması,

— Genel Sekreter'in, bu kararın ilkelerine uygun, barışçı ve bul edilebilir bir çözüm yolunun bulunmasını sağlamak üzere, bölgedeki devletlerle temaslar kurmak amacıyla bir özel temsilci[47] tâyin etmesi.

BM Güvenlik Konseyi kararının Orta Doğu'daki tepkilerine gelince: BAC Devlet Başkanı Nâsır, 23 Kasım'da yaptığı açıklamada, BAC'nin İsrail'i tanımayacağını veya onunla barış için müzakereye de girişmeyeceğini, Süveyş Kanalı'ndan İsrail'in yararlanmasına da izin vermeyeceğini ve «Filistin halkının haklarından vazgeçmeyeceğini» söyleyerek, Güvenlik Konseyi kararını «yetersiz» bulduğunu bildiriyordu.[48] Karara en sert tepkiyi ise Suriye göstermiş ve kararı kesinlikle reddettiğini açıklamıştır.[49] Öte yandan, İsrail ise, «5 Haziran 1967 öncesi şartlarına dönüş olmayacağı»ndan ve «barışçı bir çözüm yolunun doğrudan doğruya İsrail ile Araplar arasında yapılacak görüşmelerle bulunabileceği»nden bahsediyordu.[50]

Karara gösterilen tepkiler de, Güvenlik Konseyi'nin soruna yeni bir görünüş kazandıramayacağını ortaya koyuyordu. Esasen, Güvenlik Konseyi'nin kararı, birtakım zayıflık unsurları taşımaktaydı. Bir kere, İsrail'in «bütün» topraklardan geri çekilmesi öngörülmüş değildi. Kaldı ki, «güvenilir ve tanınmış sınırlar» ifadesiyle, 5 Haziran 1967 öncesi sınırlarından farklı bir sınır düzeni kurulabileceği âdeta ima ediliyordu. Arap ülkelerinin ise, bunu kabul etmesinin ne kadar güç olduğu ortadaydı. İkincisi, kararda ilk önce İsrail'in mi işgal ettiği topraklardan çekileceği yoksa bölgedeki bütün ülkelerin varolma hakkının mı tanınacağı da açıkca belirtilmiş değildi ki, her iki taraf da daha sonraki gelişmelerde ilk adımı karşı tarafın atmasını isteyecektir. Üçüncüsü, çözümü öngörülen, Filistin mültecileri sorunun nasıl bir hal şekline bağlanacağı da gösterilme-

(47) BM Genel Sekreteri U Thant, kararın alınmasından bir gün sonra, Moskova'daki İsveç Büyükelçisi Gunnar Jarring'i özel temsilci olarak tâyin etti. *Keesing's, 1967-1968*, s. 22473.
(48) *Ibid.*, s. 22474.
(49) *Ibid.*, s. 22474.
(50) *Ibid.*, s. 22474.

miş ve bu önemli konunun «*adil bir çözüme*» kavuşturulması istenmekle yetinilmiştir.

Böyle olunca, her iki tarafın da kendi lehine yorumlayabileceği ifadelerin yer aldığı bir kararın Orta Doğu sorununa çözüm getirme şansı da zayıflıyor demekti.

4. *Savaşın Sonuçları*

a. Genel Olarak

1967 Savaşının ilk sonucu, Orta Doğu'nun veya daha belirgin ifadesiyle Arap-İsrail çatışmasının dünyanın en aktüel sorunu haline gelmesidir. Haziran 1967 Savaşından bir yıl kadar sonra Vietnam savaşının da barış masasına intikaliyle, dünyanın dikkati tamamen Orta Doğu'ya yönelmiş olmaktadır. Orta Doğu, âdeta XX. yüzyılın Balkanları hâline gelmiştir.

b. Orta Doğu'yla İlgili Büyük Devletler Açısından

1967 Savaşı, Orta Doğu'yla ilgili büyük devletlerin durumunu da etkilemiştir :

(i) ABD Açısından

Batı tarafından ABD, savaş karşısında tarafsızlığını ilân etmesine[51] rağmen, Arapların gözünde İsrail'in koruyucu ve destekleyicisi sayılmıştır. Kahire radyosu 6 gün savaşı sırasında yaptığı yayınlarda, Amerikan (ve İngiliz) hava kuvvetlerinin İsrail'e yardım ettiklerini öne sürüyordu.[52] ABD 1967 savaşı sonunda, Arap dünyasında geniş ölçüde prestij kaybına uğradı.[53]

(ii) Fransa Açısından

Batı'lı büyük devletlerden Fransa'nın 1967 savaşı sırasında izlediği politika ilgi çekicidir :

(51) 5 Haziran 1967 günü ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, ABD'nin İsrail-Arap savaşında, tarafsız olduğunu bildiriyor, Beyaz Saray tarafından yapılan açıklamada da, ABD'nin çatışmaya son verilmesi için çalışılacağı ifade ediliyordu. *Ibid.*, s. 22121.

(52) *Ibid.*, s. 22100.

(53) John S. Badeau, *The American Approach to the Arab World*, Harper-Row, New York, 1968, s. 163.

Fransa Cumhurbaşkanı de Gaulle, 21 Haziran'da yaptığı konuşmada, İsrail'in yaşama hakkını tanımakla beraber, bu ülkeyi savaşı başlatmakla suçluyor ve kuvvet yoluyla elde edilen toprak değişiklerini Fransa'nın tanımayacağını açıklıyordu.[54] Fransa Dışişleri Bakanı Couve de Murville de 22 Haziran'da BM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada aynı görüşleri belirtiyor ve İsrail'i ırkçılıkla suçlarken, Fransa'nın Arap ülkeleriyle olan ilişkilerine verdiği önem üzerinde duruyordu.[55] Özellikle 1919-1939 döneminde Arap Orta Doğu'sundaki bağımsızlık mücadelesinde, Arapların cephe aldıkları bir ülke olan Fransa'nın izlediği bu politika Arap ülkelerinde de sempatiyle karşılanmıştır. BAC Devlet Başkanı Nâsır, ABD'ni «baş düşman» ve özellikle 1967 savaşma giden günlerde ABD ile birlikte hareket eden İngiltere'yi[56] «Amerikan uşağı» olmakla suçlarken, Fransa'nın «Anglo-Amerikan çizgisini izlemeyişini» övgüyle karşılıyordu.[57] Öte yandan, Arap ülkelerinin çoğu, İngiltere ve ABD ile diplomatik ilişkilerini kesmelerine rağmen Fransa ile ilişkilerini devam ettirmişler ve İngiltere ile ABD'ne uygulanan petrol ambargosunu da Fransa'ya uygulamamışlardır.[58]

Fransa böylece, 1956'da yaptığı yanlışı önemli ölçüde telâfi ettiği gibi, Orta Doğu'daki havanın 1967 Savaşından sonra tamamen Batı aleyhine dönmesini de bir dereceye kadar frenlemiş olmaktaydı.

(iii) SSCB Açısından

Haziran Savaşı, SSCB'nin, Arapların umdukları ölçüde bir «dost» olmadığını göstermiştir.[59] Daha 1962 Küba Buhranı sırasında bir Arap devlet başkanı şöyle demişti :

> «(Küba Buhranı), ispat etmektedir ki, Sovyetler, küçük bir ... ülke için hiçbir harekete geçmeyecektir. Küba'yı savunmadılar, bizi de savunmayacaklar...»[60]

(54) *Keesing's, 1967-1968*, s. 22117.
(55) *Ibid.*, s. 22159.
(56) *Ibid.*, s. 22067.
(57) *Ibid.*, s. 22068.
(58) *Ibid.*, ss. 22135-22136.
(59) Badeau, *op. cit.*, s. 161.
(60) *Ibid.*, s. 162.

Eğer bu ders unutulmuş idiyse, 1967 Savaşı bunu Araplara yeniden öğretmiş olmalıdır.[61] Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Avrupa ülkelerinin 1967 Savaşında, Arapların beklediği desteği gösterememiş olması,[62] Arapları hayâl kırıklığına uğratmıştır. Cezayir Devlet Başkanı Bumedyen, bu konuda yaptığı bir konuşmada, Doğu Avrupa'nın tutumunun da Batı'nınkinden farklı olmadığını söyleyerek, duyulan hoşnutsuzluğu dile getiriyordu.[63]

Aslında, Araplar SSCB'nden çok fazla şey bekliyorlardı. Gerçi, SSCB, Araplara geniş yardımlar yapmıştı ve bölgeye karşı SSCB'nin yakın ilgisi söz konusuydu. Fakat çıkarları doğrudan doğruya gerektirmedikçe, ABD de, SSCB'de bir müdahaleden kaçınma hususunda ortak bir anlayışa sahipti.[64] Böyle olunca, SSCB'nin diplomatik destekten öteye gitmemesi normaldi. 1967 Savaşı üzerine BM'de yapılan müzakerelere bizzat Sovyet Başbakanı Kosygin katılmış ve Arapları destekleyen bir tutum almıştır.[65] Başkan Podgorny de Haziran-Temmuz 1967'de Kahire, Şam ve Bağdad'a ziyaretler yapmıştı.[66] Öte yandan, SSCB, Arapların silâh kaybını telâfi etmeği ve bu silâhların en iyi şekilde kullanılmasını sağlamak üzere teknik uzman göndermeği de üzerine almıştır.[67] Bu arada, 1967 Savaşından sonra, Akdeniz'de sayıları gittikçe artan Sovyet savaş gemileri de Araplar için en azından moral bir destek sağlayıcı nitelik taşımaktadır. Arap ülkeleri, Akdeniz'deki Sovyet donanmasına, başlıcaları Lâzkiye ve İskenderiye'de olmak üzere, üsler de vermiş durumdadırlar. Görüldüğü gibi, 1967 Savaşı sonuç olarak, Arapların önceleri bir hâyal kırıklığı duymalarına rağmen, SSCB'ne olan bağlılıklarını arttırmıştır. Bir bakıma, Arapların yenilmiş olması SSCB'nin bu ülkeler üzerindeki nüfuzunun artmasını sağlamıştır. Çünkü, «yenilmiş bir ülkenin, muzaffer bir ülkeden daha sadık bir müşteri olması» tabiîdir.[68] SSCB'nin 1948 yılında, kurulur kurulmaz tanıdığı İsrail'in yok edilmesini istemeyişinin temel nedeni budur. Sovyetler Bilği'nin Araplar üzerindeki nüfuzu, Arap-İsrail çatışması

(61) *Ibid.*, s. 162.
(62) Bu ülkelerin tutumu için bkz.: *Keesing's, 1967-1968*, ss. 22179-22180.
(63) «The Middle East; Soviet Anxieties», *Mizan*, Vol. 9. No. 4 (July/Aug., 1967), s. 149'dan, *Algiers Radio*, 19.6.1967.
(64) Laqueur, *The Struggle For ...*, s. 203.
(65) *Keesing's, 1967-1968*, ss. 22153 vd.
(66) *Ibil.*, s. 22179
(67) *Ibid.*, s. 22179 ve Lenczowski, «Soviet Policy in...», s. 274.
(68) Laqueur, *loc. cit.*, s. 83.

sayesinde gittikçe artmıştır. Bu barut fıçısının ortadan kalkması, çok muhtemeldir ki, SSCB'nin Orta Doğudaki durumunu zayıflatacaktır. Arap-İsrail anlaşmazlığı, Arapların Sovyetler Birliği'ne olan bağlılığının varoluş nedenidir.[69]

1967 Savaşı, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya tam anlamıyla girmesi sonucunu vermiş olmaktadır. Bu şekilde Araplar, Batı'ya karşı önemli bir koz elde etmiş bulunmaktadırlar. Bir Arap yetkilisi bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir :

> «Batı artık bizi (Arapları) bir köşeye sıkıştıramıyacaktır. Biz şimdi bir koridordayız ve çok sıkıştıracak olursanız, koridorun diğer ucundan her zaman dışarıya çıkabiliriz...»[70]

(iv) Çin Halk Cumhuriyeti Açısından

1967 Savaşı, Orta Doğu'yla ilgili büyük devletler arasına yeni bir isim daha katmıştır ki bu da Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Pekin'in ilgisi, Orta Doğu'da 1967 Savaşından sonra gerilla hareketinin hız kazanmasının sonucu olarak —dolaylı bir şekilde— ortaya çıkmıştır.

1967 Savaşında, düzenli Arap ordularının, klâsik savaş yoluyla İsrail karşısında başarısızlığa uğramaları, 1948'denberi yer ve yurtlarından edilmiş bulunan Filistin'lilerin, kendi dâvalarını ancak bizzat kendilerinin çözebileceği inancını kuvvetlendirmiştir.[71] 1967 Savaşı, Arap ordularını yıkmış, fakat Arap hissiyatını yeniden harekete geçirmiştir.[72] 1967 Savaşı, Nâsır'ın 1956'da Yahudilere değil, fakat İngiltere ile Fransa'ya yenildiği «efsanesini» çökertmiştir.[73] Filistin gerilla hareketinin 1967 Savaşından sonra, hızla gelişmesinin nedeni, Savaşın uyandırdığı ümitsizlik ve hayâl kırıklığı olmuştur. 1967 Ağustosunda Arap ülkeleri arasında Hartum'da yapılan Zirve Konferan-

(69) Arthur J. Klinghoffer, «Pretext and Context: Evaluating the Soviet Role in the Middle East», *Mizan*, Vol. 10, No. 3 (May/June, 1968), s. 92.

(70) Badeau, *op. cit.*, s. 11.

(71) Bu konuda bkz.: Nayif Havatme, *Filistin'de Halk Savaşı ve Orta Doğu* (Çev. M. E. Bozarslan), Ant Yayınları, No. 36, İstanbul, 1970. Ayrıca bkz.: A. Şükrü Esmer, «Filistin Arapları ve Arap Devletleri», *Ulus*, 16 Haziran 1970, s. 3.

(72) Winston Burdett, *Encounter With the Middle East, An Intimate Report on What Lies Behind the Arab-Israeli Conflict*, H. Wolff, New York, 1969, s. 343.

(73) Kayhan Sağlamer, «Orta Doğu'da 'ateş kes' ve Sonuçları», *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1967, s. 3.

sı'nda bu konunun ele alınması isteniyordu. İsrail'e karşı savaşın, Vietnam tipi gerilla metodlarıyla yürütülmesini isteyen Suriye ve Cezayir, toplantıda bu görüşlerini kabul ettirememe endişesiyle Hartum Zirve Konferansı'na katılmamışlardır.[74] Konferans sonunda yayınlanan bildiride, bu konuda açık bir şey söylenmemekle beraber, İsrail'le uzlaşmanın reddedildiği, «Filistin halkının ana yurtlarındaki haklarının hatırı için», bu ülkeyle barış yapılmayacağı belirtiliyordu.[75]

İşte, Savaş'dan sonra gerilla hareketinin kazandığı önem, Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilgisini tabiî olarak Orta Doğu'ya çekmiştir. Çünkü, bir kere, gerilla savaşı, Pekin'in savunduğu mücadele şekliydi. İkincisi, Filistin gerillaları, SSCB'nin desteklediği Arap hükümet kuvvetlerinin klâsik savaş yoluyla sonuç elde edememesi üzerine harekete geçmiş bulunuyorlardı. Yani, hareket dolaylı olarak, SSCB'nin politikasına da karşıydı. Pekin'in, Moskova aleyhine ortaya çıkan bu durumdan yararlanması normaldi. Böylece, 1967 Savaşından sonra, Orta Doğu'da, ABD-SSCB rekabetinin yanında, bir de Moskova-Pekin mücadelesi ortaya çıkmış oluyordu.[76] İlgi çekici olan nokta, Moskova ile Pekin arasında rekabete konu teşkil eden gerillalara SSCB de —hiç olmazsa görünüşte— karşı çıkmaktan kaçınmaktadır. Çünkü, SSCB, 1967 Savaşında Arapların yanında yer almamıştır. Savaştan sonra, İsrail işgali altındaki toprakların geri verilmesini de sağlayamamıştır. Bu durumda, birçok Arabın tek ümidi olan ve Araplararasında geniş popülariteye sahip bulunan gerillalara karşı çıkmak, Moskova için herhalde güçtür. Bu nedenle, Moskova, gerilla hareketini destekler görünmekte ve bu şekilde, gerillalar üzerinde kontrol kurmağa çalışmaktadır. Öte yandan, gerilla mücadelesi, Arap «aşırıları»nı bir anlamda oyalayarak, yeni bir genel savaşın çıkması için baskıda bulunmalarını önlemektedir. SSCB için de bu durumun devamı, yeni bir Arap-İsrail savaşından daha az tehlikelidir. Çünkü genel bir savaşta Arap orduları yenildiği takdirde, SSCB

(74) *Keesing's, 1967-1968*, s. 22276. 30 Ağustos günü, Suriye Baas Partisi tarafından alman bir kararda, İsrail'in, işgal altındaki Arap topraklarından, ancak «halk kurtuluş savaşı»yla çıkarılabileceği görüşü savunuluyordu.

(75) *Ibid.*, s. 22276.

(76) Çin'in, «Arap halkının haklı mücadelesi»ni destekleyen ve ABD ile SSCB'ne karşı çıkan resmî görüşü için bkz.: *Peking Review*, No. 25 (June 16, 1967), ss. 11-18 ve No. 37 (Sept. 8, 1967), ss. 22-27. Ayrıca bkz.: Fahir H. Armaoğlu, «Filistin Meselesi, Pekin ve Moskova», *Milliyet*, 15 Mayıs 1970, s. 2.

için müdahale —hiç istememesine rağmen— kaçınılmaz hale gelebilecektir.[77]

B. Türkiye'nin Tutumu

1. *Savaşa Giden Gelişmeler Karşısında Türkiye*

Türkiye, 1967 Mayısında birdenbire şiddetlenen ve bir ay içinde savaşa yol açan gelişmeleri dikkatle izlemiştir. 22-24 Mayıs tarihleri arasında, Orta Doğu gelişmelerinin gittikçe hızlandığı bir sırada, Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerinde görevli Büyükelçileri, Ankara'da bir toplantıya çağrılmıştır.[78] Yapılan görüşme ve değerlendirmelerin ışığı altında, Türk hükümeti, 28 Mayıs'da, Orta Doğu buhranıyla ilgili resmî tutumunu açıkladı. Açıklamada şöyle deniliyordu :

> «...Hükümetimiz, Orta Doğu buhranının gelişmesini büyük bir dikkatle izlemektedir. Bölgede barış ve güvenliğin hâkim olmasına büyük önem atfeden ve bu yolda her zaman elinden gelen gayreti sarfetmekten geri kalmamış olan Türkiye'nin, barışı tehdit edici durumların meydana gelmesinden ciddi endişe duyacağı tabiîdir. Türkiye, barışın ihlâline yol açacak bütün hareketlerden kaçınılması lüzumuna kani bulunarak, buhrana son verecek gayretleri desteklemektedir.
>
> Türk hükümeti, her zaman olduğu gibi bu kerre de buhrana sebebiyet veren durumun mütâlaasında Birleşmiş Milletler yasası ile hak ve adalet prensiplerine dayanmak gerektiği inancındadır. Bu arada hükümetimiz, komşuları ile iyi dostluk münasebetleri çerçevesi içerisinde Türkiye ile Arap memleketleri arasında mevcut yakın ilişkileri de gözönünde bulundurmaktadır.»[79]

Hükûmet açıklamasında, Türkiye'nin Arap ülkeleri ile arasındaki «mevcut yakın ilişkileri de gözönünde bulundurduğu» belirtilmek suretiyle, üstü kapalı bir şekilde, Arap ülkelerinin desteklendiği ortaya konmuş oluyordu.

(77) Aryeh Yodfat, «The Soviet Union and the Palestine Guerillas», *Mizan*, Vol. XI, No. 1 (Jan./Feb., 1969), ss. 8-17.
(78) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 32, Mayıs 1967, s. 34.
(79) *Ibid.*, s. 39.

Türkiye'nin bu açıklaması üzerine, Kahire'de yayınlanan yarı-resmî *El-Ahram* gazetesi, «Kuzey Atlantik Antlaşması teşkilâtının üyesi Türkiye'nin, İsrail-Arap uyuşmazlığında Arap dünyasının yanında yer aldığını» yazmıştır.[80] BAC hükümetinin resmî görüşlerini yansıtan gazeteye göre, Türkiye, topraklarındaki NATO üslerinin, Arap ülkelerine karşı girişilecek bir müdahalede kullanılmasına izin vermeyeceğini ve bu üslerin tamamen Türkiye'nin kontrolü altında bulunduğunu BAC'ne bildirmiş ve Suriye sınırında askerî yığınak yapmayacağı yolunda da söz vermiştir.

Öte yandan, Dışişleri Bakanı Vekili F. Sükan, 29 Mayıs'da TBMM'nde Orta Doğu buhranı hakkında şunları söylüyordu :

> «...Türkiye'nin menfaatlerinin de bu bölgenin sulh ve güvenlik içinde bulunmasında olduğu âşikârdır... buhranın her safhası ve inkişafı, Hükümetimiz tarafından gâyet yakinen, ciddiyetle ve soğukkanlılıkla takip edilmektedir. Bölgemizde sulh ve sukûnun hâkim kılınması hususunda müteyakkız bulunmaktayız.»[81]

2. *Savaş Karşısında Türkiye*

1967 Savaşının patlak vermesi üzerine, Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 5 Haziran günü Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada şunları söylemiştir :

> «...Hükûmetimiz, birkaç hafta evvel başlayan buhranın silâhlı bir çarpışmaya müncer olmaması ve ihtilâfın diplomasi yoluyla sona erdirilmesi gayesiyle elinden gelen gayreti sarfetmiş ve bu maksatla ilgili taraflar nezdinde gerekli itidal tavsiyesinde ve teşebbüslerde bulunmuştur...
>
> Çarpışmaların devam etmesinin dünya barışı için bir tehlike teşkil edeceği kanaatindeyiz. Bu itibarla, bu safhada bile barışın teatisi için gayretlerimize devam edeceğimiz tabiîdir. Bu buhranın geniş ihtilâflara meydan vermeden kısa bir zamanda yatışacağı, ümit ve temennisini muhafaza ediyoruz...»[82]

(80) *Ibid.*, s. 41 ve *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1967, s. 1.
(81) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 32, Mayıs 1967, s. 103.
(82) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 33, Haziran 1967, s. 15.

Dışişleri Bakanı, aynı görüşü 6 Haziran'da Senato'da yaptığı konuşmasında da tekrarlamış,[83] ayrıca verdiği bir demeçte de, «Türkiye'deki üslerin Araplara karşı bir olup-bittiyle kullanılmasının söz konusu olamıyacağı»nı söylemiştir.[84] Çağlayangil, savaşın sonucunun anlaşılması üzerine, 10 Haziran'da yaptığı açıklamada, Türkiye'nin «kuvvet istimali suretiyle arazi kazancı sağlanması veya pozisyon takviyesi yoluna gidilmesine» karşı olduğunu bildirmiştir.[85]

Türkiye, Savaşta ağır kayıplara uğrayan Arap ülkelerine derhal yiyecek, giyecek ve ilâç yardımında bulunmuştur. Savaş sona erer ermez ilk önce Suriye'ye olmak üzere, Türkiye, Arap ülkelerine Kızılay kanalıyla yardım malzemesi göndermeğe başlamıştır.[86]

3. *Türkiye'nin BM'deki Tutumu*

Haziran savaşı üzerine BM Genel Kurulu'nun olağanüstü toplantıya çağrılması söz konusu olunca, Türkiye bu teklifi desteklemiştir.[87] BM Genel Kurulu'nun olağanüstü toplantısında, 22 Haziran günü bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Türkiye'nin tutumunu şu şekilde belirtmiştir :

> «...Geleceği bizi çok yakından ilgilendiren bir bölgedeki bu durum, bizi son derece üzmüştür. Türkiye'nin politikası daima bütün komşuları ve bölge memleketleri ile siyasî bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne riayet şartına dayanan iyi münasebetler geliştirmeğe yönelmşitir...
>
> Burada, Arap ülkeler halklarına beslediğimiz derin dostluk ve sempatimizi tekrarlamak isterim. Onların, tarihlerindeki bu ağır ve güç devreden süratle geçmeleri ümidini izhar ediyoruz...
>
> Türk hükûmeti, ... kuvvete başvurulması sonucunda meydana gelen toprak iktisaplarını kabul edemeyeceğini derhal beyan eylemiştir... Genel Kurulun, İsrail kuvvetlerinin işgâl ettikleri topraklardan geri çekilmesi hususunda ısrar etmesi gerekmektedir.»[88]

(83) *Ibid.*, ss. 37-38.
(84) *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1967, s. 1.
(85) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 33, Haziran 1967, s. 19.
(86) *Ibid.*, ss. 20-21 ve *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 35, Ağustos 1967, ss. 47-49.
(87) *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1967, s. 1.
(88) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 33, Haziran 1967, ss. 55-56 ve *Keesing's*, *1967-1968*, s. 22160.

Türkiye'nin BM Genel Kurulu'ndaki oylamalar sırasındaki tutumuna gelince :

Türkiye, BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen ve Kudüs'ün statüsünün değiştirilmemesini öngören iki karar tasarısının sunucuları arasında yer almıştır.[89]

İsveç tarafından hazırlanan ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu[90] 23 ülkenin desteklediği ve bütün ülkeleri, resmî ve gayrıresmî kuruluşları ve gerçek kişileri, BM Filistin Mültecileri Komisyonu'na özel yardımda bulunmağa çağıran tasarı da Genel Kurul'ca kabul edilmiştir.[91]

Genel Kurul'da görüşülen fakat gerekli oy çoğunluğunu toplayamayan karar tasarılarının oylamasında da, Türkiye, genel olarak Arap ülkelerinin yanında yer almıştır.[92] Böylece, Türkiye, önemli bir sorunda, ABD ve İngiltere'nin liderliğindeki Batı'lı ülkelerden ayrılarak Arap ülkelerini desteklemiş ve tarafsız ülkelerle birlikte hareket etmiş oluyordu. Bunun tipik örneği, Türkiye'nin, Genel Kurul'a tarafsız ülkelerce sunulan ve İsrail'in 5 Haziran 1967 öncesi sınırlarına çekilmesini öngören tasarıya, Arap ülkeleriyle birlikte lehte oy vermesidir. ABD ve diğer Batı'lı ülkeler ise karara aleyhte oy vermişlerdi.[93]

Görüldüğü gibi Türkiye, Araplara yakın tutumunu BM Genel Kurulu'ndaki müzakereler sırasında da sürdürmüştür. Başbakan Demirel, 8 Temmuz (1967)'de yaptığı basın toplantısında Türkiye'nin BM'deki tutumu hakkında şunları söylüyordu :

> «...Türkiye, Genel Kurul'daki müzakere ve çalışmalar sırasında, Orta Doğu'da barışı, adalet ve nefaset prensipleri dairesinde yeniden tesise mâtuf teşebbüsleri kuvvetle desteklemiş ve bazı teşebbüslerde bizzat inisiyatif almıştır. Şu anda bütün temennimiz dost ve kardeş Arap Arap memleketlerinin meşrû ve haklı menfaatlerinin bugünkü şartlardan zarardîde olmaksızın çıkması noktasında toplanmaktadır. Barışın tesisi için son muhasemat ne-

(89) *Keesing's, 1967–1968*, ss. 22161–22162.
(90) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 34, Temmuz 1967, s. 16.
(91) *Keesing's, 1967–1968*, s. 22161.
(92) *Ibid.*, s. 22161 ve *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1967, s. 7.
(93) *Keesing's, 1967–1968*, s. 22161.

ticesi, İsrail kuvvetleri tarafından işgal edilmiş olan Arap topraklarının tahliyesinin şart olduğu kanaatindeyiz...»[94]

4. *Savaşın Türkiye Açısından Sonucu*

Türkiye'nin 1965'den itibaren Arap ülkelerine yakınlaşma çabaları bakımından 1967 Savaşı önemli bir dönüm noktası olmuştur. Savaş sırasında, Türkiye Arap ülkelerine yakınlaşma çabası içinde olduğunu kesin ve somut bir şekilde ortaya koymak fırsatını bulmuştur. Arap ülkelerini, en fazla ihtiyaçları olduğu bir sırada desteklemek suretiyle, Türkiye, bu ülkelerle olan ilişkilerinin önemli ölçüde gelişmesini sağlayacak bir adım atmış oluyordu. Gerçekten de, Türkiye'nin savaş sırası ve sonrasındaki tutumu Arap ülkelerinde olumlu etki yaratmıştır.

BAC Devlet Başkanı Nâsır'ın sözcüsü durumunda olan Hasanayn Heykel, *El Ahram* gazetesindeki yazısında Türkiye'nin Orta Doğu buhranındaki tutumunu övüyordu.[95] Bu arada, Arap ülkeleri ABD ve İngiltere'ye petrol ihracını durdururken, Türkiye'ye (ve Fransa'ya) karşı bu kararlarını uygulamayacaklarını açıklamışlardır.[96] Suriye Dışişleri Bakanı İ. Makus, Türkiye'nin buhran sırasındaki tutumu hakkında 21 Ağustos (1967)'de şunları söylüyordu :

> «Türkiye'nin son buhran sırasında Arap milletini gerek Birleşmiş Milletler'de, gerek bu teşkilât dışında desteklemesi, Suriye halkında takdir ve şükran duyguları yaratmıştır...
>
> Türkiye'nin, Arap devletlerinin haklı dâvasına devamlı destekte bulunmasının, diğer dost devletlerle birlikte bu alanda faaliyet sarfetmesinin, saldırının izlerinin silinmesine, dolayısıyla iki memleket arasında dostluk ve komşuluk münasebetlerinin kuvvetlendirilmesine ve Orta Doğuda âdil bir barışın yeniden kurulmasına katkısı olacağına inanıyoruz.»[97]

BAC hükümet sözcüsü Hasan El Zeyyad da 17 Kasım (1967)'de verdiği bir demeçte, «Modern tarihin kaydettiği ve bizim, yakın geç-

(94) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 34, Temmuz 1967, s. 46.

(95) *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1967, s. 1.

(96) *Keesing's, 1967–1968*, s. 22135.

(97) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 35, Ağustos 1967, s. 20.

mişimizde geçirdiğimiz acı krizde Türkiye'nin iftihar edilecek bir tutumu, davranışı olmuştur» diyordu.[98]

Türkiye'nin 1967 Savaşındaki tutumunu, Arap ülkeleri içinde Türkiye'yle ilişkileri en fazla zarar görmüş iki ülkenin, yani BAC ve Suriye'nin özellikle olumlu karşılaması ilgi çekicidir. Bu durum, Türkiye'nin 1965'den sonra değişmeğe başlayan Orta Doğu politikasının istenilen sonucu elde edebileceğini gösteriyordu.

1967 Savaşı sırasında, ABD'nin paralelinde görünmekten dikkatle kaçınan ve bu şekilde Araplara yakın bir tutum alan Türkiye, Savaş dolayısıyla Arap ülkelerinin birçoğuyla[99] diplomatik ilişkileri kesilmiş bulunan ABD'nin, bu ülkelerle olan ilişkilerini Türkiye aracılığıyla yürütme teklifine yanaşmamıştır. Nitekim, ABD'nin, Irak nezdindeki çıkarlarının Türkiye tarafından korunması için yaptığı teklifi, Türkiye, Irak (ve diğer Arap ülkeleriyle) olan ilişkilerini dikkate alarak reddetmiştir.[100]

Türkiye, daha sonra da Arapların tepkisini çekecek davranışlardan dikkatle kaçınmağa devam etmiştir. 21 Ocak 1968 günü, ABD Dışişleri Bakanı yardımcılarından Eugene Rostow, İngiltere'nin 1971'de Süveyş'in doğusundan çekilmesiyle ortaya çıkacak boşluğu doldurmak üzere, Türkiye, İran, Pakistan, Suudî Arabistan ve Kuveyt arasında, Basra Körfezi bölgesinin savunmasını sağlayacak bir Pakt'm kurulacağını açıklamıştı.[101] Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı, derhal bir açıklama yaparak, Rostow'un öne sürdüğü projeden Türkiye'nin haberi olmadığını bildirmiştir.[102] Türkiye, ikinci bir Bağdad Paktı mâcerasına atılmak istememekte haklıydı.

Türkiye, 1967 Savaşından sonra, Orta Doğu'daki aktüel gelişmeler karşısında da Araplara yakın tutumunun gerektirdiği şekilde hareket etmeğe dikkat göstermiştir. İsrail ile Arap komşuları arasınra saman zaman ortaya çıkan silâhlı çatışma ve karşılıklı misilleme

(98) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 38, Kasım 1967, s. 85.

(99) *Keesing's, 1967–1968*, ss. 22135-22136.

(100) *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1967, s. 1.

(101) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 40, Ocak 1968, s. 22.

(102) *Ibid.*, s. 22. Bu konuda bkz.: Kayhan Sağlamer, «Boşlukları Doldurmak», *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1968, s. 3.

hareketlerinde Türkiye hemen her defasında İsrail'i protesto etmiştir.[103]

Öte yandan, 1968 Kasımında Paris'de yüksek rütbeli bir Amerikan subayının yaptığı açıklamaya göre, Türkiye, NATO'nun Ekim ayında yapılmasını kararlaştırdığı «Orient Express» tatbikatına izin vermemiştir. Türkiye, Diyarbakır ve Suriye sınırı civarında yapılacak böyle bir tatbikatın, Orta Doğu'daki durum dolayısıyla uyandıracağı tepkiyi dikkate alarak, NATO Başkomutanlığı'nın bütün ısrarına rağmen, tatbikat için gereken izni vermekten kaçınmıştır.[104] Dışişleri Bakanlığı sözcüsü de, yaptığı açıklamada bu durumu doğrulamıştır.[105]

Böylece, 1950'lerden farklı olarak, atılacak her adımın Arap ülkeleri üzerinde uyandıracağı tepki, aktüel gelişmeler karşısındaki Türk tutumunun tesbitinde gözönüne alınan başlıca faktör haline gelmiş oluyordu.

IV. İSLÂM ZİRVE KONFERANSI VE TÜRKİYE

A. Genel

1. *Konferansın Nedeni*

İslâm dünyasının kutsal yerlerinden olan ve Kudüs'ün İsrail işgâli altındaki Arap kesiminde bulunan Aksa Mescidi'nin 21 Ağustos 1969'da yanması, gerek Arap ülkeleri ve gerekse diğer İslâm ülkelerinde geniş tepki uyandırmıştır.[106] Ürdün Kralı Hüseyin, yangının meydana geldiği 21 Ağustos günü, Arap Devlet Başkanlarına gönderdiği mesajla, derhal bir zirve konferansının toplanmasını teklif etti.[107] Bunun üzerine, 25 Ağustos'da 14 Arap ülkesinin Dışişleri Bakanları, Kahire'de yaptıkları toplantıda, Aksa Mescidi'nin yanmasından sonra ortaya çıkan durumu görüşmek üzere bütün

(103) Örneği, İsrail birliklerinin bir misillemede bulunmak üzere 1968 Martında Ürdün'e girişini, Türkiye, İsrail nezdinde protesto etmiştir. *Cumhuriyet*, 22 Mart 1968, s. 1. Türkiye, bu gibi gelişmeler karşısında aynı tutumu devam ettirmiştir.

(104) *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1968, s. 1.

(105) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 50, Kasım 1968, s. 26.

(106) Bkz. *Keesing's, 1969–1970*, ss. 23677–23679.

(107) *Ibid.*, s. 23689.

İslâm ülkelerini bir zirve konferansına çağırmağa ve konferansın da Suudî Arabistan ve Fas tarafından düzenlenmesine karar verdiler.[108]

2. *Konferansın Toplanması*

İslâm Zirve Konferansı, 22 Eylül'de, Fas'ın başkenti Rabat'da toplanmıştır. Dâvet edilen 36 ülkeden 25'i toplantıya katılmıştı.[109] Katılmayan ülkeler arasında Suriye ve Irak da vardı. Öte yandan Konferans başladıktan sonra Filistin Kurtuluş Teşkilâtı'nm da toplantıda gözlemci seviyesinde temsil edilmesi sağlanmıştır.

Özellikle, Pakistan'ın muhalefeti dolayısıyla Hindistan'ın Konferansa çağrılması konusunda çıkan anlaşmazlık, toplantıyı bir ara tehlikeye düşürmüşse de, üç gün devam eden görüşmeler[110] 26 Eylül'de bir karar alınmasıyla sonuçlanmıştır. Kararda,[111] Aksa Mescidi yangınının uyandırdığı tepki dile getiriliyor ve İsrail işgâli devam ettikçe, Kudüs'deki kutsal yerlerin tehlikeden kurtulamayacağı belirtiliyordu. Kararda, daha sonra, bütün ülkelere ve özellikle ABD, SSCB, İngiltere ve Fransa'ya çağrıda bulunularak, İsrail'in Haziran 1967 Savaşında işgâl ettiği bütün topraklardan geri çekilmesinin sağlanması isteniyordu. Filistin halkının yürüttüğü «millî kurtuluş mücadelesinin tamamen desteklendiği» de kararda belirtiliyordu. Kararın sonunda ise, Konferans'a katılan ülkelerin «barışa, fakat şerefli ve âdil bir barışa bağlı oldukları» ifadesine yer veriliyordu.

Öte yandan, İslâm Zirve Konferansı'na katılan devletler arasında bağlantı sağlamak ve bu ülkelerin faaliyetlerini koordine etmekle görevli daimî bir Sekreterya'nın kurulması amacıyla, 1970 Mart'ında Cidde'de bir «İştirâkçi Memleketler Dışişleri Bakanları Toplantısı» yapılması da kararlaştırılmıştır.

---

(108) *Ibid.*, s. 23689.

(109) *Ibid.*, s. 23689. Konferansla ilgili olarak bkz.: Celâl Tevfik Karasapan, «Rabat'daki İslâm Zirve Konferansı», *Ortadoğu*, Yıl: 9, Sayı: 89 (Eylül-Ekim, 1969), ss. 2-6.

(110) Bkz.: *Keesing's, 1969-1970*, s. 23689 ve *International Herald Tribune*, September 23-26, 1969.

(111) Metni için bkz.: *Keesing's, 1969-1970*, s. 23689 ve *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 60, Eylül 1969, ss. 43-45.

3. *Konferansın Sonucu*

İslâm Zirve Konferansı sonunda varılan karar, İsrail'in «bütün» işgâl altındaki topraklardan geri çekilmesi noktası dışında, BM kararlarından farklı bir sonuç sağlamış değildir. Konferans'da Arap ülkeleri, diğer ülkeleri İsrail'le diplomatik ve ekonomik ilişkilerin kesilmesi, İsrail'e karşı Arap ülkelerinin açıkça desteklenmesi gibi, daha «aktif» bir politikaya yöneltmeğe ve bu yönde kararlar aldırtmağa çalışmışlarsa da, Arap olmayan İslâm ülkelerinin (özellikle Türkiye, İran ve Afrika'lı ülkelerin) muhalefetiyle karşılaşmışlardır.[112] Bu bakımdan, İslâm Zirve Konferansı'nın özellikle sert tutum taraftarı Arap ülkelerini tatmin etmediği anlaşılıyordu.

Öte yandan, Rabat'da varılan karar gereğince, 22 İslâm ülkesinin Dışişleri Bakanları 23-26 Mart (1970)'de Cidde'de yaptıkları toplantıda, İslâm ülkeleri arasındaki bağlantıyı sağlayacak bir Daimî Sekreterlik kurmuşlardır. Toplantıdan sonra yayınlanan bildiride, Rabat'da görüş birliğine varılan noktalar tekrarlandıktan sonra, İslâm ülkeleri Dışişleri Bakanları'nın her yıl toplanarak ortak sorunları, ele alacakları açıklanıyordu.[113] Cidde toplantısının önemli tarafı şuydu ki, İslâm Zirve Konferansında olduğu gibi, bu sefer de sonuç, herkes için aynı ölçüde tatmin edici olmadı. Radikal kanada mensup olan Arap ülkeleri, muhafazakâr Arap ülkelerinin nüfuzunda bir daimî Sekreterlik kurulmasından ve İsrail'le diplomatik ve ekonomik ilişkilerin kesilme kararı alınmamasından hoşnutsuzluk duymuşlardır.

Böylece, gerek İslâm Zirve Konferansı ve gerekse Cidde toplantısı, İslâm ülkelerini birleştiren unsurlar kadar, ayıran faktörlerin de mevcut olduğunu bir kere daha ortaya çıkarmıştır.

B. Türkiye'nin Tutumu

1. *Konferans'ın Türkiye İçin Önemi*

Türkiye, 1960'ların ortalarından itibaren, «dünyaya yeniden açılma» çabalarına girişmiş bulunuyordu. Kıbrıs konusundaki «yalnızlık» bu gelişmeyi başlatan temel faktör olmuştu. İşte, İslâm Zirve

(112) *Keesing's, 1969-1970*, s. 23690.

(113) *Ibid.*, s. 23929.

Konferansı, Türk dış politikasının giriştiği yeni dostluklar elde etme kampanyasına katkıda bulunabilirdi. Türkiye, İslâm ülkeleri arasında meydana gelecek bir yakınlaşmaya katılmakla, Kıbrıs konusunda önemli bir destek elde edebilirdi. Gerçekten de, Arap ülkelerinin Orta Doğu sorununu bir Müslümanlık dâvası haline getirmek istemeleri gibi —ki İslâm Zirve konferansı da böyle bir amacın ürünüydü— Türkiye de, Kıbrıs konusu bir Müslüman-Hristiyan mücadelesi olarak yorumlandığı takdirde, İslâm ülkelerinin Türkiye'nin yanında yer almasını sağlayabilirdi. Nitekim, Cidde'de 1965 Nisanında yapılan ve BM üyesi 36 Müslüman ülke temsilcilerinin hazır bulunduğu Altıncı İslâm Kongresi'nin son toplantısında, Senatör F. Tevetoğlu'nun başkanlığındaki Türk heyetinin Kıbrıs konusunda sundukları karar tasarısı, oybirliğiyle kabul edilmişti. Kıbrıs'daki Türk cemaatinin «ayrı bir İslâm camiası» olarak nitelendirildiği kararda, «Hristiyanların Kıbrıs'daki Müslümanlara karşı giriştikleri câniyâne muameleler» kınanıyor ve «bu dâvanın BM'de savunulmasında Kıbrıs'lı müslüman kardeşlerin hak ve hukukunun teslimine yardımın, dinî ve insanî bir vecibe kabul edildiği» belirtiliyordu.[114]

Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, 1965 Nisanında bu kararın alınmasından sekiz ay kadar sonra, Türkiye, BM Genel Kurulu'ndaki Kıbrıs oylamasında İran ve Pakistan dışında hiçbir Müslüman ülkenin desteğini elde edememiştir. Bununla beraber, genel olarak Türk dış politikasının ve özellikle de Türkiye'nin Orta Doğu politikasının, 1965 sonundan itibaren girdiği yeni gelişme döneminde Türkiye'nin İslâm ülkeleri arasında yakınlaşma fikrine ilgisi kuvvet kazanmıştır. Nitekim, Suudî Arabistan Kralı Faysal'ın, 1965 Aralık ayında İran'ı ziyaretinden sonra, «bütün Müslüman ülkelerin, ortak çıkarlarını ilgilendiren konularda görüş birliğine varmak üzere bir Konferans'a çağrılması» yolunda giriştiği çabalara da[115] Türkiye ilgi göstermiştir. Ancak, Faysal tarafından ortaya atılan İslâm Paktı fikri, Türkiye'de genellikle olumlu karşılanmamıştı. Bu konuda bir yazar,[116] Suudî Arabistan'ın dört elle sarıldığı İslâm Paktı fikrinin aslında, Arap dünyasındaki muhafazakâr-radikal ikileşmesinin ve Faysal'ın

(114) *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1965, s. 1 ve *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 7, Nisan 1965, s. 88.

(115) *Keesing's, 1965-1966*, ss. 21661-21664.

(116) Kayhan Sağlamer, «İslâm Paktı ve Türkiye», *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1966, s. 2.

Nâsır'a karşı açtığı nüfuz mücadelesinin bir sonucu[117] olduğunu söylüyor ve şunları ekliyordu :

> «...Türkiye'nin ... tutumunu tâyin ederken, Faysal ve diğer hükümdarların... art düşüncelerini ve talihsiz Bağdad Paktı tecrübelerini hatırdan çıkarmamalıyız. Yakın tarih, Araplararası bölünmelerin Türkiye'ye hiçbir fayda sağlamadığını göstermiştir. Türkiye, Faysal'ı teşebbüsünden caydırmağa yeltermese bile, 'İslâm Paktı' ile hiçbir ilgisi bulunmadığını resmen açıklamalıdır.»[118]

Esasen, Türkiye de, bütün Arap ve Müslüman ülkelerin katılması halinde kendisi bakımından yarar sağlayabilecek böyle bir teşebbüsün Arap dünyasında daha başlangıçta ayrılık ve çatışmalara yol açtığını görmüştü. Bu durumda, Kral Faysal'ın fikrine angaje olması, Türkiye'nin bütün Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeği amaç edinen yeni Orta Doğu politikasını başarısızlığa uğratabilirdi. Bu nedenle, Türkiye ihtiyatlı davranmıştır. Nitekim, Kral Faysal'ın 29 Ağustos (1966)'da, Ankara'yı ziyaretinden[119] sonra 4 Eylül'de yayınlanan Türkiye-Suudî Arabistan ortak bildirisinde, «İki ülke arasında mevcut manevî bağlar ve ortak çıkarlardan doğan ekonomik, sosyal ve kültürel işbirliği» üzerinde durularak «İslâm dininin Müslüman ülkeler arasında anlayış ve kardeşliği kuvvetlendirdiği» belirtiliyor, fakat İslâm Paktı konusuna temas edilmiyordu.[120] Kral Faysal, görüşmelerden sonra basına verdiği demeçte Ankara'da «konferans konusunun ele alındığını ve Türkiye'nin katılmasını arzuladığını» söylemiş, «istediğimiz şey, İslâm ülkeleri arasında dinî, siyasî, ekonomik ve kültürel işbirliği ve dayanışmanın kurulmasıdır.

---

(117) Gerçekten de, Suudî Arabistan Kralı Faysal'ın teşebbüsü, daha başından itibaren özellikle BAC Devlet Başkanı Nâsır'ın tepkisiyle karşılaşmıştı. Nâsır, Faysal'ın teşebbüsünün asıl amacının, «gerici» Müslüman ülkeler arasında bir «ittifak» yapmak olduğunu öne sürüyor ve «İslâm Paktı'nın, Bağdad Paktı'ndan farkı olmadığı»nı söylüyordu. *Keesing's, 1965–1966*, s. 21661.

(118) Ayrıca bkz.: Fahir H. Armaoğlu, «Arap Ülkeleri ve Türkiye», *Milliyet*, 24 Mayıs 1966, s. 2 ve Doğan Avcıoğlu, «İslâm Paktı ve Türkiye», *Ton*, Yıl: 5, Sayı: 79, 2 Eylül 1966, ss. 8–9.

(119) Bkz.: Reşat Titiz, «Faysal'ın Ziyareti ve İslâm Paktı», *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1966, s. 2.

(120) *Keesing's, 1965–1966*, s. 21663 ve *Dışleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 24, Eylül 1966, ss. 46–47.

Yoksa bir İslâm Paktı teklif etmiyoruz» demiştir.[121] Suudî Arabistan Kralı'nın bu açıklamayı yapmak gereğini duyması, Türkiye'nin İslâm Paktı fikrine karşı «tereddüt» duyduğunu ve bundan dolayı da Faysal'a angaje olmak istemediğini ortaya koyuyordu.[122]

İşte, 1969 yılındaki İslâm Zirve Konferansı karşısında Türkiye'nin tutumunu bu gelişmelerin ışığı altında değerlendirmek yararlı olacaktır. 1969 yılında İslâm ülkeleri arasında yeni bir yakınlaşma teşebbüsü söz konusu olunca, Türkiye, Orta Doğu'da 1965'den sonra izlemeğe başladığı politika gereği, bu gelişmeye ilgisiz kalamazdı. Üstelik, Suudî Arabistan Kralı'nın 1966'daki İslâm Paktı fikrinden farklı olarak, 1969'da somut bir yangın olayına tepki niteliğinde bir konferans yapılması söz konusuydu. Yani kapsamı daha sınırlıydı. Öte yandan, 1967 Savaşından sonra Arap dünyasındaki iç çekişme ve çatışmalar da, nisbeten «unutulmuş» görünüyordu. Bu durumda, İslâm Zirve Konferansı, İslâm Paktı projesinden farklı olarak, sadece «Araplararası nüfuz mücadelesinin yeri bir belirtisi» sayılmayabilirdi.

2. *Yangın Olayı Karşısında Türkiye*

İslâm Zirve Konferansı'nın toplanmasına neden teşkil eden Aksa Mescidi yangını üzerine Başbakan S. Demirel, 22 Ağustos günü verdiği demeçte şöyle diyordu :

> «...Türk milleti, bütün dünyadaki Müslümanların duyduğu elem ve teessür hislerini paylaşmakta ve Hükümetimiz hâdisenin sebeplerinin bir an önce öğrenilmesi üzerinde önemle durmaktadır.
>
> ...Siyasî nitelikte sebeplerin tezahür etmesi olayın vehametini artıracak ve durumu ağırlaştıracaktır.
>
> Türkiye, Mescid-i Aksa'nın yangın felâketi karşısında diğer dünya Müslüman memleketlerinin yanında yer almaktadır...»[123]

---

(121) *Keesing's, 1965–1966*, s. 21663 ve *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 24, Eylül 1966, s. 44.

(122) Kral Faysal, Türkiye'den sonra Fas, Gine, Mali ve Tunus'a da ziyaretler yaptı fakat teşebbüslerini somut bir sonuca ulaştıramadı. Bkz.: *Keesing's, 1965–1966* ss. 21663–21664.

(123) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 59, Ağustos 1969, ss. 66–67.

Öte yandan, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 20 Müslüman ülkenin Paris'deki diplomatik misyon başkanları, yangın olayı üzerine, «yangının sorumluluğunun doğrudan doğruya İsrail işgâl yetkililerine ait olduğunu» öne süren bir bildiri yayınlamışlardır.[124]

Bu şekilde yangın olayı karşısında Müslüman ülkelerin yanında yer aldığını gösteren Türkiye, Fas Kralı II. Hasan tarafından 12 Eylül'de Cumhurbaşkanı C. Sunay'a gönderilen bir mesajla, İslâm Zirve Konferansı'na resmen dâvet edilmiştir.[125]

3. *Türkiye'nin Konferans'a Katılması*

Türkiye'nin Konferans'a katılma kararını vermesi kolay olmamıştır. Bir kere, yangın olayından dolayı İsrail'i suçlu saymak pek mümkün değildi.[126] Gerçekten de, yangını çıkaran kişi, İsrail'de turist olarak bulunan bir Avustralya'lıydı ve Yahudi değildi. İsrail makamları Avustralya'lı sanık Denis M. Rohan'ı mahkeme önüne de çıkarmışlardı.[127] Öte yandan, her şey bir tarafa, Arap ve Müslüman ülkelerinin birbirlerine daha yakınlaşmasına yol açacak bir davranışa, İsrail'in bizzat teşebbüs etmesi de herhalde mantıkî olamazdı. Nitekim, Kudüs Müslüman Konseyi Başkanı ve Başyargıcı Seyh H. Muhtaseb, 21 Ağustos'da yaptığı açıklamada, yangının bir kundak sonucu olduğunu söylerken, İsrail makamları veya vatandaşlarına karşı herhangibir suçlamada bulunmuyordu.[128]

Bu durumda işi bu kadar büyütmeğe gerek yoktu. Fakat Arap ülkeleri, yangın olayı üzerine hemen bir İslâm Zirve Konferansı'nın toplanmasını kararlaştırırken, olayı vesile ederek İsrail'e karşı âdeta bir gövde gösterisine girişmek istemişlerdi. İlgi çekici bir nokta da, Zirve'nin toplanmasında Arap dünyasının «muhafazakâr» kanadının özellikle büyük çaba göstermesiydi. Böylece, yangın olayının, Arap ülkeleri arasındaki liderlik yarışmasının yeni bir belirtisine yol açacağı anlaşılıyordu.

Bu şekilde, Türkiye için kritik bir durum ortaya çıkıyordu. Konferans'a katılmama halinde, Arap ülkelerinden başka, birçok

(124) *Ibid.*, s. 70.
(125) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 60, Eylül 1969, s. 17.
(126) Bkz.: Sezai Orkunt, «İslâm Zirve Toplantısı ve Türkiye», *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1969, s. 2.
(127) *Keesing's, 1969–1970*, ss. 23677–23678.
(128) *Ibid.*, s. 23677.

Afrika'lı Müslüman ülke de gücendirilmiş olacaktı. Bu durum ise, Türkiye'nin 1965'den sonra izlemeğe başladığı politika açısından herhalde arzu edilir bir sonuç doğurmayacaktı. Öte yandan, katılma halinde de, birtakım güçlüklerin ortaya çıkması söz konusuydu. Bir kere, toplantı daha başlamadan, Konferans'ın Arap ülkeleri arasındaki kutuplaşma ve liderlik yarışına yeni bir sahne teşkil edeceği görülüyordu.[129] Bu durumda, Türkiye, Konferans'da iki tarafı da gücendirmeyecek bir tutum almak zorundaydı. ki, bu da oldukça güçtü. İkincisi, Anayasası gereği lâik bir ülke olan Türkiye'nin, âdeta bir «İslâm cihadı» görünüşünü alabilecek bir toplantıya katılması doğru olur muydu? Zihinlere takılan önemli bir tereddüt noktası da buydu.

Türk hükümeti, Başbakan Demirel tarafından 16 Eylül'de yaptığı açıklamada, tercihini Konferans'a katılmak yönünde kullandığını bildirmiştir. Başbakan, açıklamasında katılma kararını bildirirken, Konferans dolayısıyla tartışma konusu yapılan noktalara da şu şekilde cevap veriyordu :

> «Rabat Toplantısına memleketimiz dâvet edilmiştir. Toplantının ismi ne olursa olsun, gündemi bellidir. Gündemde Mescid-i Aksa'nın yakılması ve Kudüs meselesi bulunmaktadır.
>
> ...Gerek Mescid-i Aksa'nın yakılmasına gerek Kudüs meselesine Türkiye hiçbir şekilde bîgâne kalamaz. Memleketimiz Rabat Toplantısına iştirâk edecektir. Toplantıya Dışişleri Bakanımız İhsan Sabri Çağlayangil katılacaktır.
>
> Türkiye'de bazı münakaşalar yapılıyor. Böyle bir toplantıya iştirâk etmek laîkliğe aykırıdır, değildir gibi... Bunlar daha çok, laîklik nedir? neyi yaparsanız laîkliğe aykırı olur? şeklindeki suallerin cevaplarının tam ve doğru olarak bilinmemesinden doğuyor. Bu konu Türkiye'de öylesine yanlış anlaşılmış ve öylesine yanlış tefsirlere tâbi tutulmuştur ki, camiyi bile laîklikle bağdaşır görmeyenler vardır.

(129) Özellikle «muhafazakâr» kanada mensup Arap ülkelerinin, Türkiye'nin Konferans'a katılması için «ısrar» etmeleri ilgi çekiciydi. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri O. Eralp'i ziyaret eden Suudî Arabistan ve Ürdün Büyükelçileri, «Orta Doğu'daki önemi ve dünya kamu oyundaki itibarı sebebiyle, Türkiye'nin bu Konferans'a katılmasının İslâm dünyası için değer taşıyacağını» söylüyorlardı. *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1969, s. 1.

Rabat'da yapılacak toplantı, bölgemizi alâkadar eden bir konuda, dinî değil, siyasî bir toplantıdır. Müslüman memleketlerinin iştirâk edeceği bir toplantı olması, bu toplantıya iştirâki, laikliğe aykırı bir fiil haline getirmez. Böyle bir düşünce, İslâm ve Müslüman kelimelerinin bulunduğu her yerden kaçmamızı icabettirir.

...Rabat Toplantısına iştirâk, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin dış politikasına aykırı değildir. Esasen, Türkiye,... toplantılara iştirâk meselesini hem kendi millî menfaatleri yönünden, hem de dış münasebetleri yönünden memleketimize faydalı gördüğü ölçüler içinde değerlendiregelmiştir...»[130]

Türkiye'nin İslâm Zirve Konferansı'na katılma kararını bu şekilde açıklayan Başbakan Demirel, «seçim zamanı olması dolayısıyla» toplantıda Türkiye'yi Dışişleri Bakanı'nm temsil edeceğini bildiriyordu.[131] Cumhurbaşkanı C. Sunay da 20 Eylül'de Fas Kralı II. Hasan'a gönderdiği cevabî mesajında, 12 Ekim'de yapılacak genel seçimler dolayısıyla, gerek kendisinin ve gerekse Başbakan Demirel'in Türkiye'den ayrılmasının mümkün olamayacağını, bu nedenle toplantıda Türkiye'yi Dışişleri Bakanı'nın temsil edeceğini bildirmiştir.[132]

4. *Türkiye'nin Konferans'daki Tutumu*

Türkiye'nin katılma kararını açıklaması üzerine, Kahire Radyosu, «İsrail ile sıkı iktisadî ilişkileri bulunan Türkiye (ve İran'ın)

(130) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 60, Eylül 1969, ss. 19-20. Başbakan'm açıklamasındaki son nokta, yani Türkiye'nin toplantıya katılma konusunu, «kendi millî menfaatleri ve dış münasebetleri yönünden faydalı gördüğü ölçüler içinde» değerlendirdiğinin belirtilmesi ilgi çekicidir. Bu şekilde, Türkiye, Konferans konusunda bir ihtiyat payı da bırakmak istediğini gösteriyordu.

(131) *Ibid.*, s. 20.

(132) *Ibid.*, ss. 23-24. Aslında bizatihî katılma kararına, Konferans'm genel seçimler öncesine rastlaması etki yapmamış değildir. Her ne kadar, katılma kararı, 1965'den sonra izlenmekte olan Orta Doğu politikasının tabiî bir gereği idiyse de, Türkiye gibi, din faktörünün politika sahnesinde önemli role sahip bulunduğu bir ülkede ve tam seçim atmosferi içinde bulunulduğu bir sırada, katılmama kararı vermek zaten kolay olmayacaktı. Bu nedenle, katılma kararını bu iç politika faktörünün de etkilediğini söylemek yanlış olmasa gerekir.

Zirve Konferansı'na katılmalarına karşılık, 60 milyon Müslüman nüfusu bulunan ve İsrail ile ilişki kurmayı reddeden Hindistan'ın Konferans'a çağrılmamasının anlaşılmaz bir şey olduğunu» söylüyordu.[133] Böylece, Türkiye'nin Konferans'a katılmağa karar vermesi, Zirve hazırlıklarında inisiyatifi «muhafazakâr» Arap liderlerine kaptırmış olmanın hoşnutsuzluğu içindeki «radikal» kanatta sempati uyandırmamış oluyordu.

Konferans sırasında, Türkiye, genel olarak «frenleyici» bir rol oynamıştır. Konferans'ın sonunda yayınlanan karara, ayrı bir paragraf halinde şu ifade eklenmişti :

> «Türkiye Dışişleri Bakanı, Konferans'da yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Konferans sonunda yayınlanan Beyannameyi, ilgili konularda Birleşmiş Milletlerde kabul veya tasvib ettiği kararlara uygunluğu nisbetinde desteklediğini açıklamıştır.»[134]

Türkiye'nin, diğer ülkelerden farklı olarak, Konferans kararına bu şekilde bir rezerv koydurması ilgi çekicidir. Türkiye, bu şekilde, bütün desteğine rağmen, Arap ülkelerine fazla angaje olmak istemediğini gösteriyordu. Gerek bu durum ve gerekse Konferans sırasında, İsrail'le her türlü ilişkilerin kesilmesi teklifini, Türkiye'nin, İran'la birlikte reddetmesi ve BAC'nin ısrarına rağmen, Hindistan'ın katılmasına karşı çıkan Pakistan'ı, yine İran'la birlikte desteklemesi,[135] özellikle Kahire'de tepki uyandırmıştır. Kahire basını, Rabat'daki İslâm Zirve Konferansı'nın «istenilen başarıya ulaşamamasına CENTO üyelerinin sebep olduğunu» yazıyordu.[136]

5. *Konferans'ın Türkiye Açısından Sonucu*

Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 5 Ekim (1969)'da verdiği bir demeçte, İslâm Zirve Konferansı'nın sonucunu Türkiye açısından şu şekilde değerlendiriyordu :

---

(133) *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1969, s. 1.

(134) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 60, Eylül 1969, s. 45.

(135) *Keesing's, 1969–1970*, ss. 23689-23690, *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1969, s. 1 ve *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1969, s. 3.

(136) *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1969, s. 1.

«...(Konferans'a) katılan 25 devletin, her biri ayrı özellik taşıyan dış politikalarını, Orta Doğu ihtilâfı gibi mûdil bir meselenin muhtelif veçheleri üzerinde bir tek hat üzerine getirmek, elbette ki Konferans'a gâye olarak alınamazdı. Bunun içindir ki, gündemimizi teşkil eden El Aksa Camii yangını ve Kudüs gibi meselelerin Konferans'a katılan bütün memleketlerin ortak bir anlayışa varmaları için gerekli birleştirici vasfa sahip bulunmasından yararlandık.

...Bize göre Konferans böyle bir istikâmete yönelmekle büyük isabet göstermiştir... Böyle bir sonuca varılmasında Orta Doğu'da izlediğimiz yapıcı politika çerçevesinde katkıda bulunduk...»[137]

Yukarıda, Türkiye'nin Konferans'daki tutumunun Kahire'de tepkiyle karşılandığını belirtmiştik. Ancak katılmanın da katılmamanın da sorunlar yaratabileceği Konferans'm liderliğini «muhafazakâr» Arap ülkelerinin ele geçirmesi, Türkiye'nin «radikal» Arap kampının lideri BAC ile ilişkilerini olumsuz yönde etkileyecekti. Bu, biraz da kaçınılmaz bir sonuçtu. Yine de, Türk diplomasisi daha güç durumlara düşmekten kurtulmakla başarılı veya şanslı sayılmalıydı. Öte yandan, Türkiye, BAC ile ilişkilerinde ortaya çıkan olumsuz havayı değiştirmek için, Konferans'dan kısa bir süre sonra Kasım (1969) sonunda, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri O. Eralp'i Kahire'ye göndermiştir. Genel Sekreter Eralp, Kahire'de yaptığı temaslarda Orta Doğu konusunda, Türkiye'nin Arapları tuttuğunu ve BM Güvenlik Konseyi'nin 22 Kasım 1967 tarihli kararına dayanan barışçı bir çözümden yana olduğunu tekrarladı.[138] O. Eralp, Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin maslahatgüzar düzeyinde olduğunu belirterek, «Türk-İsrail ilişkilerinin geleceği, İsrail'in BM kararma karşı takınacağı tutuma bağlı olacaktır» diyordu. Bu ziyaret sırasında yapılan resmî temaslar Rabat Konferansı'nm Türkiye açısından ortaya çıkardığı pürüzü gidermek bakımından başarılı olmuştur. *Anadolu Ajansı*'na bir demeç veren BAC Dışişleri Bakanı Mahmud Riyad, gelişmekte olan Türk-Arap ilişkilerinden duyduğu memnunluğu

---

(137) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 61, Ekim 1969, s. 91.

(138) *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1969, s. 1.

belirtmiş ve bu ilişkilerin daha da güçleneceği kanısında olduğunu söylemiştir.[139]

Böylece, Türkiye, İslâm Zirve Konferansı konusunu «mümkün olduğu kadar az zararla» kapamış oluyordu. Ancak, Konferans'ın sonuçları üzerinde yapılan tartışmalar ve hükûmeti eleştirmeler[140] devam etmiş ve özellikle de Muhalefet, hükûmeti, Orta Doğu konusunda Araplara fazla yaklaştığı için tarafsızlıktan uzaklaştığı noktasından eleştirmiştir. 1970 Bütçesinin görüşülmesi sırasında Millet Meclisi'nde bir konuşma yapan Ana Muhalefet Partisi (CHP) lideri İsmet İnönü, hükûmetin dış politikasını eleştirirken, Orta Doğu konusunda şöyle diyordu :

> «...Şimdi, bu Orta Doğu meselesinde 'karışmayalım, tarafsız olalım' diyoruz. 'Tarafsız olalım' diye ilk gündenberi ısrar ederim. Meclis'de söylerim. Cumhuriyet Halk Partisi olarak vatandaşlarımın büyük kısmına tercüman olduğumuzu zannederek, 'Orta Doğu olaylarında tarafsız kalalım' dâvasını tutarız. Bize şimdiye kadar, 'hayır, tarafsız değil, taraflı olacağız' dememişlerdir. Ancak, bu son zamanda, bu seneki gizli görüşmede, Senato'da ve açıkta Dışişleri Bakanı, 'Hayır, biz tarafsız değiliz. Biz taraflıyız. Bir taraf olacağız, tutacağız' der ve Orta Doğu'daki 'çok yönlü' diye vasıflandırdıkları politikayı bir taraflılık haline getirmek yolundadırlar. Bu tehlikelidir... Kazâ ile de olsa... bir büyük belânın patlaması ihtimali vardır. Biz bu Orta Doğu'ya niçin karışıyoruz, ne menfaatimiz var? İsrail'in yüzünden... 'İsrail olmasın' diye Arap devletleri iddia ederler. İsrail'i biz çıkarmadık. Osmanlı İmparatorluğu aleyhine Araplar ittifak ettikleri zaman Home Rule adında İsrail'e bir yurt tanıdılar ... Orta Doğu'da gergin bir hava vardır. İsrail, kalacak mı gidecek

(139) *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1969, s. 1. Öte yandan, Kıbrıs konusunda genel olarak daima Türkiye'nin karşısında tutum almış olan Mısır'ın (BAC'nin), bu ziyaret sonunda Türk dâvasına daha yakın bir gözle bakmağa başladığı görülmektedir. Nitekim, Mahmud Riyad, *Anadolu Ajansı*'na verdiği demeçte, Kıbrıs konusuna da temas ederek, İlk defa olarak, Kıbrıs'da Türk cemaatinin varlığını kabul eden bir ifade kullanmıştır. Riyad, demecinde, «Kıbrıs'da iki cemaat arasında yapılmakta olan görüşmelerin olumlu bir sonuca varmasını temenni ettiğini» belirtiyordu.

(140) Örneği, Refik Tulga, «Rabat Zirve Toplantısı», *Cumhuriyet*,2 Ekim 1969, s. 2.

mi; o dâva peşindedir. Araplar, Arap memleketleri ellerinden gitmiştir: o dâvanın peşindedir. Amerika ile Sovyet Rusya ve büyükler, söyleyerek söylemeyerek, bir tarafı tutarlar ve harb her gün devam eder... bu bir gün kaza çıkarır. Buna karşı tek çare, 'Biz Orta Doğu olayında kararsızız' demek, cesaretle bunu söylemek lâzım. Bunu söyletemedim. Söyletemediğim böyle dursun, gizli oturumlarda 'biz taraflıyız, taraflı olacağız, gerisi şöyledir, böyledir' diye de eğlenerek cevap verirler...»[141]

Bu eleştiriler karşısında Türk hükûmeti, İslâm ülkeleri arasındaki işbirliği konusunda «daha az istekli» davranmaya başlamıştır. Nitekim, Konferans'da alınan karar gereğince, 1970 Martında Cidde'de yapılan İslâm Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'na, Dışişleri Bakanı'nı değil de, Bakanlık Genel Sekreteri'ni göndermek suretiyle,[142] Türkiye, âdeta bu konuya daha az önem vermeğe başladığını göstermek istiyordu. Ayrıca, toplantı sırasında da Türkiye daha temkinli hareket etmiş ve ortak bildirinin[143] BM ve Güvenlik Konseyi kararları ile kendisinin dış politika ilkeleriyle uzlaşması gerektiğini, bildiriyi ancak bu şekilde imzalayabileceğini açıkça belirtmiştir.[144]

Öte yandan, 1970 Temmuzunda, Türkiye'nin Orta Doğu'daki Büyükelçilerinin Ankara'da katıldıkları toplantıda, Türk hükümeti, SSCB ve Arap ülkelerinin «daha aktif» bir politika isteklerini değerlendirmiş, fakat Türkiye'nin Orta Doğu politikasını değiştirmemeğe karar verilmiştir.[145]

Böylece, Türkiye, Araplara yakın fakat taahhüt altına girmekten kaçınan bir politikada karar kılmış oluyordu.

---

(141) *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Cilt: 3, Dönem: 3, Yıl: 1970, ss. 450–451.

(142) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 66, Mart 1970, s. 27. 26–29 Aralık 1970'de Karaçi'de yapılan İslâm Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'na da, Türkiye'yi temsilen Dışişleri Genel Sekreteri O. Eralp katılmıştır. Eralp'ın konuşması ve ortak bildiri için bkz.: *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 75, Aralık 1970, ss. 25–27.

(143) Bkz.: *Keesing's, 1969–1970*, s. 23929 ve *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 66, Mart 1970, ss. 39–42.

(144) *Keesing's, 1969–1970*, s. 23929 ve *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 66, Mart 1970, ss. 27–28.

(145) *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1970, s. 1. Büyükelçiler toplantısı hakkında basına verilen bilgi için bkz.: *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 70, Temmuz 1970, ss. 65–66.

V. ÜRDÜN OLAYLARI VE TÜRKİYE

A. Genel

1. *Buhranın Nedeni*

1967 Arap–İsrail Savaşından sonra hızlı bir gelişme gösteren Filistin gerilla hareketi, 1970 Eylülünde Orta Doğu'da bir buhranın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Buhranın ilgi çekici yönü, esasında İsrail'e karşı mücadele etmek amacıyla ortaya çıkan gerillalarla Ürdün hükümeti arasında patlak vermesiydi. Yani, anlaşmazlık, Araplararası bir nitelik taşıyordu.

Filistin gerillalarının büyük kısmı Ürdün topraklarında üslenmiş bulunmaktaydı.[146] Esasen, 1948 Arap–İsrail Savaşından sonra yurtlarından edilen Filistin mültecilerinin büyük kısmı (272.292'si Şerianın batı yakasında olmak üzere 778.730 kişi) Ürdün topraklarına sığınmış durumdaydı.[147] Ürdün'ün gerillalar için önemi, bu ülkenin İsrail'le uzun ve kolaylıkla sızmaya elverişli sınırlara sahip olmasından da ileri geliyordu.[148] Gerillaların buradan İsrail topraklarına yaptıkları saldırılardan yılmayacağını göstermek isteyen İsrail, misillemelerde bulununca, Ürdün hükümeti güç durumda kalıyordu. Bu misillemeler, bir yandan Ürdün ülkesine ağır zararlar veriyor, öte yandan Ürdün hükümeti politik bakımdan da güç durumda kalıyordu. Çünkü, Ürdün hükümeti İsrail'le barışçı bir çözüm yoluna râzı olduğu halde, gerilla örgütleri, böyle bir çözüme kesin olarak karşıydılar. Üstelik, gerillalar, Ürdün toprakları üzerinde, gittikçe, «devlet içinde devlet» haline gelmeye başlamışlardı. Araplar arasında popülaritesi yüksek olan gerillalara karşı Ürdün hükümeti de bir şey yapamıyordu.

---

(146) Sayıları 10'u bulan Arap gerilla kuruluşlarının en büyüğü, Yaser Arafat'ın liderliğindeki El Fetih'dir. El Fetih'den sonra ikinci sırada, Suriye Baas Partisi'ne bağlı olan El Saiqa gelmektedir. Üçüncü büyük gerilla kuruluşu ise, Dr. George Habash'ın liderliğinde bulunan ve en militan grubu teşkil eden Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'dir. Diğer kuruluşlar için bkz.: *Keesing's, 1969–1970*, s. 24060.

(147) *Newsweek*, September 21, 1970. Ayrıca bkz.: Neville Brown, «Palestinian Nationalism and the Jordanian State», *The World Today*, Vol. 26, No. 9 (Sept., 1970), s. 373.

(148) Seyfettin Turhan, «Ürdün ve Sonrası», *Yeni Gazete*, 24 Haziran 1970, s. 2.

2. *Buhranın Ortaya Çıkması*

a. Rogers Plânı'na Karşı Gerillaların Tepkisi

ABD Dışişleri Bakanı W. Rogers, 25 Haziran (1970)'de yaptığı basın toplantısında, ABD'nin Orta Doğu'da BM Güvenlik Konseyi'nin 22 Kasım 1967 tarihli kararına uygun bir barışın gerçekleşmesini teşvik etmek üzere teşebbüse geçmeğe karar verdiğini açıklamıştı.[149] Daha sonra, ABD Dışişleri Bakanı'nın BAC Dışişleri Bakanı Mahmud Riyad'a 19 Temmuz'da gönderdiği mektubun metni, 25 Temmuz'da açıklanmış ve bu şekilde Amerikan barış plânının esasları belli olmuştur. Buna göre, İsrail ve BAC'nın, belli bir süre için de olsa, ateş-kes'i uygulamaları ve İsrail, BAC ve Ürdün arasında BM temsilcisi G. Jarring aracılığıyla görüşmeler yapılması isteniyordu. Plânda, bu görüşmelerin, BAC, İsrail ve Ürdün'ün; birbirlerinin egemenlik, toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığını karşılıklı olarak tanımaları, İsrail'in 1967 Savaşında işgal ettiği topraklardan çekilmesi esasına dayanan ve BM Güvenlik Konseyi'nin 242 No.lu (22 Kasım 1967 tarihli) kararına uygun, âdil ve devamlı bir barışın sağlanması amacına yöneldiği de ifade edilmekteydi. Amerikan barış plânında, tarafların 1 Temmuz'dan itibaren, en azından 1 Ekim tarihine kadar, BM Güvenlik Konseyi'nin ateş-kes kararlarına kesinlikle uymaları da isteniyordu.

Rogers Plânı'nı İsrail, BAC ve Ürdün kabul; Suriye, Irak ve Filistin gerilla kuruluşları ise reddettiler.[150] Barışçı bir çözüme karşı olan gerillalar için, özellikle ilerici Arap kampının lideri Nâsır'ın da Rogers Plânı'nı kabul etmesi, ağır bir darbe olmuştu. Bunun üzerine, gerillalar âdeta «varlıklarını duyurmak» için uçak kaçırma olaylarına giriştiler. Hareketin liderliğini, Marxist-Leninist ideolojiyi savunan ve Filistin gerillalarının en militan kanadını teşkil eden Filistin Halk Kurtuluş Cephesi yürütüyordu.[151] Gerillalar, bu şekilde bütün dünyaya gerilla hareketinin gücünü göstermek istiyorlardı.

Ancak, gerillaların yarattığı tedhiş havası, bizzat Arap yönetimleri tarafından da tepki görmüştür. Irak hükümeti, 9 Eylül'de gerillalara yaptığı çağrıda, alıkoydukları rehinelerin «insanî düşüncelerle»

(149) *Keesing's, 1969-1970*, ss. 24120-24122.
(150) *Ibid.*, s. 24122.
(151) Bkz.: *Ibid.*, ss. 24060 ve 24203 vd.

serbest bırakılmasını istiyordu.[152] Kahire'de yayınlanmakta olan yarı-resmî *El Ahram* gazetesi de, uçak kaçırma olaylarının, «Filistin ihtilâline büyük zararı dokunduğunu» ve «Orta Doğu uyuşmazlığına barışçı bir çözüm bulunması yolunda harcanan çabaları engellemesi için düşmana fırsat vereceği»ni belirtiyordu.[153]

b. Ürdün'ün Gerillalara Karşı Harekete Geçmesi

Filistin gerillalarının aleyhine gelişen bu ortamdan Ürdün Kralı Hüseyin yararlanmak istemiştir. Gerek dünya kamu oyunda ve hattâ gerekse Araplar arasında bir anda yalnız kalan gerillalara nihayet «ders vermenin» zamanı geldiği kanısına varan Hüseyin, gerillalara karşı harekete geçmiştir.[154]

Böylece, 1970 Eylülünde Ürdün, kanlı çarpışmalara sahne olmuştur. Çarpışmaların önemini arttıran bir gelişme de, Suriye'nin gerillaları desteklemesi ve gerillalarla Ürdün hükûmeti arasındaki savaşa Suriye'den de birliklerin katılmasıydı.[155] 1967 Savaşından beri Ürdün topraklarında üslenmiş bulunan 12.000 kişilik Irak kuvvetleri ise, çatışmalara herhangibir müdahalede bulunmadılar.[156]

3. *Buhranın Sona Ermesi*

Suriye'nin müdahalesine rağmen, Ürdün hükümet kuvvetleri, gerillalara hâkim olmayı başarmıştır. Bu durum karşısında, özellikle «radikal» Arap yönetimleri, gerillaların daha da ezilmesine göz yumamazlardı. Suriye'den başka, Libya ve Cezayir de gerillaları desteklediklerini bildirirken, BAC Devlet Başkanı Nâsır, 17 Eylül'de Kral Hüseyin'e gönderdiği mesajda, Ürdün'deki çatışmaların bütün Araplar için «utanç verici» olduğunu ve bir an önce sona erdirilmesi gerektiğini ifade ediyordu.[157]

Nâsır'm 20 Eylül'de Kral Hüseyin'e yaptığı ikinci çağrı üzerine, 22 Eylül'de 9 Arap ülkesinin liderleri Kahire'de toplandılar. Toplantıya Kral Hüseyin ve en güçlü gerilla örgütü olan El Fetih'in li-

(152) *Ibid.*, s. 24205.
(153) *Ibid.*, s. 24205.
(154) Bkz.: *Ibid.*, ss. 24225-24230
(155) *Ibid.*, s. 24226.
(156) *Ibid.*, s. 24226.
(157) *Ibid.*, s. 24228.

deri Yaser Arafat katılmadılar.[158] Görüşmeler sonunda, dört kişilik bir komisyonun, taraflar arasında ateş-kes'i sağlamak üzere, Ürdün'e gönderilmesine karar verildi. Komisyonun Ürdün'de yaptığı görüşmeler, 25 Eylül'de sonuçlandı ve taraflar ateş-kes'i kabul ettiler.[159] 27 Eylül'de de Kahire'de 10 Arap Devlet Başkanı'nın hazır bulunduğu bir törende, Kral Hüseyin ve Yaser Arafat, Ürdün iç savaşını resmen sona erdiren bir anlaşma imzaladılar.[160]

14 Maddelik anlaşmada, derhal ateş-kes'e gidilmesi, propaganda savaşına son verilmesi, hükûmet ve gerilla kuvvetlerinin şehirlerden çekilerek, İsrail'le savaş için «uygun mevziler»e yerleşmeleri isteniyordu. Ayrıca, anlaşmanın uygulanmasını denetlemek üzere, Tunus Başbakanı Ladgham'ın başkanlığında bir komite kurulması da öngörülüyordu. Anlaşmada, «kutsal görevi ülkesini kurtarmak olan Filistin ihtilâlinin tam bir şekilde desteklendiği» de belirtiliyordu.

4. *Buhranın Sonucu*

Ürdün olayları sonuç olarak, Orta Doğu'da barış ümitlerini güçlendirmiştir. Şöyle ki :

a. Gerillaların Kontrol Altına Alınması

Ürdün Kralı Hüseyin, gerillalar karşısında aldığı sonuçla, hem iç otoritesini sağlamlaştırmış; hem de ilerici olanları da dahil diğer Arap yönetimlerini de bir anlamda rahatlatmıştır. Çünkü, görünürde gerillaları desteklemekle beraber, Orta Doğu'da barışçı bir çözüm yolunu kabul edebilecek bütün Arap yönetimleri, gerillaların «aşırı» davranışlarını tehlikeli buluyorlardı. Gerillaların, barışçı bir çözüm yolunu kesinlikle reddetmeleri, Arap devletlerini güç durumda bırakıyordu. Nitekim bu nedenledir ki, —Suriye dışındaki— Arap yönetimleri, Kral Hüseyin'i gerillalara karşı giriştiği harekette âdeta serbest bırakmışlardı.

Ürdün olayları, gerillaların gücünü kırmış, dolayısıyla da Orta Doğu'da barışçı çözüm yollarına karşı olan gerilla faktörünün etkisini kaybetmesini sağlamış oluyordu.

(158) *Ibid.*, s. 24228.
(159) *Ibid.*, s. 24229.
(160) *Ibid.*, s. 24229.

b. Buhranın Suriye Üzerindeki Etkisi

Suriye'nin Ürdün iç savaşına müdahalesi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bir yandan Ürdün hükümet kuvvetleri karşısında başarısızlığa uğramaları, öte yandan da BAC Başkanı Nâsır'ın, Amerikan müdahalesi ihtimalini belirterek Suriye üzerinde baskıda bulunması[161] sonucu, Suriye birliklerinin 23 Eylül'de geri çekilmesi, 1966 Şubatmdanberi Baas Partisi'nin sol kanadının yönetiminde bulunan Suriye rejiminin asker ve sivil kadroları arasında bir anlaşmazlık doğurmuştur. Savunma Bakanı Hâfız Esat'ın temsil ettiği askerî kanat, hava desteği olmadan girişilen müdahalenin aleyhindeydi. Fakat Baas Partisi'nin 30 Ekim'de toplanan olağanüstü kongresine Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Parti Genel Sekreteri Dr. Nureddin Attasi'nin liderliğindeki sivil kanat hâkim oldu ve 12 Kasım'da sona eren Kongre, Ürdün iç savaşma müdahaleyi tasvib eden bir karar aldı.[162] Bunun üzerine General Esat, kansız bir darbeyle, 13 Kasım'da Attasi ve diğer ileri gelen sivil kanat mensuplarını tasfiye ederek yönetime hâkim oldu.[163]

Böylece, Orta Doğu Arap yönetimleri içinde en solda olanı ve barışçı çözüm çabalarını desteklemeyen Suriye, daha ılımlı bir tutuma yönelmiş oluyordu. Nitekim, General Esat'ın darbe hareketinden hemen sonra, Suriye ile BAC arasındaki ilişkilerde bir yakınlaşma başlamıştır.[164] BAC, 1967 Savaşından sonraki barışçı çabalara karşı nisbeten ılımlı bir tutum takınmış ve en son olarak da Rogers Plânı'm kabul etmişti. Suriye ise, barışçı çözüm çabalarına karşı olumsuz bir davranış içinde olagelmişti. Bu durumda, Suriye'nin BAC'ne yanaşması, tabiatıyla, barışçı çözüm yollarına karşı olan tutumunu da yumuşatacaktı.

c. Nâsır'ın Ölümünün Önemi

Ürdün olaylarının doğrudan doğruya bir sonucu değilse de, Ürdün çatışmalarının sona ermesinde önemli rol oynayan BAC Devlet Başkanı Nâsır'ın, iç savaşa son veren anlaşmanın imzalanmasından hemen bir gün sonra, 27 Eylül'de ölmesi,[165] bütün Orta Doğu'yu

(161) *Ibid.*, s. 24309.
(162) *Ibid.*, s. 24310.
(163) *Ibid.*, s. 24310.
(164) *Ibid.*, s. 24310.
(165) Bkz.: *Ibid.*, s. 24261.

etkileyebilecek çapta bir gelişmeydi. Bu olay, Arap dünyasının büyük bir liderini, uluslararası politika sahnesinin de, önde gelen bir devlet adamını kaybetmesinin ötesinde, bizatihî Orta Doğu barışı yönünden de önem taşımaktaydı.

Nâsır, Arap-İsrail çatışmasının içinden yetişmiş bir liderdi. Kişiliğinde İsrail düşmanlığını ve Arap milliyetçiliğini sembolleştiriyordu. Bu nedenle, Nâsır, 14 yıllık iktidarı boyunca, İsrail aleyhtarı Arap hissiyatının dile getiricisi olmuştu. Bu da, Arap dünyasını devamlı bir savaş atmosferi içinde tutmaktaydı. Bu havayı bizzat Nâsır'ın değiştirmesi bile artık çok güçtü. Onun içindir ki, Nâsır'ın ölümü, bir bakıma, barış ümitlerini arttırıcı bir gelişme sayılabilirdi.

Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki, Arap dünyasındaki geniş nüfuzuyla Nâsır, özellikle militan Arap unsurlarını barışçı bir çözüm yoluna râzı edebilecek bir liderdi. Nitekim, ölümünden kısa bir süre önce Rogers Plâm'nı kabul etmiş ve Ürdün iç savaşının sona ermesinde, özellikle Filistin gerillalarının Ürdün hükûmetiyle anlaşmaya varmalarında önemli rol oynamıştı. Nâsır'm prestijine sahip olmayan herhangibir Arap liderinin, sertlik taraftarlarının muhalefetine rağmen, barışçı bir çözüm yoluna yanaşması herhalde çok güçtü. Nâsır, İsrail'le savaşabilecek tek liderdi. Fakat İsrail'le barış yapabilecek tek lider de Nâsır'dı.

Bu bakımdan, Nâsır'ın ölümü, bir yandan barış ümitlerini arttırıcı, öte yandan ise zayıflatıcı bir olaydır.

B. Türkiye'nin Tutumu

1. *Genel Olarak*

Ürdün, Arap ülkeleri içinde, Türkiye ile yakın ilişkilere sahip bir ülkeydi. Bu nedenle, gerillaların Ürdün'deki yönetimi devirmesini Türkiye, herhalde istemezdi. Öte yandan, Orta Doğu'da barışçı bir çözüm yolundan yana olan Türkiye'nin, kendisi gibi barışçı çözüm taraftarı olan Ürdün yönetimini gerillalara tercih etmesi de normaldi. Ürdün hükümetinin kabul ettiği, gerillaların ise karşı çıktığı Rogers Plânı'nı Türkiye de olumlu karşılamıştı. Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 30 Temmuz (1970)'de Rogers Plânı hakkında şunları söylüyordu :

> «Amerikan plânı, Orta Doğu ihtilâfının halli için yeni ümitlerin doğmasına yol açmıştır. Birleşik Arap Cum-

huriyeti ve Ürdün Hükümetlerinin bu teklife karşı takındıkları olumlu tutumu bu alanda yapıcı bir adım olarak görüyor ve takdirle karşılıyoruz...»[166]

Türkiye'nin, Ürdün olayları karşısında Ürdün hükümetini desteklemesi, herhalde, tutarsız bir davranış olmayacaktı. Ancak, buhran, Araplararası bir nitelik taşımaktaydı. Türkiye, en son olarak, İslâm Zirve Konferansı'nda Arap ülkeleri arasında bir rekabet ve çatışmanın söz konusu olduğu durumlarda taraf tutmanın sakıncalar doğurabileceğini görmüştü. 1950'lerin «tecrübeleri» du unutulmuş değildi. Bu nedenle, Türkiye'nin ihtiyatlı bir tutum alması gerekmiştir.

Ürdün'de hükümet kuvvetleriyle «gerillalar» arasında patlak veren çatışmaları «dikkat ve endişeyle»[167] izleyen Türk hükümeti, 22 Eylül (1970)'de yaptığı resmî açıklamada, şöyle diyordu :

> «Türk Hükûmeti, dost Ürdün milletini bölücü bir istikâmete yönelen iç savaşın devamından ve kardeş Arap kanının dökülmesinden büyük üzüntü duymakta ve gelişmeleri endişe ile takip etmektedir.
>
> Türkiye, Ürdün olaylarını bu ülkenin kendi meselesi olarak telâkki etmekte ve bu sebeple dış müdahalelerin durumu ağırlaştırmaktan başka, çatışmaların bir an evvel nihayetlenmesi için girişilen gayretlerin başarıya ulaşmasını da engelleyeceğine kani bulunmaktadır.»[168]

Resmî açıklamadaki «dış müdahaleler» ifadesiyle, hem o sırada sözü edilen muhtemel bir Amerikan müdahalesi[169] ve hem de Suriye'nin fiilen savaşa katılması kastediliyordu.[170]

Görüldüğü gibi, Türkiye, Ürdün hükümetini desteklemek yönünde kesin bir tutum almaktan dikkatle kaçınmış ve Ürdün'ün 20 Eylül'de ilâç yardımı istemesi[171] üzerine, 25 Eylül'de bu ülkeye, «iç savaştan sonra sivillerin açlık ve hastalık durumu ile karşı

(166) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 70, Temmuz 1970, s. 25.
(167) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 72, Eylül 1970, s. 22.
(168) *Ibid.*, s. 27.
(169) Bkz.: *Keesing's, 1969–1970*, ss. 24230 ve 24309.
(170) *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1970, s. 7.
(171) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 72, Eylül 1970, s. 24.

karşıya bulunması nedeniyle», gıda ve sağlık malzemesi göndermekle yetinmiştir.[172]

2. *Buhranın Türkiye Açısından Sonucu*

Türkiye, buhran sırasındaki tutumuyla, Araplararası uyuşmazlıklar karşısında, özellikle 1950'lerde izlediği politikadan farklı bir yolda olduğunu göstermiştir. Ürdün iç savaşına müdahalede bulunan Suriye'nin Ankara Büyükelçisi Salâh Tarazi, 23 Eylül'de Ankara'da yaptığı basın toplantısında, «Türkiye'nin tutumunu takdir ettiklerini» belirtiyordu.[173] Suriye Büyükelçisi, İncirlik hava üssünün ABD tarafından kullanılacağı yolunda çıkan haberlere temasla, şunları söylemiştir :

> «Suriye kamu oyu, İncirlik üssünü Adana olarak bilir. Ben geçen hafta Suriye'deydim. Yabancı kaynaklardan Amerikan kuvvetlerinin geldiğini öğrendik. Türk hükümeti, bu haberleri tekzip edince (Suriye) kamu oyu müsterih oldu.»[174]

Gerçekten, Ürdün olayları sırasında, ABD, gerektiğinde Ürdün'deki Amerikan vatandaşlarının tahliyesi için birtakım tedbirler almış ve bu arada altı Amerikan nakliye uçağını Adana'daki İncirlik üssüne göndermişti.[175] Türkiye Dışişleri Bakanlığı, 10 Eylül'de yaptığı açıklamada bu konuda şunları belirtmiştir :

> «Söz konusu nakliye uçakları, Ürdün'e kaçırılmış uçaklarda bulunan ve gittikçe artan sıkıntı ve perişanlığa dûçar olan yolculara, serbest bırakıldıklarında veya müsaade edildiğinde, gerekli gıda ve sağlık yardımını yapabilmek ve gerektiğinde yolcuları süratle nakletmek üzere yetkili makamlarımızın müsaadesi ile İncirlik'e inmiş bulunmaktadır.
>
> Tamamen insanî gayeler için ve Milletlerarası Kızılhaç Teşkilâtı ile işbirliği halinde gelen ve bu maksatla kullanılacak malzemeyi hâvi bulunan bu uçakların Filistin'li gerillalara karşı veya başka askerî maksatlar için kul-

(172) *Ibid.*, s. 30.
(173) *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1970, s. 1.
(174) *Ibid.*, s. 1.
(175) *Keesing's, 1969–1970*, s. 24229.

lanılacağı yolundaki haberler gerçeklere tamamen aykırıdır.»[176]

Ayrıca, İncirlik'e Amerikan Phantom uçakları gönderildiği yolundaki haberler de Türk ilgililerince yalanlanmış ve «Türkiye'deki NATO tesislerinin hiçbir şekilde Arap ülkelerine karşı kullanılamayacağı» teyid edilmiştir.[177] Dışişleri Bakanlığı 23 Eylül'de yaptığı açıklamada da, Ürdün iç çatışmaları sırasında ABD'nin İncirlik'e uçaklarla paraşütçü birlikleri gönderdiği yolunda çıkan haberleri de yalanlamıştır.[178]

Öte yandan, 1970 Kasımında *Cumhuriyet* gazetesine özel bir demeç veren Akdeniz'deki Amerikan Altıncı Filosu Komutanı Koramiral I. Campbell Kidd, Ürdün buhranı sırasında, Altıncı Filo'nun Türk limanlarından yararlanması için, ABD'nin Türk hükümetine başvurduğunu, ancak Türkiye'nin çeşitli diplomatik formaliteleri uzatarak gerekli izni vermediğini açıklamış ve şunları eklemiştir :

> «...Dünya savaşını başlatabilecek bir buhranda özellikle İskenderun limanından yararlanmayışımız, bizi çok güç duruma düşürmüştür. Eğer, Türkiye bir buhran ânında, ikmâl malzemesi getirecek gemilerin kendi topraklarına ulaşmasını istiyorsa, bize limanlarından yararlanma imkânı vermelidir.»[179]

Türkiye, uzun yıllar, Arap ülkelerine karşı, Batı'lı büyük devletlerle işbirliği halinde görünmenin olumsuz sonuçlar doğurduğunu anlamış bulunuyordu. 1958 Lübnan çıkarmasında ABD'nin İncirlik üssünden yararlandığı[180] hatırlanacak olursa, Türkiye'nin 1970 Ürdün buhranı sırasında, Amerikan Altıncı Filosu'na limanlarından yararlanma iznini vermemesinin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, 1957 yılında da Suriye ile Ürdün arasında bir gerginlik ortaya çıkmış ve Türkiye, Suriye karşısında takındığı tutumla, buhranın bir Türkiye-Suriye anlaşmazlığı haline gelmesine yol açmıştı.[181] 1970 yılında ise, yine Suriye ile Ürdün'ün karşı karşıya

(176) *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 72, Eylül 1970, ss. 16-17.
(177) *Ibid.*, s. 17.
(178) *Ibid.*, s. 28.
(179) *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1970, s. 1.
(180) *supra.*, s. 134.
(181) *supra.*, s. 104.

geldiği bir buhran ortaya çıkmış, fakat bu sefer Türkiye, 1957'deki «yanlışı» tekrarlamamıştır. Nitekim, 1957'deki benzer durumda, Türkiye ile bir çatışma durumuna giren Suriye, 1970'de ise, yukarıda belirtildiği gibi, «Türkiye'nin tutumunu takdirle karşıladıklarını» açıklıyordu. Bu da, her halde, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna karşı izlediği politikanın önemli bir gelişme kaydetmiş olduğunu göstermekteydi.

SONUÇ

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşından sonra Arap Orta Doğu' suyla ilişkilerinin grafiği incelendiği zaman, bu ilişkilerin 1965'e kadar genel olarak sürekli bir düşme gösterdiği ve ancak 1965'den sonradır ki nisbî bir düzelmenin başladığı görülmektedir. Burada iki nokta üzerinde durmak istiyoruz: Birincisi, 1965'e kadar bu ilişkiler neden sürekli bir düşme göstermiştir? İkincisi ise, 1965'den sonra başlayan düzelmenin gerçek değeri nedir ve ne olabilir?

Önce, birinci noktayı, yani Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suyla ilişkilerinde uzun süre devam eden düşüşün nedenlerini ele alalım :

Bir kere, incelememiz boyunca ortaya koymağa çalıştığımız gibi, Batı faktörü, Türkiye'yi Orta Doğu Arap ülkelerinden ayıran temel faktör olmuştur. Türkiye, Atatürk'e ve hattâ Osmanlı Devletinin son dönemine kadar uzanan tarihî perspektif içinde, siyasal tercihini Batı yönünde yapmıştı. İncelememizin konusunu teşkil eden, İkinci Dünya Savaşı sonrası döneminin başındaki uluslararası ortam ise Türkiye'nin Batı yönündeki tercihine kesinlik kazandırmıştı. Oysa, bu sırada Arap ülkeleri ise, Batı'ya karşı bağımsızlık mücadelelerine devam etmekteydiler. Bu mücadele, İsrail'in kuruluşundan sonra başka bir görünüş altında devam ettiğine göre, Batı'ya yaklaşan Türkiye ile Batı'dan uzaklaşan Arap Orta Doğu'sunun birbirlerinden kopması kaçınılmaz olacaktı. İşte, Türkiye'yi Orta Doğu Arap ülkelerinden ayıran birinci çelişki noktası budur.

İkincisi, Türkiye, özellikle 1952 yılında NATO'ya girdikten sonra, Orta Doğu'da bir blok politikası, veya başka bir deyişle dünya politikası izlemiştir. Yani, Türkiye, Orta Doğu'daki çatışmaları, bloklararası bir sürtüşme olarak görmüştür. Türkiye'nin, bölgeye bu şekilde geniş bir açıdan bakmasına karşılık, Orta Doğu sorununa

taraf teşkil eden İsrail ve Arap ülkeleri için ise çatışma daha somut ve dar kapsamlıydı. Arap ülkeleri, İsrail'i ortadan kaldırmanın, İsrail ise kendi varlığını kabul ettirmenin mücadelesi içinde olmuşlardır. Başka bir deyişle, Arap ülkelerinin dış politikalarının amacı, İsrail'in ortadan kaldırılmasıydı. Orta Doğu sorununa, üyesi bulunduğu Batı ittifakının gözlüğüyle bakan Türkiye için ise böyle bir amaç söz konusu değildi. Türkiye, İsrail'i de tanımıştı. Şu halde Türkiye ile Orta Doğu Arap ülkelerinin dış politika amaçları arasında ortak bir kesişme noktası bulunmuyor demekti. Türkiye'yi Arap Orta Doğu'sundan ayıran ikinci çelişki noktası da buydu.

Türkiye'nin Orta Doğu Arap ülkeleriyle ilişkilerinin 1965'e kadar genel olarak sürekli bir düşüş göstermesinin başlıca nedenlerini bu şekilde belirttikten sonra, şimdi ikinci nokta, yani 1965'den sonra başlayan düzelmenin gerçek değeri üzerinde durabiliriz :

Şunu kabul etmek gerekir ki, Türkiye'nin Orta Doğu politikasında 1960'ların ortalarından itibaren görülen değişmede temel amaç, Orta Doğu sorununda daha kalabalık olan tarafın, yani Arap ülkelerinin, Kıbrıs konusunda desteğini sağlamak olmuştur. Bunun için de Arap ülkeleriyle bir yakınlaşma içine girilmiştir. Fakat, Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki bir yakınlık ne derecede gerçek olabilir? Her şeyden önce, Batı faktörü, Türkiye ile Orta Doğu Arap ülkelerini ayıran bir etken olmakta devam etmektedir. Türkiye'nin bizatihî Arap ülkelerine yakınlaşma olayı, geniş ölçüde, 1960'ların ortalarında çıkan Kıbrıs buhranı dolayısıyla Batı'ya karşı duyulan tepkilerin bir sonucuydu. Ancak duygusal yönü ağır basan bu «tepki»lerin, zamanla ilk şiddetini kaybederek yumuşaması tabiîydi. Nitekim, Türkiye'de Batı aleyhtarlığının öncülüğünü yapan çevrelerin gittikçe şiddet eylemlerine yönelmesi sonucu kamu oyunda yalnızlığa itilmesi, Batı aleyhtarı sloganların da, artık başlangıçtaki kadar yankı bulmadığını gösteren bir belirti sayılabilirdi. Böyle olunca, Batı'ya duyulan tepkilerin sonucu olarak Arap ülkelerine yakınlaşma seyrinin, devam etmeyeceği ortaya çıkmaktadır. Yani, 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye'nin Orta Doğu Arap ülkeleriyle ilişkilerinde görülen gelişmenun, geçici ve sınırlı bir nitelik taşıması kaçınılmaz olmaktadır. Şu halde, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerinde 1965'den sonra başlayan gelişmenin «gerçek» bir yakınlaşma olmadığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan, Türkiye'nin Arap ülkelerine karşı devamlı bir yakınlaşma içinde olması esasen pek mümkün de değildir. Bu da, böl-

gedeki istikrarsızlıktan ileri gelmektedir. Şöyle ki, bir taraftan Arap ülkelerinin iç istikrarsızlıkları, sonra, bu ülkelerin birbirleriyle ve her birinin teker teker İsrail'le ilişkileri, Orta Doğu'da üçlü bir istikrarsızlık unsuru yaratmaktadır. Bu durumda, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle gerçek ve sürekli bir yakınlaşma içinde olması son derece güçtür. Orta Doğu'nun bu istikrarsız görünüşü yüzünden, Türkiye'nin Arap ülkelerine karşı 1965'den itibaren izlediği yakınlaşma politikası, daha ziyade günlük gelişmeler karşısında, antipati toplamayacak tutum ve davranışlar şeklinde belirmektedir. Yani, ileriye yönelmiş ve istikrarlı bir politika izlenmesi söz konusu değildir.

Bu noktaları böylece belirttikten sonra, nihayet şu konu üzerinde durmak istiyoruz: Türkiye için ideal Orta Doğu nasıl olmalıdır?

Türkiye, her ne kadar geleceğini Avrupa'da görmekte ve Avrupa'nın siyasal ve ekonomik birleşmesinin dışında kalmamağa çalışmaktaysa da, herşeyden önce coğrafî yakınlığı dolayısıyla Orta Doğu gelişmelerinden şu veya bu şekilde etkilenmeğe devam edecektir. Orta Doğu'da barışın kurulması, ya da kurulamaması Türkiye'yi de ilgilendirecektir. Şu halde, Orta Doğu'nun barış içinde olması, Türkiye bakımından bir zorunluluktur. Yalnız, Türkiye bakımından değil, dünya barışı yönünden de, Orta Doğu'da barışın sağlanması önem taşımaktadır. ABD Başkanı Nixon, 25 Şubat 1971'de Kongre'ye sunduğu raporda, Orta Doğu'da barışın sağlanmasının taşıdığı önemi açıkça ortaya koymaktadır. Nixon, bu konuşmasında bir dünya savaşının ne Vietnam'dan, ne de başka bir yerden değil, Orta Doğu'dan çıkabileceğini söylemiştir.[1]

Orta Doğu'da barış nasıl kurulabilecektir? Sorunun temelinde yatan neden, İsrail'in kurulması, Arapların ise bunu kabul etmek istememeleri olduğuna göre, Orta Doğu'da barışın kurulabilmesi için her şeyden önce Arap ülkeleriyle İsrail'in «barış içinde birarada yaşamağa» karar vermeleri gerekmektedir. Yani, Arap ülkelerinin, İsrail'in varlığını kabul etmeleri zorunludur. Ancak, bütün güçlük de burada yatmaktadır. Gerçi, son yıllarda, Arap liderlerinin, İsrail'i artık eskisi gibi inkâr edemediklerini ortaya koyan belirtiler yok değildir. Örneği, BAC Devlet Başkanı Enver Sedat, 1971 Şubatında verdiği bir demeçte, 1967 savaşında işgâl ettiği bütün toprak-

(1) *A Report To The Congress By Richard Nixon*, February, 25, 1971, U.S. Foreign Policy For The 1970's, Building For Peace, s. 44.

lardan çekildiği takdirde, İsrail'i tanıyacaklarını ve barış antlaşması imzalayacaklarını söylemiştir.[2] Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi, bugün Orta Doğu sorununun çözümü âdeta bu noktada düğümlenmiş görünmektedir. Ancak, İsrail, güvenliği açısından, Golan tepeleri, Şarm el Şeyh gibi bazı stratejik toprakları elinde tutmak istemektedir. Aslında, İsrail, bu topraklardan tamamen çekilse bile sorun çözümlenmiş olacak mıdır? Bir kere, Orta Doğu'da uzun dönemde çözülmesi gereken en âcil sorun, Filistin mültecileri konusudur. İsrail, bu mültecilerin, eski yurtlarına dönmesine izin verecek midir? Bu sorun çözümlenmedikçe, Orta Doğu'da sürekli bir barışın kurulamayacağı, 1948'denberi «aksiyom» haline gelmiştir.[3] Bu konuda bir yazar şöyle demiştir :

> «...İsrail devletinin kuruluşu sırasında Filistin'den göçmek zorunda kalan Arap göçmenlerin durumu, kanayan bir yara olmağa devam ettikçe, Arap liderlerinin İsrail karşısında yeni ve gerçekçi bir politika izlemeleri çok güçtür.»[4]

Öte yandan, gerçekleşme şansı çok az olmakla beraber, İsrail, işgâl ettiği bütün topraklardan geri çekilse, Filistin sorunu bir çözüme bağlansa bile, Orta Doğu'nun barış ve istikrara kavuşması yine de şüphelidir. İsrail'in Arap ülkeleriyle «barış içinde birarada yaşaması», yukarıda sözünü ettiğimiz üçlü istikrarsızlık durumunu tamamen ortadan kaldıramayacaktır. Yani, İsrail'in varlığının Arap ülkelerince tanınmamasından doğan istikrarsızlık nedeni ortadan kalksa bile, Arap ülkelerinin kendi iç yapılarından ve birbiriyle ilişkilerinden ileri gelen istikrarsızlık unsurları yok edilmiş olmayacaktır. Özellikle, Araplararası ilişkiler unsuru, bir istikrarsızlık nedeni olacaktır. Bugün, ortak düşman saydıkları İsrail karşısında birleşmiş ve aralarındaki çekişme ve çatışmaları unutmuş görünen Arap ülkeleri, İsrail'le «barış içinde birarada yaşamağa» başladıkları takdirde, pek muhtemeldir ki tekrar birbirleriyle mücadeleye girişeceklerdir.

Bütün bu açıklamalardan sonra şu noktaya varmak gerekiyor : Türkiye, barış ve istikrardan uzak olan bu bölgeyle ilişkilerinde son

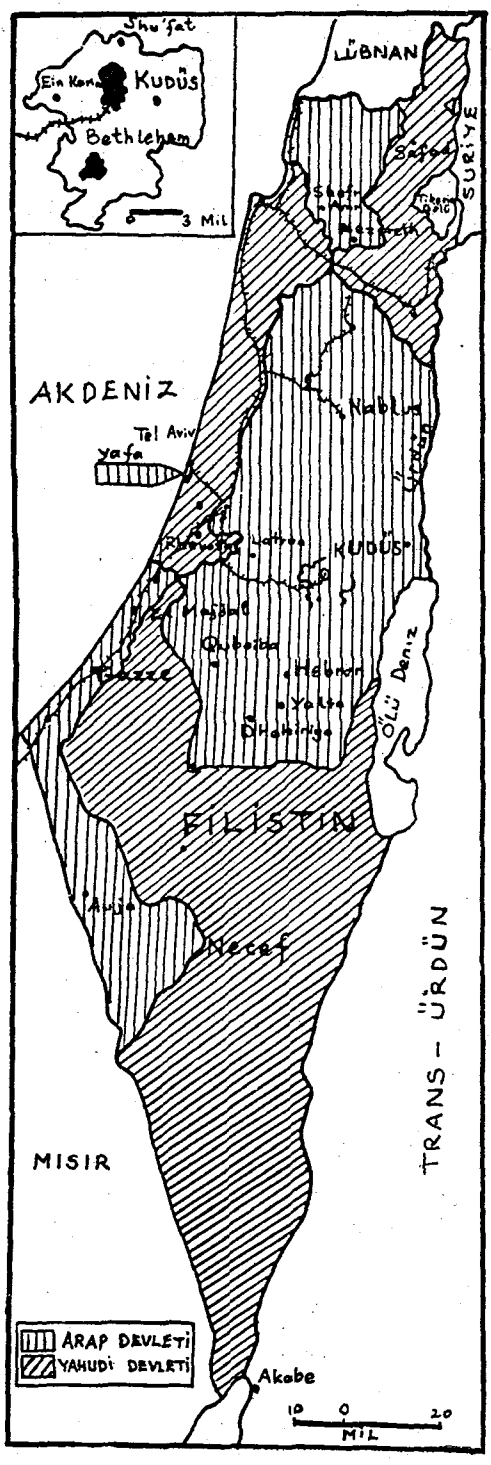
---

(2) *International Herald Tribune*, February 20–21, 1971, ss.1–2.
(3) Georgiana G. Stevens, «Arab Refugees: 1948–1952», *The Middle East Journal*, Vol. 6, No: 3 (Summer, 1952), s. 281.
(4) A. Halûk Ülman, «Rüzgâr Eken Fırtına Biçer», *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1967, s. 2.

derece dikkatli olmalıdır. Türkiye'nin, ne 1950'lerde olduğu gibi, genel olarak Arap ülkelerinin karşısında ve ne de 1960'ların ortalarından itibaren görüldüğü gibi, bu ülkelerin yanında yer alması doğru değildir. Siyasal gelişmelerinin yönünü ve zamanını, çöllerindeki kumların yer değiştirmesi gibi, önceden tahmin ve tesbit etmek mümkün olmayan Orta Doğu'da Türkiye'nin yeri, Arap ülkelerinin ne yanında, ne de karşısındadır. Türkiye, şu veya bu ülkenin değil, asıl tutması gereken tarafın, yani barış tarafının yanında yer almak zorundadır.

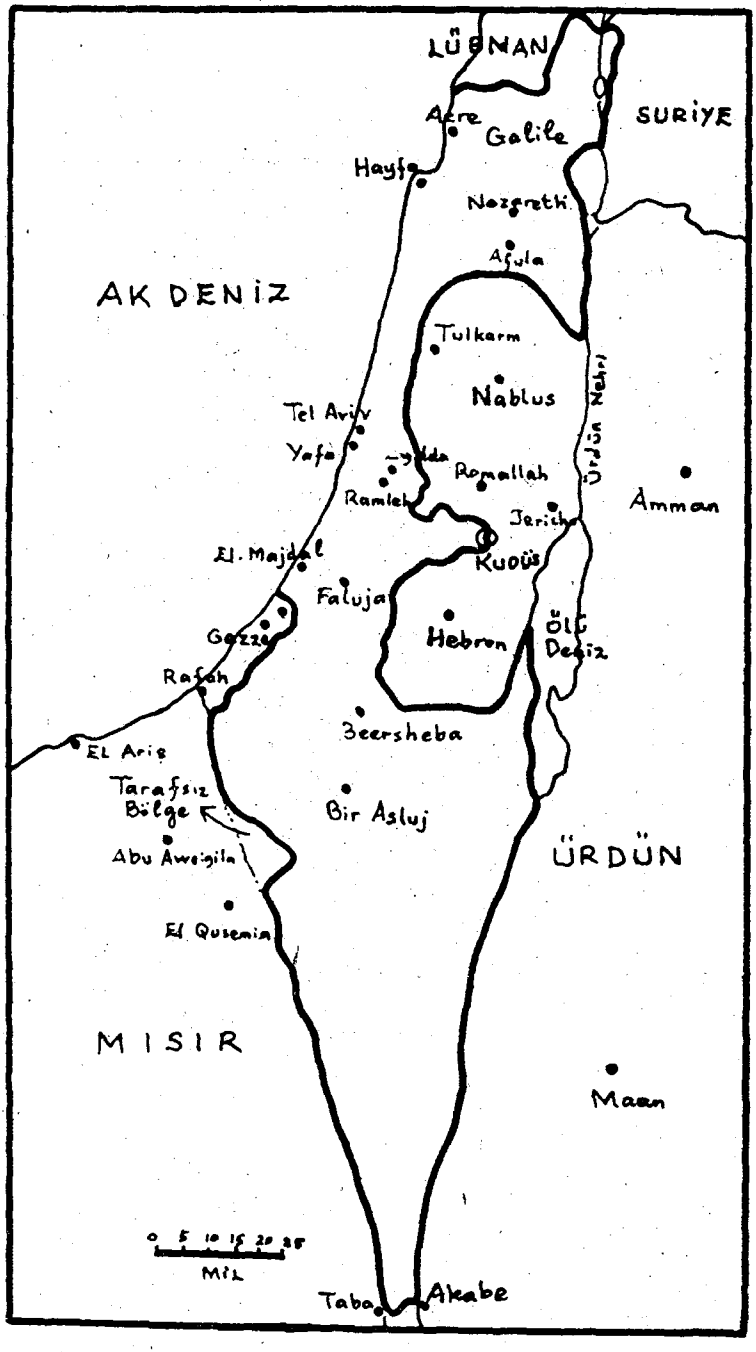
EKLER

No: 1 BM Genel Kurulu'nun 1947 Taksim Sınırları

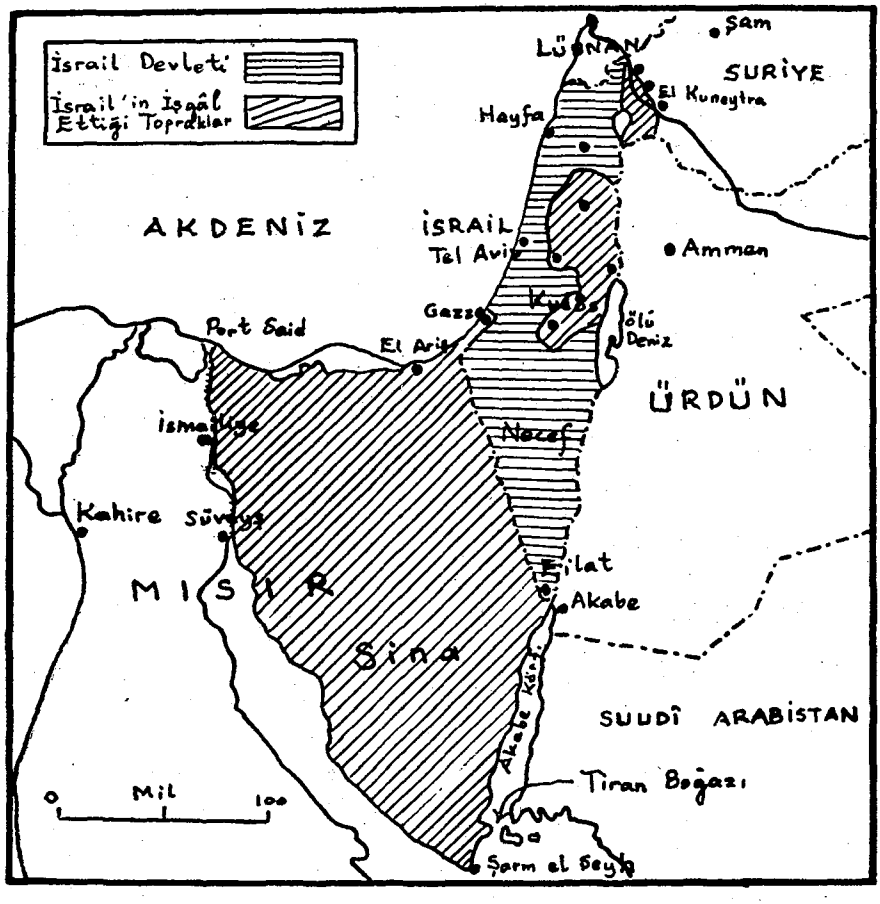
Kaynak : *Keesing's, 1946–1948,* s. 8977.

No: 2 1948 Savaşı Sonrasındaki Sınırlar

Kaynak : George Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, Cornell University Press, New York, 1957, s. 335.

No. 3 1967 Savaşı Sonrasındaki Sınırlar

Kaynak : *Keesing's, 1967–1968*, s. 22473.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

KİTAPLAR

Akşin, Aptülahat, *Türkiye'nin 1945'den Sonraki Dış Politika Gelişmeleri, Orta Doğu Meseleleri*, İstanbul, 1959.

Armaoğlu, Fahir H., *Siyasî Tarih, 1789–1960*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964.

Badeau, John S., *The American Approach to the Arab World*, Harper–Row, New York, 1968.

Berger, Morroe, *The Arab World Today*, Doubleday Co., Inc., New York, 1964.

Burdett, Winston, *Encounter With The Middle East, An Intimate Report On What Lies Behind The Arab–Israeli Conflict*, H. Wolff, New York, 1969.

Campbell, John C., *Defense of the Middle East, Problems of American Policy*, Harper – Brothers, New York, 1958.

Cremeans, Charles D., *The Arabs and the World, Nasser's Arab Nationalist Policy*, Frederick A. Praeger, New York, 1963.

Dellin, David J., *Soviet Foreign Policy After Stalin*, Methuen–Co. Ltd., London, 1962.

DeConde, Alexander, *A History of American Foreign Policy*, Charles Scribner's Sons, New York, 1963.

Dulles, John Foster, *War or Peace*, The MacMillan Co., New York, 1957.

Dunner, Joseph, *The Republic of Israel, Its History and Its Promise*, Whittlesey House, New York, 1950.

Eisenhower, Dwight D., *Waging Peace, The White House Years, A Personal Account, 1956–1961*, Doubleday Co., Inc., New York, 1965.

Erkin, Feridun Cemal, *Türk–Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara, 1968.

Eroğlu, Hamza, *Türk Devrim Tarihi*, Kardeş Matbaası, Ankara, 1970.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, SBF Yayınları, No. 294, Ankara, 1970.

Feinberg, Nathan, *The Arab–Israel Conflict in International Law*, The Magnes Press, Jerusalem, 1970.

Feroz, Ahmet, *İttihat ve Terakki, 1908–1914* (Çev., Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul, 1971.

Fontaine, André, *Histoire de la Guerre Froide*, II, Fayard, Paris, 1967.

Frye, Richard N. (Ed.), *The Near East and the Great Powers*, Harvard University Press, Cambridge, 1951.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

Gönlübol, Mehmet, *Turkish Participation in the United Nations, 1945–1954*, A. Ü. SBF Yayınları, No: 189–190, Ankara, 1965.

Haddad, George M., *Revolutions and Military Rule in the Middle East: The Northern Tier*, Robert Speller–Sons Inc., New York, 1965.

Halderman, John W. (Ed.), *The Middle East Crisis: Test of International Law*, Oceana Publications, Inc., New York, 1969.

Havatme, Nayif, *Filistin'de Halk Savaşı ve Orta Doğu* (Çev., M. Emin Bozarslan), Ant Yayınları, No: 36, İstanbul, 1970.

Hottinger, Arnold, *The Arabs, Their History, Culture and Place in the Modern World*, University of California Press, Berkeley, 1963.

Hourani, Albert (Ed.), *Middle Eastern Affairs*, Chatto–Windus, London, 1961.

Hurewitz, J. C., *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1535–1914*, Vol. I, D. Van Nostrand Co., Inc., New York, 1956.

————, *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1914–1956*, Vol. II, D. Van Nostrand Co., Inc., New York, 1956.

————, *Middle East Politics; The Military Dimension*, Frederick A. Praeger, New York, 1969.

————, (Ed.), *Soviet–American Rivalry in the Middle East*, Frederick A. Praeger, New York, 1969.

Kamel S., Abu Jaber, *The Arab Ba'th Socialist Party, History, Ideology, and Organization*, Syracuse University Press, New York, 1966.

Kirk, George E., *Contemporary Arab Politics, A Concise History*, Frederick A. Praeger, New York, 1961.

Laqueur, Walter Z., *Communism and Nationalism in the Middle East*, Routledge–Kegan Paul, London, 1957.

———— (Ed.), *The Middle East in Transition*, Frederick A. Praeger, New York, 1958.

————, *The Road to War, The Origins and Aftermath of the Arab–Israeli Conflict, 1967–1968*, Cox–Wyman, Ltd., London, 1968.

————, *The Struggle For The Middle East, The Soviet Union in the Mediterranean, 1958–1968*, The MacMillan Co., Washington D.C., 1969.

Lenczowski, George, *The Middle East in World Affairs*, Cornell University Press, New York, 1957.

Lewis, Bernard, *The Middle East and the West*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1964.

Mâlik, Enver Abd-El, *Çağdaş Arap Düşüncesi, Bağımsızlık, Sosyalizm* (Çev., Adnan Cemgil), As Matbaası, İstanbul, 1971.

Mansfield, Peter, *Nasser's Egypt*, Penguin African Library, 1965.

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, 1895-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1964.

Marlowe, John, *Arab Nationalism-British Imperialism*, The Cresset Press, London, 1961.

Monroe, Elizabeth, *Britain's Moment in the Middle East, 1914-1956*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1963.

Nasser, Gamal Abdul, *Egypt's Liberation, The Philosophy of the Revolution*, Public Affairs Press, Washington, D.C., 1956.

Nolte, Richard H. (Ed.), *The Modern Middle East*, Atherton Press, New York, 1963.

Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1965, A.Ü. SBF. Yayınları, No: 279, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.

Orkun, Hüseyin Namık, *Türkçülüğün Tarihi*, Berkalp Kitabevi, 1944.

Öngör, Sami, *Orta Doğu*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964.

Öztürk, Kâzım, *Cumhurbaşkanları'nın Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları*, Ak Yayınları, No: 19, İstanbul, 1969.

————, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, Ak Yayınları, No: 16, İstanbul, 1968.

Pounds, Norman J. G., *An Atlas of Middle Eastern Affairs*, Methuen Co., Ltd., London, 1966.

Rivlin, B. and J. S. Szyliowicz, *The Contemporary Middle East*, Random House, New York, 1965.

Safran, Nadav, *The United States and Israel*, Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1963.

Sayegh, Fayez A. (Ed.), *The Dynamics of Neutralism in the Arab World, A Symposium*, Chandler Publishing Co., San Fransisco, 1964.

Seale, Patrick, *The Struggle For Syria, A Study of Post-War Arab Politics, 1945-1958*, Oxford University Press, London, 1965.

Sharabi, Hisham, *Nationalism and Revolution in the Arab World, The Middle East and North Africa*, D.Van Nostrand Co., Inc., New York, 1966.

Spanier, John, *American Foreign Policy Since World War II*, Frederick A. Praeger, New York, 1965.

Thayer, Philip W. (Ed.), *Tensions in the Middle East*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1958.

Timur, Tamer, *Türk Devrimi, Tarihî Anlamı ve Felsefî Temeli*, A.Ü. SBF Yayınları, No: 252, Ankara, 1968.

Ülman, A. Halûk, *Türk–Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 1939–1947*, SBF Yayınları, No: 128–110, Ankara, 1961.

Vatikiotis, P.J., *The Egyptian Army in Politics, Pattern For New Nations?*, Indiana University Press, Bloomington, 1961.

Walz, Jay, *The Middle East*, The New York Times Co., New York, 1965.

Williams, Ann, *Britain and France in the Middle East and North Africa*, MacMillan and Co., Ltd., London, 1968.

Zeine, Zeine N., *The Struggle For Arab Independence*, Khayat's, Beirut, 1960.

MAKALELER

Abu-Jaber, Faiz S., «The Origins of Soviet-Arab Cooperation», *Mizan*, Vol. XI, No: 4 (July/Aug., 1969), ss. 211-233.

Açıkalın, Cevat, «Turkey's International Relations», *International Affairs*, Vol. XXIII, No: 4 (Oct., 1947), ss. 477-491.

Adie, W.A.C., «China's Middle East Strategy», *The World Today*, Vol. 23, No: 8 (Aug., 1967), ss. 317-326.

Akgönül, Cevat, «Orta Doğu Savaşı ve Türk Dış Politikası», *Akşam*, 10 Haziran 1967.

Akşin, Aptülahat, «Orta Doğu Birliği, Türkler ve Araplar», *Orta Doğu*, Yıl: 2, Sayı: 22 (Şubat, 1964), ss. 4-6.

————, «Türkler ve Araplar», *Orta Doğu*, Yıl: 4, Sayı: 34, (Şabat, 1965), ss. 2-4.

Alami, Musa, «The Lesson of Palestine», *The Middle East Journal*, Vol. 3, No: 4 (Oct., 1949), ss. 373-405.

Aldrich, Winthoop W., «The Suez Crisis: A Footnote to History», *Foreign Affairs*, Vol. 45, No: 3 (Ap., 1967), ss. 541-552.

Allon, Yigal, «The Arab-Israel Conflict, Some Suggested Solutions», *International Affairs*, Vol. 40, No: 2 (Ap., 1964), ss. 205-218.

Alsop, Stewart, «All May Yet Be Well», *Newsweek*, September 21, 1970.

Altuğ, Yılmaz, «Kararın Tahlili, BM Andlaşmaları Yok Sayılabilir mi?», *Milliyet*, 21 Aralık 1965.

Armaoğlu, Fahir H., «Arap Ülkeleri ve Türkiye», *Milliyet*, 24 Mayıs 1966.

————, «Filistin Meselesi, Pekin ve Moskova», *Milliyet*, 15 Mayıs 1970.

————, «Orta Doğu'da Denge», *Milliyet*, 15 Haziran 1967.

————, «Tarafsızlar Konferansı ve Kıbrıs», *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1964.

Ataöv, Türkkaya, «Savaşın Emperyalist Yanı ve Türkiye», *Milliyet*, 16 Haziran 1967.

Atyeo, Henry C., «Arab Politics and Pacts», *Current History*, Vol. 30, No: 178 (June, 1956), ss. 339-346.

————————, «The United States in the Middle East», *Current History*, Vol. 32, No: 187 (March, 1957), ss. 160–164.

Avcıoğlu, Doğan, «İslâm Paktı ve Türkiye», *Yön*, 2 Eylül 1966.

Baban, Cihad, «Cezayir–Fransa İhtilâfı ve Türkiye», *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1960.

Badeau, John S., «The Middle East: Conflict in Priorities», *Foreign Affairs*, Vol. 36, No: 2 (Jan., 1958), ss. 232–240.

————————, «Islam and the Modern Middle East», *Foreign Affairs*, Vol. 38. No: 1 (Oct., 1959), ss. 61–74.

Baldwin, Hanson W., «Strategy of the Middle East», *Foreign Affairs*, Vol. 35, No: 4 (July, 1957), ss. 655–665.

Baldwin, Roger N., «The Palestine Refugees», *Current History*, Vol. 33, No: 195 (Nov., 1957), ss. 295–298.

Bayülken, Ü. Halûk, «Türk–Arap İlişkileri», *Orta Doğu*, Yıl: 4, Sayı: 48 (Nisan, 1966), ss. 2–6.

Bernstein, Marver H., «The Appeal of Communism in Arab Countries», *World Politics*, Vol. IX, No: 4 (July, 1957), ss. 623–629.

Bozarslan, M. Emin, «İslâm Birliği Emperyalizmin Bir Tuzağıdır», *Ant*, Sayı: 143 (22 Eylül, 1969), ss. 12–13.

B.S.E., «The Middle East: Background to the Russian Intervention», *The World Today*, Vol. 11, No: 11 (Nov., 1955), ss. 463–471.

————————, «The Middle East Since Suez», *The World Today*, Vol. 13, No: 12 (Dec., 1957), ss. 510–517.

Bustani, Emil, «The Arab World and Britain», *International Affairs*, Vol. 35, No: 4 (Oct., 1954), ss. 427–437.

Campbell, John C., «From 'Doctrine' to Policy in the Middle East», *Foreign Affairs*, Vol. 35, No: 3 (Ap., 1957), ss. 441–453.

Carleton, Alford, «The Syrian Coups d'Etat of 1949», *The Middle East Journal*, Vol. 4, No: 1 (Jan., 1950), ss. 1–11.

Coate, Winifred A., «The Condition of Arab Refugees in Jordan», *International Affairs*, Vol. XXIX, No: 4 (Oct., 1953), ss. 449–456.

Coşar, Ömer Sami, «Türkiye ve Süveyş», *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1956.

————————, «Süveyş Kanalı Kozu», *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1956.

Cunningham, Alan, «Palestine–The Lost Days of the Mandate», *International Affairs*, Vol. XXIV, No: 4 (Oct., 1948), ss. 481–490.

Davison, Roderic H., «Middle East Nationalism, Lausanne Thirty Years After», *The Middle East Journal*, Vol. 7, No: 3 (Summer, 1953) ss. 324–348.

————————, «Where is the Middle East», *Foreign Affairs*, Vol. 38, No: 4 (July, 1960), ss. 665–675.

Deighton, H. S., «The Arab Middle East and The Modern World», *International Affairs*, Vol. XXII, No: 4 (Oct., 1946), ss. 511-520.

D. H., «Strains and Stresses in Turkish Policy: Summer 1958», *The World Today*, Vol. 14, No: 9 (Sept., 1958), ss. 399-406.

D.L.M., «Russia and the Arab *World*», *The World Today*, Vol. 17, No: 7 (July, 1961), ss. 307-318.

————, «Soviet Interest in Middle East Oil», *Mizan*, Vol. 10, No: 3 (May/June, 1968) ss. 79-85.

Ebon, Martin, «Communist Tactics in Palestine», *The Middle East Journal*, Vol. 2, No: 3 (July, 1948), ss. 255-269.

Edmonds, C. J., «The Kurds and the Revolution in Iraq», *The Middle East Journal*, Vol. 13, No: 1 (Winter, 1959), ss. 1-10.

Ellis, Ellen D., «Turkey Looks Toward The West», *Current History*, Vol. 19, No: 111 (Nov., 1950), ss. 282-286.

Elphinston, W.G., «The Kurdish Question», *International Affairs*, Vol. XXII, No: 1 (Jan., 1946), ss. 91-103.

Erim, Nihat, «Orta Doğu, Düğüm Noktalarından Biri», *Milliyet*, 17 Haziran 1967.

Esmer, Ahmet Şükrü, «Filistin Arapları ve Arap Devletleri», *Ulus*, 16 Haziran 1970.

————, «İsrail-Arap Çatışması», *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1967.

————, «Türk-Arap Münasebetlerinin Dünü ve Bugünü», *Orta Doğu*, No:1 (Nisan, 1961), ss. 6-7.

Faris, Nabih Amin, «The Arabs and Their History», *The Middle East Journal*, Vol. 8, No: 2 (Spring, 1954), ss. 155-162.

Fay, Sidney B., «Russia and the Middle East», *Current History*, Vol. 10, No: 57 (May, 1946), ss. 385-392.

————, «Russia and the Near East», *Current History*, Vol. 10, No: 58 (June, 1946), ss. 481-487.

F.F., «The USSR, the Soviet Jews and Israel», *The World Today*, Vol. 14, No: 12 (Dec., 1958), ss. 518-532.

F.H., «Legal Aspects of the Suez Crisis», *The World Today*, Vol. 13, No: 5 (May, 1957), ss. 189-199.

Fisher, Harold H., «Russia's Interests in the Middle East», *Current History*, Vol. 33, No: 195 (Nov., 1957) ss. 277-282.

Fisher, Sydney N., «The Middle East: Self Determination?», *Current History*, Vol. 25, No: 146 (Oct., 1953), ss. 237-241.

Gasteyger, Curt, «Moscow and the Mediterranean», *Foreign Affairs*, Vol. 46, No: 4 (July, 1968), ss. 676-687.

G.E.K., «Arab Nationalism and 'Nasserism'», *The World Today*, Vol. 14, No: 12 (Dec., 1958), ss. 532–542.

————, «The Turco–Egyptian Flirtation of Autumn 1954», *The World Today*, Vol. 12, No: 11 (Nov., 1956), ss. 447–457.

G. L., «Suez and Its Consequences: The Israel View», *The World Today*, Vol. 13, No: 4 (Ap., 1957), ss. 152–161.

Gordon, Cyrus, H., «The Problem of Israel», *Current History*, Vol. 30, No: 178 (June, 1956), ss. 347–352.

Gönlübol, Mehmet, «Dış ve İç Etkenler Açısından NATO ve Türkiye», *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 43, Nisan 1971.

————, «Kıbrıs İşi ve BM», *Milliyet*, 3 Aralık 1965.

————, «Orta Doğu Savaşının Gerçek Sorumluları», *Milliyet*, 28 Haziran 1967.

Gönlübol, Mehmet, ve Ülman, A. Halûk, «Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı, 1945–1965», *SBFD*, Cilt: XXI, No: 1 (Mart, 1966), ss. 147–160.

Güçbilmez, Cahit, «Türkiye'nin Orta Doğu Politikası», *Orta Doğu*, Yıl: 4, Sayı: 35 (Mart, 1965), ss. 12–15.

Gürbüz, Yaşar, «Mısır ve Kıbrıs», *Yeni Tanin*, 23 Eylül 1964.

Harbism, Frederick, «Two Centers of Arab Power», *Foreign Affairs*, Vol. 37, No. 4 (July, 1959), ss. 672–683.

Harding, Lord, «The Cyprus Problem In Relation to the Middle East», *International Affairs*, Vol. 34, No: 3 (July, 1958), ss. 291–296.

Hartshorn, J. E., «Oil and the Middle East War», *The World Today*, Vol. 24, No: 4 (Ap., 1968).

Hearn, Arthur, «Oil and the Middle East», *International Affairs*, Vol. XXIV, No: 1 (Jan., 1948), ss. 63–75.

Helm, Knox, «Turkey and Her Defence Problems», *International Affairs*, Vol. XXX, No: 4 (Oct., 1954), ss. 434–439.

Hoskins, Halford L., «The Suez Canal», *Current History*, Vol. 33, No: 195 (Nov., 1957), ss. 257-262.

————, «The United States Posture in the Middle East», *Current History*, Vol. 42, No: 248 (Ap., 1962), ss. 193–199.

Hourani, Albert, «The Anglo–Egyptian Agreement, Some Causes and Implications», *The Middle East Journal*, Vol. 9, No: 3 (Summer, 1955) ss. 239–255.

————, «The Decline of the West in the Middle East – I», *International Affairs*, Vol. XXIX, No: 1 (Jan., 1953), ss. 22–42.

————, «The Decline of the West in the Middle East – II», *International Affairs*, Vol. XXIX, No: 2 (Ap., 1953), ss. 156–183.

Howard, Harry N., «The U.S. in the Middle East Crisis», *Current History*, Vol. 53, No: 316 (Dec., 1967), ss. 337-340.

Irvine, Keith, «Religion in the Middle East», *Current History*, Vol. 32, No: 190 (June, 1957), ss. 327–331.

Issawi, Charles, «Economic and Social Foundations of Democracy in the Middle East», *International Affairs*, Vol. 32, No: 1 (Jan., 1956), ss. 27–42.

————, «Negotiation From Strength? A Reappraisal of Western - Arab Relations», *International Affairs*, Vol. 35, No: 1 (Jan., 1959), ss. 1–9.

————, «The Bases of Arab Unity», *International Affairs*, Vol. XXXI, No: 1 (Jan., 1955), ss. 36–47.

————, «United States Policy and the Arabs», *Current History*, Vol. 34, No: 199 (March, 1958), ss. 136–140.

Johnson, Joseph E., «Arab vs. Israeli: A Persistent Challenge to Americans», *The Middle East Journal*, Vol. 18, No: 1 (Winter, 1964), ss. 1–13.

Kanovsky, E., «The Economic Aftermath of the Six-Day War», *The Middle East Journal*, Vol. 22, No: 2 (Spring, 1968), ss. 131–143.

Karasapan, Celâl Tevfik, «Irak Cumhurbaşkanını Memleketimizde Selâmlarken» *Orta Doğu*, Yıl: 7, Sayı: 58 (Şubat, 1967), ss. 2–4.

————, «Kıbrıs Dâvası Birleşmiş Milletler Assamblesinde», *Orta Doğu*, Yıl: 4, Sayı: 44 (Aralık, 1965), ss. 7–18.

————, «Rabat'daki İslâm Zirve Konferansı», *Orta Doğu*, Yıl: 9, Sayı: 89 (Eylül-Ekim, 1969), ss. 2–6.

————, «Şat-tul-Arap Anlaşmazlığı», *Orta Doğu*, Yıl: 9, Sayı: 97, (Temmuz, 1969), ss. 2–9.

————, «Türkiye Dışişleri Bakanının Kahire Ziyareti», *Orta Doğu*, Yıl: 7, Sayı: 57 (Ocak, 1967), ss. 2–8.

————, «Türkiye-Irak Münasebetleri ve Kürt Meselesi», *Orta Doğu*, Yıl: 10, Sayı: 98 (Haziran, 1970), ss. 2–4.

Karpat, Kemal, «Türkiye ve Orta Doğu», *Milliyet*, 23 Haziran 1967.

Kazemzadeh, Firuz, «The West and the Middle East», *World Politics*, Vol. XI, No: 3 (Ap., 1959), ss. 467–474.

Kedourie, Elie, «From Amurath to Amurath: A Survey of the Middle East Scene», *The World Today*, Vol. 19, No: 7, (July, 1963), ss. 285–294.

Kerr, Malcolm, «Coming to Terms With Nasser, Attempts and Failures», *International Affairs*, Vol. 43, No: 1 (Jan., 1967), ss. 65–84.

Khadduri, Majid, «The Problem of Regional Security in the Middle East», *The Middle East Journal*, Vol. 11, No: 1 (Winter, 1957), ss. 12–22.

Kilnghoffer, Arthur J., «Pretext and Context: Evaluating the Soviet Role in the Middle East», *Mizan*, Vol. 10, No: 3 (May/June, 1968), ss. 86–93.

Koçaş, Sâdi, «Arap–İsrail Savaşından Alınacak Dersler», *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1967.

————, «Orta Doğu ve Türkiye», *Milliyet*, 21 Eylül 1970.

————, «Türk–Arap Dostluğuna Sabotaj mı?» *Orta Doğu*, Yıl: 4, Sayı: 43, (Kasım, 1965), ss. 7–8.

Kohn, Lea, «Israel's Foreign Relations», *International Affairs*, Vol. 36, No: 3 (July, 1960), ss. 330–341.

K.S., «The Lebanese Crisis in Perspective», *The World Today*, Vol. 14, No: 9 (Sept., 1958), ss. 369–380.

Laqueur, Walter Z., «The Appeal of Communism in the Middle East», *The Middle East Journal*, Vol. 9, No: 1 (Winter, 1955), ss. 17–27.

Lenczowski, George, «Soviet Policy in the Middle East», *Current History*, Vol. 55, No: 327 (Nov., 1968), ss. 268–274.

————, «Syria: A Crisis in Arab Unity», *Current History*, Vol. 42, No: 248 (Ap., 1962), ss. 200–207.

Lewis, Bernard, «The Arab–Israeli War–The Consequences of Defeat», *Foreign Affairs*, Vol. 46, No: 2 (Jan., 1968), ss. 321–335.

————, «The Middle Eastern Reaction to Soviet Pressures», *The Middle East Journal*, Vol. 10, No: 2 (Spring, 1956), ss. 125–137.

Liveran, Arthur C.A., «Israel in the Middle East», *Current History*, Vol. 33, No: 195 (Nov., 1957), ss. 289–294.

Longrigg, S.H., «New Groupings Among the Arab States», *International Affairs*, Vol. 34, No: 3 (July, 1958), ss. 305–317.

Marmorstein, Emile, «Religious Opposition to Nationalism in the Middle East», *International Affairs*, Vol. XXVIII, No: 3 (July, 1952), ss. 344–357.

Monroe, Elizabeth, «British Bases in the Middle East, Assets or Liabilities?», *International Affairs*, Vol. 42, No: 1 (Jan., 1966), ss. 24–34.

————, «British Interests in the Middle East», *The Middle East Journal*, Vol. 2, No: 2 (Ap., 1948), ss. 129–146.

————, «The Arab–Israel Frontier», *International Affairs*, Vol. XXIX, No: 4 (Oct., 1953), ss. 439–448.

Morison, David, «Russia, Israel and the Arabs», *Mizan*, Vol. 9, No: 3, (May/June, 1967), ss. 91–107.

Naamani, Israel T., «The Kurdish Drive For Self–Determination», *The Middle East Journal*, Vol. 20, No: 3 (Summer, 1966), ss. 279–295.

Naci, Fethi, «Orta Doğu ve Biz», *Ant*, Sayı: 24 (13 Haziran, 1967), s. 7.

Nasser, Gamal Abdel, «The Egyptian Revolution», *Foreign Affairs*, Vol. 33, No: 2 (Jan., 1955), ss. 199–211.

Nolte, Richard H. and Polk, William R., «Toward A Policy For The Middle East», *Foreign Affairs*, Vol. 36, No: 4 (July, 1958), ss. 645–658.

Orkunt, Sezai, «Akdeniz'de Gelişen Sovyet Politikası», *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1967.

«Orta Doğu Politikamızda Vuzuh», *Forum*, Cilt: VI, Sayı: 65 (1 Aralık, 1956).

Özüyar, Mehmet, «Orta Doğu ve Türkiye», *Yeni İstanbul*, 12 Mart 1965.

Pakyürek, Nurettin, «Türkler, Araplar ve Bazı Gerçekler», *Yeni İstanbul*, 13 Temmuz 1967.

Palmer, Monte, «The United Arab Republic: An Assessment of Its Failure», *The Middle East Journal*, Vol. 20, No: 1 (Winter, 1966), ss. 50–67.

Parkes, James, «The Jewish World Since 1939», *International Affairs*, Vol. XXI, No: 1 (Jan., 1945), ss. 87–99.

Patai, Raphael, «The Dynamics of Westernization in the Middle East», *The Middle East Journal*, Vol. 9, No: 1 (Winter, 1955), ss. 1–16.

Pennar, Jean, «The Arabs, Marxism and Moscow: A Historical Survey», *The Middle East Journal*, Vol. 22, No: 4 (Autum, 1968), ss. 433–447.

Peretz, Don, «The Arab Refugee Dilemma», *Foreign Affairs*, Vol. 33, No: 1 (Oct., 1954), ss. 134–148.

————, «United States Aid in the Middle East», *Current History*, Vol. 33, No: 192 (Aug., 1957), ss. 95–100.

Reed, Howard A., «Secularism and Islam in Turkish Politics», *Current History*, Vol. 32, No: 190 (June, 1957), ss. 333–338.

Roosevelt, Kermit, «The Partition of Palestine», *The Middle East Journal*, Vol. 2, No: 1 (Jan., 1948), ss. 1–16

Safran, Nadav, «The Arab–Israeli Dispute in Perspective», *Current History*, Vol. 53, No: 316 (Dec., 1967), ss. 321–330.

Samuel, Edwin, «The Government of Israel and Its Problems», *The Middle East Journal*, Vol. 3, No: 1 (Jan., 1949), ss. 1–16.

Sanjian, Avadis, K., «The Sanjak of Alexandratta (Hatay): Its Impact on Turkish–Syrian Relations (1939–1956)», *The Middle East Journal*, Vol. 10, No: 4 (Autumn, 1956), ss. 379–394.

Sarman, Necdet, «Orta Doğu'daki Buhran Karşısında Türkiye», *Yeni İstanbul*, 27 Mayıs 1967.

Sayegh, Fayez A., «Arab Nationalism Today», *Current History*, Vol. 33, No: 195 (Nov., 1957), ss. 283–287.

Seale, Patrick, «The Break-up of the United Arap Republic», *The World Today*, Vol. 17, No: 11 (Nov., 1961), ss. 471–479.

Sharabi, H.B., «The Egyptian Revolution», *Current History*, Vol. 42, No: 248 (Ap., 1962), ss. 233–237.

Shileto, Kevin, «Shipping and the Closure of the Suez Canal», *The World Today*, Vol. 24, No: 4 (Ap., 1968).

Shwadran, Benjamin, «The Middle East: Pressure Within and Without», *Current History*, Vol. 38, No: 225 (May, 1960), ss. 257–261.

————,«Soviet Posture in the Middle East», *Current History*, Vol. 53, No: 316 (Dec., 1967), ss. 331–336.

Shweitzer, Karmi, «Soviet Policy Towards Israel, 1946–1952», *Mizan*, Vol. XI, No: 1 (Jan./Feb., 1969), ss. 18–30.

Sidorsky, David, «The United States and Israel», *Current History*, Vol. 34, No: 199 (March, 1958), ss. 158–165.

Simpson, Dwight J., «Israel After Victory», *Current History*, Vol. 53, No: 316 (Dec., 1967), ss. 341–345.

«Soviet Interests in the Middle East», *Mizan*, Vol. 8, No: 3, (May/June, 1966), ss. 142–144.

Spain, James W., «Middle East Defence: A New Approach», *The Middle East Journal*, Vol. 8, No: 3 (Summer, 1954), ss. 251–266.

Spector, Ivar, «Russia in the Middle East», *Current History*, Vol. 32, No: 186 (Feb., 1957), ss. 83–88.

————, «Soviet Foreign Policy in the Arab World», *Current History*, Vol. 36, No: 209 (Jan., 1959), ss. 13–17.

St. Aubin, W. de, «Peace and Refugees in the Middle East», *The Middle East Journal*, Vol. 3, No: 3 (July, 1946), ss. 249–259.

Stevens, Georgiana G., «Arab Neutralism and Bandung», *The Middle East Journal*, Vol. 11, No: 2 (Spring, 1957), ss. 139–152.

————, «Arab Refugees: 1948–1952», *The Middle East Journal*, Vol. 6, No: 3 (Summer, 1952), ss. 281–297.

Strange, Susan, «Suez and After», *The Year Book of World Affairs, 1957*, Vol. 11, Stevens–Sons, Ltd., London, 1957, ss. 76–103.

Teoman, Erman, «Orta Doğu'nun Geleceği ve Türkiye», *Yeni İstanbul*, 23 Haziran 1967.

«The Middle East: Soviet Anxieties», *Mizan*, Vol. 9, No: 4 (July/Aug., 1967), ss. 145–153.

Titiz, Reşat, «Faysal'ın Ziyareti ve İslâm Paktı», *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1966.

Toker, Metin, «Orta Doğu'da Devrimci Halka», *Milliyet*, 12 Kasım 1970.

Towster, Julian, «Russia: Persistent Strategic Demands», *Current History*, Vol. 21, No: 119 July, 1951), ss. 2–7.

Toynbee, Arnold, «Britain, and the Arabs: The Need For a New Start», *International Affairs*, Vol. 40, No: 4 (Oct., 1964), ss. 638–648.

T.R.L., «Britain, Egypt and the Canal Zone Since July 1952», *The World Today*, Vol. 10, No: 5 (May, 1954), ss. 186–197.

————, «The Meaning of the United Arab Republic», *The World Today*, Vol. 14, No: 3 (March, 1958), ss. 93–101.

Troutback, John, «Britain in the Middle East», *Current History*, Vol. 30, No: 178 (June, 1956), ss. 321–326.

Turhan, Seyfeddin, «Ürdün ve Sonrası», *Yeni Gazete*, 24 Haziran 1970.

Türkkan, R.O., «Amerika'nın Nihayet Beliren Orta Doğu Siyaseti ve Rolümüz», *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1958.

Tweedy, Owen, «The Arab Refugees», *International Affairs*, Vol. XXVIII, No: 3 (July, 1952), ss. 338–343.

Ülman, A. Halûk, «Orta Doğu Buhranı», *SBFD*, Cilt: XIII, No: 4, (Aralık, 1958), ss. 232-261.

————————, «Orta Doğu Buhranı: Rüzgâr Eken Fırtına Biçer», *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1967.

Vatikiotis, P. J., «Dilemmas of Political Leadership in the Arab Middle East: The Case of the U.A.R.», *International Affairs*, Vol. 37, No: 2, (Ap., 1961), ss. 189–202.

Vucinich, Wayne S., «Russia and the Near and Middle East», *Current History*, Vol. 28, No: 162 (Feb., 1955), ss. 80–88.

Wheeler, Geoffrey, «Soviet and Chinese Policies in the Middle East», *The World Today*, Vol. 22, No: 2 (Feb., 1966), ss. 64–78.

Wheeler, G.E., «Russia and the Middle East», *International Affairs*, Vol. 35, No: 3 (July, 1959), ss. 295–304.

Wilber, Donald N., «Prospects For Federation In The Northern Tier», *The Middle East Journal*, Vol. 12, No: 4 (Fall, 1958), ss. 385–394.

Wolf, John B., «The Arab Refugee Problem», *Current History*, Vol. 53, No: 316 (Dec., 1967), ss. 352–358.

W.Z.L., «Nasserism and Communism», *The World Today*, Vol. 12, No: 10 (Oct., 1956), ss. 390–398.

————————, «Soviet Policy in the Middle East», *The World Today*, Vol. 11, No: 12 (Dec., 1955), ss. 518–529.

————————, «Syria on the Move, Ascendancy of the Left Wing», *The World Today*, Vol. 14, No: 9 (Sept., 1958), ss. 369–380.

Yodfat, Aryeh, «The Soviet Union and the Palestine Guerillas», *Mizan*, Vol. XI, No: 1 (Jan./Feb., 1969), ss. 8–17.

Yost, Charles W., «The Arab–Israeli War–How It Began», *Foreign Affairs*, Vol. 46, No: 2 (Jan., 1968), ss. 304–320.

BELGELER

Ayın Tarihi
Dışişleri Bakanlığı Belleteni
Documents on British Foreign Policy
Documents on International Affairs
Düstur
Keesing's Contemporary Archives
Peking Review
TBMM Tutanak Dergisi
The United States in World Affairs
Yearbook of the United Nations

GAZETELER

Cumhuriyet Gazetesi
International Herald Tribune
The New York Times
Ulus Gazetesi
Zafer Gazetesi

TÜRKİYE'NİN ARAP ORTA DOĞU'SUNA KARŞI POLİTİKASI (1945 - 1970)

Ö Z E T

Orta Doğu bölgesinin tanımlaması ve Türkiye ile Orta Doğu Arap ülkeleri arasındaki ilişkileri etkileyen başlıca faktörler Giriş bölümünde verildikten sonra, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna karşı politikası, 1945–1947, 1948–1951, 1952–1964 ve 1965–1970 olmak üzere dört bölümde incelenmiştir.

Türkiye'nin Orta Doğu Arap ülkelerine karşı politikasını sürekli olarak etkileyen temel faktör, Batı etkeni olmuştur. Türkiye, dış politikasında siyasal tercihini Batı yönünde yaparken, Arap ülkeleri genel olarak, Batı'ya karşı mücadele içinde olagelmişlerdir. Bu nedenle, Türkiye'nin Batı'yla ilişkileri olumlu yönde geliştiği süre ve oranda Türkiye'nin Orta Doğu Arap ülkeleriyle ilişkileri de ters yönde, yani olumsuz bir gelişme içinde bulunmuştur. İşte, incelememizde, Türkiye'nin Orta Doğu Arap ülkeleriyle ilişkilerini ayırdığımız dört dönem, aslında Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerinin de dört dönemini teşkil etmektedir.

Birinci dönemde, yani 1945–1947 arasında Türkiye'nin Batı'yla, daha doğru bir deyişle, ABD ile henüz bir ittifak bağı yoktur. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki diplomatik yalnızlığından kurtulmak çabası içindedir. Batı'yla henüz bir ittifak bağı içinde bulunmaması, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suyla ilişkilerinin nisbî bir yakınlık havası içinde kalmasını sağlamıştır. Yani, 1945–1947 döneminde Batı faktörü Türkiye'yi Arap Orta Doğusundan koparan bir

faktör durumuna henüz girmiş değildir. Bunun en önemli belirtisi, BM Genel Kurulu'nun 1947 yılında Filistin'i taksim kararına Türkiye'nin Arap ülkeleriyle birlikte aleyhte oy vermesi olmuştur.

İkinci dönemde, yani 1948–1951 arasında, Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerinin gelişmeye başladığı görülmektedir. Türkiye'nin 1947 yılından itibaren Truman Doktrini, daha sonra da Marshall Planı çerçevesinde ABD ile yakınlaşma içine girmesi, öte yandan 1950 yılındaki yönetim değişikliği ile, Türkiye'nin NATO'ya girme çabalarının hız kazanması, Türkiye ile Arap Orta Doğu'sunun yollarını birbirinden ayırmağa başlamıştır.

Üçüncü dönemde, yani 1952–1964 arasında, Türkiye'nin Batı'ya bağlılığı tam bir kesinlik kazanmıştır. Türkiye, 1952 yılında, Batı savunma teşkilâtı olan NATO'ya katılmıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye, Arap Orta Doğusundan da kopmuştur. Bu dönemde, Türkiye Orta Doğu Arap ülkeleriyle olan ilişkilerini Batı'yla olan ittifakının ışığı altında değerlendirmiştir. Türkiye'nin Bağdad Paktı'nın kuruluşu, 1956 Süveyş, 1957 Suriye ve 1958 Orta Doğu buhranları sırasındaki tutumunu bu çerçeve içinde değerlendirmek gerekmektedir. Batı faktörünün, Türkiye'yi Arap ülkelerinden ayırıcı rolü en fazla bu devrede görülmüştür. Bu dönemde Orta Doğu'da meydana gelen uluslararası nitelikteki olaylar karşısında Türkiye'nin izlediği tutum, her seferinde Arap ülkeleriyle arasındaki mesafeyi biraz daha açmıştır.

Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna karşı izlediği politikanın dördüncü dönemini teşkil eden 1965–1970 arasında ise, Orta Doğu Arap ülkeleriyle Türkiye arasında bir yakınlaşmanın başladığı görülmektedir. Bunun da başlıca nedeni, 1963 sonunda patlak veren Kıbrıs buhranı sırasında, Türkiye'nin beklediği desteği Batı'dan bulamayışı olmuştur. Batı'yla Türkiye'nin arasına bu şekilde bir soğukluk unsurunun girmesi ve 1965 yılında BM Genel Kurulu'nda Kıbrıs konusunda yapılan oylamada Türkiye'nin uluslararası alanda yalnız kaldığını görmesi, genel olarak Türk dış politikasını ve özel olarak da Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna karşı izlediği politikayı etkilemiştir. Yani, Türkiye'nin Orta Doğu Arap ülkelerine yakınlaşması için âdeta Batı'dan —yüzeysel ve geçici de olsa— «uzaklaşması» gerekmiştir. Batı faktörü, Türkiye ile Arap Orta Doğu'su arasındaki ilişkileri bu sefer olumlu yönde etkilemiş oluyordu. Bu şekilde, Türkiye ile, 1965 BM Genel Kurul oylamasında hiçbirisi Türkiye'nin yanında

oy kullanmayan Arap ülkeleri arasında bir yakınlaşma başlamıştır. Türkiye'nin bu yeni politikasının başlıca uygulamaları, 1967 Arap–İsrail Savaşı, 1969 İslâm Zirve Konferansı ve 1970 Ürdün Olayları sırasında görülmüştür. Arap ülkelerinde de olumlu karşılanan Türkiye'nin yeni Orta Doğu politikası, Türkiye ile Orta Doğu Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerde belirgin bir yakınlaşma sağlamıştır.

İncelemenin Sonuç bölümünde, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suyla ilişkilerinin grafiği ortaya konulmaktadır. Daha sonra, Türkiye ile Arap Orta Doğu'su arasındaki ilişkilerde 1965'e kadar görülen «düşme»nin nedenleri üzerinde durulmaktadır. Burada özellikle Batı faktörünün Türkiye ile Orta Doğu Arap ülkelerini ayırıcı niteliği ortaya konmakta ve öte yandan da Türkiye'nin Orta Doğu sorununu genel bir bakış açısıyla değerlendirmesine karşılık, Arap ülkelerinin sorunu İsrail'i ortadan kaldırmak gibi çok daha somut ve dar kapsamlı bir şekilde ele aldıkları belirtilmektedir. Yani, Türkiye ile Arap Orta Doğu'sunun dış politika amaçları arasında ortak bir kesişme noktası olmadığı tesbit edilmektedir. Türkiye ile Orta Doğu Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerde 1965'e kadar görülen «düşme»nin başlıca nedenleri bu şekilde verildikten sonra, 1965'den sonra başlayan yakınlaşmanın gerçek değeri araştırılmaktadır. Burada da, özellikle Batı'yla ilişkilerde görülen «değişme»nin yüzeysel ve geçici bir nitelik taşıdığı belirtilmekte ve dolayısıyla da büyük ölçüde Batı faktöründeki «değişme»nin sonucu olan Arap ülkeleriyle yakınlaşmanın da sürekli ve köklü bir nitelik gösteremeyeceği ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Nihayet, Türkiye için ideal Orta Doğu'nun nasıl olması gerektiği üzerinde de durulmaktadır. Türkiye bakımından, —her şeyden önce coğrafî yakınlığı dolayısıyla— Orta Doğu'nun barış ve istikrar içinde olması gerektiği belirtildikten sonra, Orta Doğu'da barışın gerçekleşme şansının ne olduğu araştırılmaktadır. Bütün bu açıklamaların sonunda da şu noktaya varılmaktadır : Barış ve istikrardan uzak olan bu bölgedeki uluslararası gelişmelerde, Türkiye'nin, ne 1950'lerde olduğu gibi genel olarak Arap ülkelerinin karşısında ve ne de 1960'ların ortalarından itibaren görüldüğü gibi bu ülkelerin yanında yer alması doğru değildir. Türkiye, şu veya bu ülkenin değil asıl tutması gereken tarafın, yani barış tarafının yanında yer almak zorundadır.

TURKEY'S POLICY TOWARDS THE ARAB MIDDLE EAST (1945-1970)

SUMMARY

After defining in the introductory chapter, the term Middle East and putting forward the main factors that give shape to Turkey's relations with the Middle Eastern Arab countries, Turkey's policy towards the Arab Middle East has been analysed in four chapters. The chapters, in chronological order, cover the periods of 1945–1947, 1948–1951, 1952–1964 and 1965–1970.

The main factor that has always affected Turkey's policy towards the Arab Middle East, is the Western factor. While Turkey has opted for the West in giving a direction to her foreign policy, the Arab countries have, in general, been in a constant struggle with the West. Thus, the degree and duration of the development in Turkey's relations with the West, affected contrariwise her relations with the Middle Eastern Arab countries. In other words, the four chronological chapters dealing with Turkey's policy towards the Arab Middle East, are in fact, the very chapters of Turkey's relations with the West.

In the first chapter covering the period of 1945–1947, Turkey had not yet entered into an alliance with the West, or to be more exact, with the U.S.A. Turkey was, in those years, trying to get rid of the diplomatic isolation into which she had fallen immediately after the end of the World War II. Since Turkey had not yet entered into an alliance with West, Turkey's relations with the Arab Middle East were in a relatively friendly atmosphere. In other words, in the

period of 1945–1947, the Western factor had not yet become a divisive influence in Turkey's relations with the Arab Middle East. The typical manifestation of those relatively close relations between Turkey and the Arab Middle East was Turkey's siding with the Arab countries against the UN General Assembly's resolution for partition of Palestine in 1947.

In the second chapter covering the period of 1948–1951, Turkey's relations with the West started to improve. From 1947 onwards, Turkey, within the framework of the Truman Doctrine and the Marshall Plan, entered into close relations with the U.S.A. On the other hand, with the change of government in Turkey in 1950, Turkey's efforts to join the NATO, gained momentum. All those developments, naturally, urged Turkey to part company with the Middle Eastern Arab countries.

In the third chapter covering the period of 1952–1964, Turkey's attachment to the West became definite. In 1952, Turkey joined the NATO, the Western defence organization. From then onwards, Turkey literally broke with the Arab Middle East. In the period of 1952–1964, Turkey looked upon her relations with the Middle Eastern Arab countries, from the view-point of her alliance with the West. Turkey's attitude towards the establishment of the Bagdad Pact and her attitude towards the crises of Suez, Syria and the Middle East (in 1958), are all manifestations of such an interpretation. The Western factor from 1952 onwards, became a really divisive influence in Turkey's relations with the Arab Middle East. The attitude Turkey took up towards the international developments in the Middle East in those years, gradually widened the gap between the Arab countries and herself.

In the fourth chapter covering the period of 1965–1970, a rapprochement arose in Turkey's relations with the Arab Middle East. This is mainly due to the fact that Turkey had not obtained from the West the support she had expected during the Cyprus crisis which broke out in late-1963. The chilly atmosphere that arose in Turkey's relations with the West and the diplomatic loneliness Turkey was faced with during the UN General Assembly voting on Cyprus in 1965, affected Turkish foreign policy in general and Turkey's policy towards the Arab Middle East in particular. In other words, a rapprochement between Turkey and the Arab Middle East arose

only when a «rift» —however superficial and temporary it may be— occurred in her relations with the West. The Westren factor, for the first time, became a positive factor, affecting Turkey's relations with the Arab Middle East. Thus, a rapprochement arose between Turkey and the Arab countries, none of which had sided with Turkey in the General Assembly voting on Cyprus in 1965. Turkey's new Middle East policy was put into practice during the 1967 Arab-Israeli war, the 1969 Islamic Summit Conference and the 1970 Jordanian crisis. This change of policy aroused sympathy in Arab countries and achieved a marked improvement in Turkey's relations with the Middle Eastern Arab countries.

At the conclusion of the dissertation, the graph of Turkey's relations with the Arab Middle East has been depicted. After expressing that there was, until 1965, a continual «fall» in Turkey's relations with the Middle Eastern Arab countries, emphasis is given to the two main causes that gave rise to such a «fall». Firstly, the divisive influence of the Western factor is explained. Secondly, while Turkey has looked upon the Middle East question from a rather general point of view, the Arab countries have considered the issue within a narrower framework, namely to remove Israel. Thus, there has not been a concurrence of foreign policy goals between Turkey and the Arab Middle East. After giving the main causes of the «fall» in Turkey's relations with the Middle Eastern Arab countries, attention is called to the real value of the rapprochement which arose from 1965 onwards. The rapprochement in Turkish-Arab relations was mainly due to the «change» in Turkey's relations with the West. However, this «change» was rather superficial and temporary. Therefore, the rapprochement in Turkey's relations with the Arab Middle East can not assume a lasting and radical character.

Finally, attention is also called to the fact that an ideal Middle East in peace and stability is vitaly important for Turkey. Seeing that the chances of success of such an ideal Middle East are rather poor, one arrives at the conclusion that, Turkey should neither stand against the Arab countries, like she did in the 1950's, nor side with them, as from the mid-1960's onwards. Turkey should side only with peace and stability and not with this or that country